

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ГЛУХІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА

На правах рукопису

Кафедра української мови, літератури та
методики навчання

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

ФОРМУВАННЯ ПУНКТУАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
В УЧНІВ 11-Х КЛАСІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Спеціальність: 014 Середня освіта

**Предметна спеціальність: 014.01 Середня освіта (Українська мова і
література)**

Виконав:

Гаркавий Денис Сергійович,

здобувач освіти 61-2У групи

Навчально-наукового інституту

філології та історії

Науковий керівник:

Лучкіна-Загородня Любов Василівна,

кандидат педагогічних наук, доцент

Глухів 2025

АНОТАЦІЯ

Гаркавий Д.С. Формування пунктуаційної компетентності в учнів 11-х класів на уроках української мови. Робота на здобуття ступеня магістра за спеціальністю 014 Середня освіта, предметною спеціальністю 014.01 Середня освіта (Українська мова і література), ОПП Середня освіта (Українська мова і література).

У магістерській роботі досліджено проблему формування пунктуаційної компетентності в учнів 11-х класів на уроках української мови. Окреслено теоретико-методичні засади формування пунктуаційної компетентності в учнів 11-х класів на уроках української мови, зокрема досліджено провадження компетентнісного підходу в освітній парадигмі, вивчити історію становлення пунктуації як науки та проблему розроблення методики навчання пунктуації в школі й з'ясувано тенденції використання принципів української пунктуації в методиці її навчання. У кваліфікаційній роботі проаналізовано сучасний стан навчання пунктуації у ЗЗСО; досліджено рівень сформованості пунктуаційної компетентності в учнів 11-х класів на уроках української мови; розроблено методику формування пунктуаційної компетентності в учнів 11-х класів на уроках української мови та експериментально перевірено її ефективність.

Ключові слова: пунктуація, компетентнісний підхід, пунктуаційна компетентність, принципи української пунктуації, українська мова.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПУНКТУАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ 11-Х КЛАСІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	9
1.1. Компетентнісний підхід в освітній парадигмі.....	9
1.2. Становлення і розвиток української пунктуації як науки.....	19
1.3. Навчання пунктуації в школі: методичний аспект.....	33
РОЗДІЛ 2. СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПУНКТУАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ.....	41
2.1. Сучасний стан формування пунктуаційної компетентності в учнів на уроках української мови	41
2.2. Рівні сформованості пунктуаційної компетентності в учнів 11-х класів.....	52
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ДОСЛІДНА МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ПУНКТУАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ 11-Х КЛАСІВ.....	62
3.1. Мета, завдання, вихідні положення експериментального навчання.....	62
3.2. Методичні рекомендації щодо впровадження спецкурсу «Пунктуаційний тренінг» з метою формування пунктуаційної компетентності в учнів 11-х класів	70
3.3. Хід і результати експериментальної методики формування пунктуаційної компетентності в учнів.....	85
ВИСНОВКИ	90
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	95
ДОДАТКИ.....	103

ВСТУП

Відповідно до вимог Нової української школи та Державного стандарту базової середньої освіти володіння пунктуаційними нормами як засобом спілкування – одне з головних завдань навчання української мови. Загальновідомо, що ефективне засвоєння пунктуації в школі сприяє комунікативному розвитку школярів, формуванню в них ціннісного ставлення до культури мови, готовності до писемної мовної комунікації. Значущість оволодіння пунктуаційними вміннями зумовлена тим, що пунктуаційна грамотність є одним із складників комунікативної компетентності, одним із аспектів загальної мовної культури людини, забезпечує точність вираження думки і взаєморозуміння в писемному спілкуванні.

Пунктуація привертає увагу лінгвістів у зв'язку з розв'язанням низки завдань: взаємозв'язок усного та писемного мовлення, кодифікація мовних норм, співвідношення вербальних і невербальних засобів писемної комунікації, синтаксична і смислова організація мовлення, актуальне членування речення.

У становленні української пунктуації важливу роль відіграли такі лінгвісти, як І. Огієнко, Л. Булаховський, О. Вежицький, А. Москаленко, В. Русанівський, А. Медушевський, А. Бурячок, Н. Тоцька, А. Загнітко, О. Пономарів та ін. Розробляючи теоретичні основи пунктуації, одні вчені приділяли увагу смислового або формального граматичного аспекту висловлювання й не враховували роль інтонації. Інші акцентували увагу в основному на ритмомелодійній основі мови.

Проблема формування пунктуаційної компетентності учнів неодноразово порушувалася в методичній науці. Науково-методичні основи методики пунктуації були закладені ще в XIX столітті в працях Ф. Буслаєва, Я. Грота, Й. Востокова та ін. Учені здійснили пошуки практичних засобів навчання пунктуації. Ця проблема досліджувалася в працях М. Білецької, Г. Чуйко, Г. Шкільної, С. Дорошенка, А. Свашенко, Н. Воскресенської, О. Мельничайка, Г. Коваль, Н. Деркач, М. Наумчук та ін.

На сучасному етапі посилилася увага вчених до лінгвістичних і

методичних проблем пунктуації зв'язного тексту (А.Загнітко, Н. Ковальчук та ін), окреслилися різноманітні підходи до процесу формування пунктуаційних умінь (О. Олійник, С. Дорошенко, Н. Павлюк та ін.).

Формування писемної грамотності учнів не можливе без засвоєння правил пунктуації, без знання функцій розділових знаків. Порухення загальноприйнятих норм вживання розділових знаків в більшості випадків набагато «небезпечніше», ніж орфографічно неправильне написання слова: помилка в написанні слова може або зовсім не викликати неправильної смислової асоціації, або викликати тимчасову затримку в визначенні значення слова, тоді як в пунктуації будь-яка помилка призводить здебільшого до спотворення значення тексту.

Проте вивчення особливостей процесу засвоєння пунктуації школярами до сьогодні залишається актуальним, що зумовлено декількома причинами. По-перше, аналіз теорії і практики навчання української мови дозволяє констатувати, що процес засвоєння пунктуації в сучасній школі не можна вважати достатньо ефективним. Учні не тільки не використовують повною мірою пунктуаційні ресурси для вираження власних думок на письмі, але й не вміють «читати» відповідно до знаків пунктуації, не усвідомлюють смислоутворювальної ролі української пунктуації. Труднощі у вирішенні цієї проблеми усвідомлюються учителями-словесниками, оскільки оформлення учнями складних синтаксичних конструкцій супроводжується значною кількістю пунктуаційних помилок.

По-друге, пунктуаційні вміння, які формуються впродовж усього навчання української мови, мають свою специфіку. Учні залучаються до діяльності, у процесі якої потрібно не тільки «бачити» розділовий знак, але й сприймати на слух та правильно інтонувати відповідно до розділових знаків речення. У цілому специфіка пунктуаційної компетентності ґрунтовно не описана в науково-методичній літературі, а в навчально-методичних комплексах для школи не містяться детальні рекомендації для вчителя щодо організації пунктуаційної роботи під час вивчення різних розділів мовознавства з урахуванням

взаємозв'язку видів мовленнєвої діяльності.

По-третє, незважаючи на те, що проблема методики навчання пунктуації має досить тривалу традицію вивчення, аналіз праць методистів не дозволяє знайти вичерпну відповідь на питання про те, якими є методичні умови підвищення ефективності процесу формування пунктуаційної компетентності. Учені-методисти розглядають різні шляхи навчання пунктуації: взаємозв'язок пунктуації та інтонації, формування пунктуаційних навичок з урахуванням граматичних основ української пунктуації, зорієнтованість на пунктуаційне оформлення смислових відрізків речення та тексту, використання різних типів пунктуаційно-граматичних і пунктуаційно-комунікативних вправ.

Проаналізувавши наукову літературу з проблеми дослідження та здійснивши спостереження за процесом навчання пунктуації в школі, було виявлено суперечність між необхідністю підвищення пунктуаційної грамотності учнів шляхом формування в них навичок і умінь правильно вживати розділові знаки у зв'язних текстах відповідно до комунікативного наміру й недостатньою науковою розробленістю цієї проблеми в лінгводидактиці.

Отже, недостатня розробленість проблеми формування пунктуаційної компетентності, низький рівень пунктуаційної грамотності учнів, а також практична необхідність побудови методики навчання школярів пунктуації визначили вибір теми дослідження та його актуальність.

Мета магістерського дослідження полягає в розробленні теоретично обґрунтованої та експериментально апробованої методики формування пунктуаційної компетентності в учнів 11-х класів.

Об'єкт дослідження – процес формування пунктуаційної компетентності в учнів 11-х класів.

Предметом дослідження є методичні умови формування пунктуаційної компетентності в учнів 11-х класів.

Реалізація поставленої мети зумовлює вирішення таких **завдань**:

1) на основі аналізу лінгвістичної та методичної літератури з проблеми дослідження визначити теоретико-методичні основи формування пунктуаційної компетентності в учнів 11-х класів на уроках української мови;

2) визначити обсяг і зміст ключових понять дослідження: «компетенція», «компетентність», «компетентнісний підхід», «пунктуаційна компетентність»;

3) вивчити історію становлення пунктуації як науки та проблему розроблення методики навчання пунктуації в школі й з'ясувати тенденції використання принципів української пунктуації в методиці її навчання;

4) проаналізувати сучасний стан навчання пунктуації у ЗЗСО;

5) дослідити рівень сформованості пунктуаційної компетентності в учнів 11-х класів на уроках української мови;

6) розробити методику формування пунктуаційної компетентності в учнів 11-х класів на уроках української мови та експериментально перевірити її ефективність.

Для вирішення поставлених завдань використовувалися такі **методи дослідження**: *теоретичні* (аналіз лінгвістичної, методичної та психолого-педагогічної літератури; чинних програм і підручників з української мови); *емпіричні* (цілеспрямоване педагогічне проведення спостереження за процесом формування пунктуаційної компетентності в учнів; організація і проведення констатувального, формувального й контрольного етапів експерименту); *статистичні* (якісно-кількісний аналіз отриманих результатів дослідження); *соціологічні* (проведення анкетування серед учителів-словесників у межах експерименту, співбесіда з учителями та учнями).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що проаналізовано в історичному аспекті проблему навчання пунктуації та виявлено тенденції використання принципів української пунктуації в методиці її навчання; визначено рівень сформованості пунктуаційної компетентності в учнів 11-х класів; виявлено й класифіковано типові пунктуаційні помилки, яких припускаються учні 11-х класів у процесі виконання різного виду писемних завдань; розроблено комплекс вправ із метою формування пунктуаційної компетентності в старшокласників; запропоновано й експериментально перевірено методику формування пунктуаційної компетентності в учнів 11-х класів на основі ознайомлення з принципами української пунктуації (інтонаційним, смисловим і граматичним).

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що отримані результати та висновки мають значення для подальшого впровадження компетентнісного підходу до навчання української мови, для розроблення теоретико-методичних основ формування пунктуаційної компетентності, для розроблення й опису критеріїв та показників рівнів сформованості пунктуаційної компетентності учнів 11-х класів. Проведений комплексний аналіз дає змогу глибше пізнати структуру пунктуаційної компетентності та з'ясувати основні шляхи її формування.

Практична значущість дослідження полягає в тому, що розроблено науково обґрунтовані методичні рекомендації, які можуть бути застосовані в практиці навчання школярів пунктуації та допоможуть вчителям підвищити рівень пунктуаційної компетентності учнів; запропоновано послідовність вправ і завдань, спрямованих на засвоєння пунктуаційних норм. Матеріали дослідження можуть бути використані для вдосконалення шкільних підручників і методичних рекомендацій до них, для розроблення в закладах вищої освіти курсу «Методика навчання української мови», спецкурсів із пунктуації.

Апробація і впровадження результатів дослідження. Основні положення і висновки дослідження обговорювалися на науково-практичній конференціях:

Всеукраїнська науково-теоретична інтернет-конференція «ХІ Довженківські читання: «Олександр Довженко й українська культура: історія, традиції, сучасність»» (Глухів, 24-25 жовтня 2024 р.);

VII Усеукраїнська студентсько-викладацька науково-практична інтернет-конференція з міжнародною участю «Сучасні тенденції та перспективи мовно-літературної освіти в Україні» (Глухів, 13-14 лютого 2025 р.).

Структура дослідження. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (90 найменувань), додатків. Загальний обсяг роботи – 117 сторінок, із них основного тексту – 94 сторінки.

У вступі обґрунтовано актуальність теми магістерського дослідження, проаналізовано стан її вивчення, визначено мету, об'єкт, предмет, завдання; представлено методи дослідження, наукову новизну, теоретичне й практичне

значення, шляхи апробації результатів дослідження, структуру роботи.

У першому розділі роботи здійснено аналіз становлення й формування пунктуації як науки, досліджено терміни «компетенція», «компетентність», «пунктуаційна компетентність» у лінгводидактиці.

У другому розділі проаналізовано стан проблеми формування пунктуаційної компетентності в закладах загальної середньої освіти; визначено критерії та рівні сформованості пунктуаційної компетентності.

У третьому розділі подано методичну систему формування пунктуаційної компетентності учнів 11-х класів, зокрема визначено основну мету, завдання й вихідні положення експериментального навчання, обґрунтовано основні принципи, методи і прийоми навчання пунктуації, запропоновано систему вправ із засвоєння пунктуаційних норм сучасної української мови, проаналізовано результати експериментального навчання.

У висновках узагальнено результати проведеного дослідження.

У додатках подано розроблені завдання для виявлення рівнів сформованості пунктуаційної компетентності в учнів 11-х класів, систему вправ щодо формування пунктуаційної компетентності.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ

ФОРМУВАННЯ ПУНКТУАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

В УЧНІВ 11-Х КЛАСІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

1.2. Компетентнісний підхід в освітній парадигмі

Модернізація української освіти істотно змінює підходи до визначення її змісту. Сьогодні є важливим не тільки її понятійно-фактологічне оновлення, а й практико-орієнтована спрямованість.

Упровадження компетентнісного підходу до навчання зумовлено зміною освітньої парадигми завдяки залученню України до Болонського процесу, загальноєвропейською та загальносвітовою тенденцією інтеграції та глобалізації світової економіки. Компетентнісний підхід є спробою привести у відповідність, з одного боку, потребу особистості інтегрувати себе в діяльність суспільства, з іншого – потребу суспільства максимально використовувати потенціал кожної особистості для забезпечення свого економічного, культурного й політичного саморозвитку. Він орієнтує на таку систему якості підготовки учнів, яка б відповідала запитам сучасного світового ринку праці. Згідно з традиційним (знання, вміння, навички), або знаннєвим) підходом, особистісних результатів можна досягти шляхом набуття необхідних знань. Компетентнісний підхід, не заперечуючи важливості знань, акцентує увагу на здатності їх використовувати. З огляду на це основним завданням навчання вважається отримання здобувачами освіти досвіду самостійного вирішення проблем.

Компетентнісний підхід вперше почав розроблятися в Англії. Виділяють такі етапи становлення компетентнісного підходу в освіті:

- перший етап (1960-1970 рр.) – у науковий апарат введена категорія «компетенція», створені передумови розмежування таких понять, як «компетенція» і «компетентність»;

- другий етап (1970-1990 рр.) – у теорії та практиці навчання української мови використовуються такі категорії, як компетенція і компетентність,

формується професіоналізм в управлінні, навчанні спілкуванню. У цей період учені досліджують компетенції, виокремлюючи від 3 до 37-х видів;

- третій етап (1990 р. – поч. ХХІ ст.) у чинних документах, матеріалах ЮНЕСКО окреслюється коло компетенцій, які вже повинні розглядатися всіма як бажаний результат освіти.

Компетентнісний підхід – це сукупність загальних принципів визначення цілей освіти, відбору змісту освіти, організації освітнього процесу та оцінювання освітніх результатів. До таких принципів належать такі положення:

- зміст освіти полягає в розвитку в учнів здатності самостійно вирішувати проблеми в різних сферах і видах діяльності на основі використання соціального досвіду, елементом якого є й власний досвід учнів;

- зміст освіти є дидактично адаптованим соціальним досвідом вирішення пізнавальних, моральних, світоглядних, політичних та інших проблем;

- мета організації освітнього процесу полягає у створенні умов для формування в учнів досвіду самостійного вирішення пізнавальних, організаційних, комунікативних, моральних та інших проблем, що становлять зміст освіти;

- оцінка освітніх результатів ґрунтується на аналізі рівнів освіченості, досягнутих учнями на певному етапі навчання.

Компетентнісний підхід зорієнтовує не на інформованість учня, а вміння розв'язувати проблеми за аналогією, що виникають в різноманітних ситуаціях, зокрема в процесі засвоєння сучасної техніки й технології; у взаєминах людей, в етичних нормах, в оцінюванні власних вчинків; у практичному житті під час виконання соціальних ролей громадянина, члена сім'ї, виборця; у процесі вибору професії та оцінюванні своєї готовності до навчання в закладі освіти; за необхідності вирішувати власні проблеми життєвого самовизначення, вибору стилю й способу життя, способів вирішення конфліктів тощо.

У межах компетентнісного підходу можна виділити два основних поняття: «компетенція» і «компетентність». Аналіз робіт із проблем компетентнісного підходу дозволив констатувати, що на сьогодні немає однозначного розуміння понять «компетенція» і «компетентність», які часто використовуються в

однаковому контексті.

Термін «компетенція» (від лат. *competere* – відповідність, досягнення) має два значення: 1) який має достатні знання в якій-небудь галузі; який з чим-небудь добре обізнаний; тямущий; який ґрунтується на знанні; кваліфікований; 2) який має певні повноваження; повноправний, повновладний [56, с. 874].

В «Енциклопедії освіти» розмежовано ці поняття й охарактеризовано компетенцію як «відчужену від суб'єкта, наперед задану соціальну норму (вимогу) до освітньої підготовки учня, необхідну для його якісної продуктивної діяльності в певній сфері, тобто соціально закріплений результат» [25, с.409]. Компетентність трактується як набута характеристика особистості, яка сприяє успішному входженню молоді людини в життя сучасного суспільства, ... «інтегрований результат, який передбачає зміщення акцентів з накопичення нормативно визначених знань, умінь і навичок на формування і розвиток в учнів здатності практично діяти, застосовувати досвід успішної діяльності в певній сфері» [25, с.408].

Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти ці поняття також розрізняє, про що свідчать такі визначення: компетенція – суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень у певній сфері діяльності людини; компетентність – набута у процесі навчання інтегрована здатність учня, що складається із знань, умінь, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці [22, с. 2].

Отже, компетенція містить сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), що визначаються відповідно до певного кола предметів і процесів, та необхідні для якісної продуктивної діяльності щодо них. Компетентність – це володіння людиною відповідною компетенцією, що визначає його особистісне ставлення до неї та предмета діяльності.

Компетентність людини – це наявність у неї знань у певній галузі, вміння щось робити або вирішувати будь-які завдання в межах своїх знань і встановлених повноважень, наявність можливості міркувати й висловлювати ідеї. Цей термін є основним ядром у побудові педагогічної системи, основним її

змістом, джерелом теоретичних знань, одним із видів педагогічного проєктування.

Наявність компетенції виражається в можливості скористатися знаннями й уміннями, в успішності під час вирішення певних проблем широкого спектра на основі практичного досвіду. Якщо точно розглянути визначення компетенції із зазначенням на відповідні джерела, то компетенція означає: сукупність здібностей і якостей особистості, необхідних для успішного виконання своєї роботи; характер і здібності, які є передумовами, що внутрішньо зумовлюють результативність виконання людиною дій; характеристика людини, яка складається з знань, навичок і форм поведінки, необхідних для її діяльності.

Компетенція в залежності від підготовки фахівця пояснює спроектовану соціальну норму, що вважається необхідною для якісної й продуктивної діяльності у відповідній галузі.

Одним із основних завдань сучасної освіти є досягнення нової, сучасної моделі навчання, орієнтація на розвиток особистості учня, його пізнавальних і творчих здібностей. До складу ключових компетенцій повинні увійти універсальні компетенції, оволодіння якими необхідне учневі для подальшого навчання, власного розвитку, життєвої самореалізації, професії, яку він обере.

На основі головних цілей загальної освіти науковці визначають перелік універсальних освітніх компетенцій: 1) ціннісно-сміслові компетенції. Це компетенції у сфері світогляду, які пов'язані з ціннісними орієнтирами учня, його здатністю розуміти навколишній світ; 2) загальнокультурні компетенції. Учень повинен бути добре обізнаний, володіти знаннями й досвідом діяльності щодо національної та загальнолюдської культури; 3) навчально-пізнавальні компетенції. Це сукупність компетенцій учня у сфері самостійної пізнавальної діяльності, яка охоплює елементи логічної, методологічної, загальнонавчальної діяльності, співвіднесеної з реальними пізнаваними об'єктами; 4) інформаційні компетенції. За допомогою реальних об'єктів і інформаційних технологій формуються вміння самостійно шукати, аналізувати й добирати необхідну інформацію, організовувати, перетворювати, зберігати і передавати її; 5) комунікативні компетенції, що містять знання необхідних мов, способів

взаємодії з навколишнім світом; 6) соціально-трудові компетенції. Володіння знаннями та досвідом у сфері цивільно-громадської діяльності, у соціально-трудовій сфері, у сфері сімейних відносин і обов'язків; 7) компетенції особистісного самовдосконалення. Спрямовані на засвоєння способів фізичного, духовного й інтелектуального саморозвитку.

У лінгвістиці термін «компетенція» (competence) був введений в 1965 р. американським мовознавцем, творцем теорії трансформаційної граматики професором Массачусетського університету Н. Хомським. Термін позначав знання системи мови, на відміну від володіння нею в реальних ситуаціях спілкування (performance). У книзі «Аспекти теорії синтаксису», де це положення було сформульовано вперше, учений убачав фундаментальну відмінність між компетенцією (знанням своєї мови мовцем - слухачем) і вживанням (реальним використанням мови в конкретних ситуаціях)».

Поступово в зарубіжних і вітчизняних дослідженнях цей термін був переосмислений, з'явився методичний термін «комунікативна компетенція» (communicative competence), автором якого є видатний лінгвіст і методист J. A. van Ek. Під комунікативною компетенцією стали розуміти здатність здійснювати спілкування за допомогою мови, т.б. передавати думки й обмінюватися ними в різних ситуаціях у процесі взаємодії з іншими учасниками комунікації, коректно використовуючи систему мовних і мовленнєвих норм та вибираючи комунікативну поведінку відповідно до ситуації спілкування.

В українській методиці термін «компетенція» почав використовуватися в 80-ті рр. ХХ ст. Проблемі формування компетентностей у межах компетентнісного підходу в українській лінгводидактиці приділено особливу увагу в працях таких учених, як Н. Бабич, О. Біляєва, М. Вашуленка, О. Горошкіної, С. Карамана, М. Пентилюк, О. Пометун, О. Семенов, Т. Симоненко, О. Овчарук, Г. Шелехової та ін.

Метою школи є формування ключових компетентностей. Ключова компетенція – це сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), яка є обов'язковою для якісної, продуктивної діяльності в певній сфері. Щодо школярів ключові компетенції – це такі

функціональні вміння, які допоможуть їм у виконанні соціальних ролей («учень», «абітурієнт», «студент», «суб'єкт спілкування», «громадянин», «споживач», «спеціаліст» та ін.).

У сучасних дослідженнях враховано матеріали Ради Європи, у яких розглядаються два види компетенцій: загальні (General competences) і комунікативна лінгвістична (Communicative language competence).

Загальні компетенції становлять суму знань, умінь і особистісних якостей, які дозволяють людині здійснювати різні дії. Вони не є мовними, їх призначення – забезпечувати будь-яку діяльність, в тому числі комунікативну. Загальні компетенції містять: здатність вчитися; екзистенціальну компетентність; декларативні знання; вміння і навички.

Основними характеристиками екзистенціального компонента освітньої компетенції є ціннісне ставлення до предмета й процесу освіти в цілому та оволодіння певними компетенціями в тій чи іншій предметній галузі; інтерес до змісту й процесу навчальної діяльності. Сформованість цього компонента забезпечує мотивацію учнів і розвиток їх креативності.

Комунікативна лінгвістична компетенція (communicative language competence) дозволяє здійснювати діяльність з використанням мовних засобів.

Комунікативна компетенція є складною, поліфункціональною властивістю людини, що виявляється в здатності спілкуватися усно й письмово в реальній життєвій ситуації та передбачає наявність цілого комплексу компонентів:

1. *Лінгвістичного* – володіння системою відомостей про мову на всіх її рівнях: фонетичному, лексичному, словоутворювальному, морфологічному, синтаксичному, стилістичному.

2. *Соціолінгвістичного* – здатність використовувати й перетворювати мовні форми відповідно до ситуації: її місця, відносин між комунікантами, комунікативного наміру. Соціолінгвістичний компонент комунікативної компетенції означає вміння використовувати одиниці мови в ситуаціях спілкування, вміння грамотно й коректно використовувати засвоєний лексичний, граматичний, фонетичний матеріал.

3. *Соціокультурного* – уміння організувати спілкування з урахуванням правил, норм і традицій мовленнєвої поведінки; усвідомлення того, що мова є не тільки засобом пізнання й спілкування, а й формою соціальної пам'яті, «культурним кодом нації», розвиненим умінням зіставляти факти мови і факти дійсності; уміння бачити культурний фон, що стоїть за кожною мовною одиницею; знання культури, історії, традицій, звичаїв свого народу; уміння виявити регіонально значущі лексеми та розуміти їх роль у тексті.

4. *Дискурсивного* – здатність зрозуміти партнера й досягти когерентності окремих висловлювань у значущих комунікативних моделях; здатність породжувати дискурс – використовувати й інтерпретувати форми і значення слів для створення текстів, володіння навичками організації лінгвістичного матеріалу засобами когезії; здатність зв'язувати один вислів з іншим в ситуації усного /писемного спілкування, логічно викладати свої думки. Індивід з високим рівнем дискурсивної компетенції добре знає, як ефективно використовувати зв'язки (займенники, сполучники, прислівники та інші граматичні засоби), як досягти єдності думки і відповідності в тексті, як висловлювати відношення між різними ідеями.

5. *Стратегічного* – здатність долати лінгвістичні труднощі спілкування, використовуючи компенсувальні засоби (перифрази, жести, міміку).

6. *Соціального* – здатність і готовність до спілкування, бажання і вміння вступати в контакт з іншими людьми. Основними факторами є потреби, мотиви, певне ставлення до партнерів по комунікації, а також самооцінка. Прагнення до комунікації вимагає від людини здатності орієнтуватися в соціальній ситуації і керувати нею [14].

Лінгвістичний компонент як основний компонент комунікативної компетенції передбачає знання лексики, правил вимови й утворення граматичних форм, структурування осмислених, стилістично маркованих фраз, а також способів їх коректного вживання. Без володіння лінгвістичними нормами неможлива будь-яка вербальна комунікація.

Формуванню лінгвістичної компетенції приділяється основна увага в шкільному курсі навчання української мови в школі. Лінгвістична компетенція

містить такі компоненти:

1) *орфоепічна компетенція*: здатність і готовність до усного висловлювання, побудованого відповідно до правил нормативної літературної вимови і наголошування; вона передбачає розуміння природи фонетико-фонологічних помилок і вміння виправляти їх;

2) *лексична компетенція*: здатність і готовність до усного та писемного висловлювання відповідно до правил утворення й уживання слів у мові. Вона передбачає дотримання лексичних норм і вміння коректно використовувати багатий лексичний склад рідної мови як важливу умову точності, правильності та виразності мовлення; знання предмета мовлення, значення слова, його граматичної й стилістичної сполучуваності, т. б. уміння враховувати парадигматичні та синтагматичні зв'язки та віднесення слів до певної тематичної групи; здатність до розуміння природи лексичних помилок і вміння їх виправляти;

3) *граматична компетенція*: здатність і готовність до усного та письмового висловлювання відповідно до граматичних (морфологічних та синтаксичних) правил; вона передбачає володіння такими категоріями, як рід, число, відмінок, видо-часові форми дієслова, перехідність-неперехідність, зворотність-незворотність тощо, і такими синтаксичними структурами, як словосполучення (види зв'язку: узгодження, керування, прилягання), речення (просте, складне, ускладнене і т. п.), а також здатність до розуміння природи граматичних помилок і вміння їх виправляти;

4) *стилістична компетенція*: здатність і готовність до усного та писемного висловлювання в різних функціональних стилях мови, головним чином в науковому, офіційно-діловому й публіцистичному; вона передбачає володіння засобами нейтрального і високого (повного) стилю, різними конотативними засобами; передбачає здатність до розуміння природи стилістичних помилок і вміння їх виправляти;

5) *орфографічна компетенція*: здатність і готовність до писемного висловлення відповідно до орфографічних правил української мови; розуміння природи орфографічних помилок і вміння їх виправляти;

б) *пунктуаційна компетенція*: здатність і готовність до писемного висловлення відповідно до пунктуаційних правил української мови; розуміння природи пунктуаційних помилок і вміння їх виправляти.

Пунктуаційна компетентність є важливим складником лінгвістичної компетентності. Означена компетентність формується в школі під час вивчення розділу «Синтаксис і пунктуація». Формування пунктуаційної компетентності відбувається на уроках української мови під час вивчення матеріалу з пунктуації, засвоєння правописних норм, на уроках розвитку зв'язного мовлення в процесі побудови діалогічних і монологічних висловлювань та роботі над пунктуаційним оформленням тексту.

Пунктуаційну компетентність трактуємо як таку інтегративну властивість особистості, яка володіє комплексом системних знань з пунктуації, пунктуаційними вміннями і навичками (здатність пояснювати доцільність уживання пунктуаційного знака в текстах різних типів, стилів і жанрів, виразно читати, дотримуючись відповідної інтонації, здійснювати пунктуаційний розбір речення та цілого тексту, правильно членувати письмове висловлювання на абзаци тощо).

У нашому дослідженні пунктуаційна компетентність становить єдність таких складників: *системні знання з пунктуації* (знання про систему розділових знаків; принципи української пунктуації; класифікація розділових знаків; функції розділових знаків; правила пунктуації); *уміння та навички* (уміння усвідомлено відповідно до комунікативної ситуації вживати в усному та писемному мовленні різні типи речень за метою висловлювання та емоційним забарвленням; уміння виявляти й пізнавати знаки пунктуації в тексті, реченні, дотримуватися під час читання відповідної інтонації; уміння мотивувати вибір розділового знака з опорою на структурний, смисловий та інтонаційний принципи); *основні здатності* (будувати та інтонаційно правильно оформлювати висловлювання в усній і писемній формі).

Структуру пунктуаційної компетентності представлено на рис. 1.1.1

Рис. 1.1.1. Структура пунктуаційної компетентності

Виокремлені нами структурні компоненти пунктуаційної компетентності дозволяють спроектувати дослідне навчання вивчення пунктуації в 11-х класах на засадах компетентнісного підходу.

Отже, аналіз наукових праць із теми дослідження дозволив сформувати визначення понять «компетенція» і «компетентність», «пунктуаційна компетентність». Компетенція – це така властивість людини, що визначає її здатність виконувати групу дій у різних сферах діяльності. Це відповідний рівень вимог до людини, що відповідає її ролі в суспільстві. Компетентність – це суб’єктивна категорія, здатність особистості до мобілізації й актуалізації своїй компетенції для вирішення реальних завдань на практиці. Пунктуаційну компетентність трактуємо як інтегративну властивість особистості, яка володіє комплексом системних знань з пунктуації, пунктуаційними вміннями і навичками (здатність пояснювати доцільність уживання пунктуаційного знака в текстах різних типів, стилів і жанрів, виразно читати, дотримуючись відповідної інтонації, здійснювати пунктуаційний розбір речення та цілого тексту, правильно членувати письмове висловлювання на абзаци тощо).

1.2. Становлення і розвиток української пунктуації як науки

Для формування пунктуаційної компетентності в учнів та розроблення ефективної методики навчання знаків пунктуації необхідно розглянути й науково обґрунтувати теорію пунктуації як науки.

Пунктуація (від лат. *punctuatio*, *punctum* – крапка) – система правил про вживання на письмі розділових знаків; розділ мовознавчої науки про використання розділових знаків [84, с.377].

Основне призначення пунктуації – указувати на смислове членування мовлення. Пунктуація має обов'язковий і суспільний характер; значення і вживання розділових знаків визначається нормою однаковою як для мовця, так і читача. За допомогою пунктуації передається членування тексту, його цілеспрямованість, структура й основні особливості інтонації.

Українська пунктуація сформувалася у XVIII ст. під впливом західноєвропейських мов і в основних рисах схожа з їхньою пунктуаційною системою. У давніх рукописах текст не членувався на слова і речення. Знаки пунктуації переважно ділили текст на смислові відрізки або вказували на обставини роботи того, хто писав.

Вагоме значення для розвитку пунктуації мало запровадження друкарства. Розстановка знаків пунктуації в друкованих творах була зумовлена переважно справою друкарських майстрів, які часто не враховували того, яким був рукописний авторський текст щодо пунктуаційного оформлення.

Сучасна українська пунктуація є результатом тривалої та складної взаємодії тієї пунктуаційної системи, яка була сформована в європейських мовах після введення друкарства, і тих прийомів уживання знаків, які вироблялися кращими майстрами літературної мови протягом тривалого періоду. Сформована в основних рисах до XVIII століття система розділових знаків вимагала й розроблення правил їх уживання. Ще в XVI – XVII століттях простежувалися перші спроби теоретично обґрунтувати розстановку розділових знаків (Максим Грек, Лаврентій Зизаній, Мелетій Смотрицький). Однак загальні та часткові

основи вживання розділових знаків у головних своїх рисах сформувалися протягом XVIII століття, коли було сформовано сучасну українську літературну мову.

Вагомий вплив на розвиток української пунктуації мав представник граматичної науки XVIII століття М. Ломоносов, який запропонував перелік уживаних у ті часи в друкарській літературі розділових знаків (крапка, кома, знак запитання, знак здивування (оклику), крапка з комою, дужки, єднальний знак (рисочка), лапки, тире), пояснив правила їх уживання, формулюючи їх на смисловій і граматичній основі, тобто він уперше в граматичній літературі розробив теоретико-практичні основи пунктуації: усі правила вживання розділових знаків побудовані на засадах семантико-граматичного принципу.

У 1818 році під впливом учення Ломоносова було надруковано «Граматику малороссийского наречия», автором якої був О. Павловський. Система розділових знаків була подібна до тієї, яку детально описав М.Ломоносов.

Розвитку української пунктуації сприяло наукове видання «Російський правопис» академіка Я. Грота, яке стало першою академічною працею, у якій було систематизовано основні правила орфографії та пунктуації. Учений здійснив ґрунтовний аналіз принципів правопису, описав його складні випадки, подав науково систематизовані й теоретично осмислені правила орфографії та пунктуації. Сформульовані Я. Гротом правила вживання розділових знаків мали важливе значення, оскільки в них було узагальнено всі ті напрацювання у сфері пунктуації, що були зроблені його попередниками. Упорядковані пунктуаційні, як і орфографічні, правила вченого увійшли в практику закладів освіти та видавництва, і в своїй основі, з невеликими змінами, функціонують і сьогодні.

Важливим етапом становлення пунктуаційних норм є 40-80-ті рр. XX ст. У правописі 1946 року було збільшено кількість правил і детальніше їх описано, а також було додано розділ «Розділові знаки при прямій мові».

У радянський період надруковані спеціальні праці з пунктуації мовознавців Л.А. Булаховського, А.А. Москаленка. Пунктуаційним нормам уживання розділових знаків були присвячені численні праці Н.І. Тоцької, яка

згрупувала правила вживання пунктуаційних знаків з огляду на їх структурні властивості, застосовувавши їх у синтаксичних одиницях різних рівнів (наприклад, розділові знаки в простому реченні, при однорідних членах речення, при вставних конструкціях, при звертаннях тощо). Заслуговують на увагу також наукові праці з синтаксису та пунктуації І.Кучеренка, С.Єрмоленко, В.Мельничайка, В. Жайворонка, Г. Козачук, М.Пещак, І. Ющука та ін. У мовознавців, які працюють у сфері пунктуації, немає єдиної точки зору щодо основ сучасної пунктуації. Одні вчені дотримуються точки зору, що пунктуація базується на смисловій основі, інші – на граматичній, треті – на семантико-граматичній, четверті – на інтонаційній. Однак, незважаючи на теоретичні розбіжності вчених, принципові засади української пунктуації залишаються незмінними, що сприяє її стійкості, хоча окремі пунктуаційні правила періодично уточнюються й конкретизуються у зв'язку з розвитком граматичної теорії і в цілому української літературної мови.

Пошуки системи пунктуаційних понять призводять до необхідності аналізу лінгвістичних праць з теорії пунктуації. Понятійним стрижнем, на якому будується системний опис пунктуації, є принципи.

Принципи або основи пунктуації – це загальні закономірності вживання розділових знаків, керуючись якими можна віднайти основні умови пунктуаційного оформлення тексту. Стійкість української пунктуаційної системи пояснюється насамперед тим, що її принципи дозволяють передавати на письмі і смислову, і синтаксичну, й інтонаційну структуру мови. Розділові знаки переважно членують текст на пов'язані за змістом та інтонаційно оформлені синтаксичні одиниці.

Аналіз робіт з пунктуації засвідчив, що вчені виділяють **три основні принципи пунктуації**: а) смисловий (логічний); б) формальний (синтаксичний); в) інтонаційний.

1. *Логічний, або смисловий*, напрям, в основі якого – правила постановки розділових знаків, які виражають зміст висловлювання. Основне призначення пунктуації полягає в тому, щоб вказувати на розчленування мови на частини, що мають значення для вираження думки на письмі. Крім основної мети пунктуації,

розділові знаки мають й додаткове значення, яке полягає в тому, що вони також іноді можуть вказувати на те, який смисловий відтінок має частина висловлювання, після якої той чи інший знак стоїть. Розділові знаки можуть мати й третє значення (теж додаткове), яке полягає в тому, що вони вказують на взаємовідношення тих частин речення, між якими вони стоять. Основна роль пунктуації – позначення тих смислових відношень і відтінків, які не можуть бути виражені лексичними і синтаксичними засобами.

2. *Синтаксичний напрям* у теорії пунктуації, що набув широкого поширення в практиці навчання, акцентує увагу на розділових знаках як засобу вираження синтаксичної структури мови, виділення окремих речень та їх частин. За допомогою основних знаків пунктуації (крапки, крапки з комою, двокрапки і коми) дається вказівка на той чи інший зв'язок між реченнями, зокрема й між членами речення, які слугують читачеві для розуміння написаного тексту. Прихильники цього напрямку вказували на зв'язок пунктуаційної системи із загальним характером синтаксичної будови речення та писемного мовлення. Правила вживання розділових знаків ґрунтуються на синтаксичній структурі речення, які учні засвоювали в шкільному курсі граматики. Але фактично всі, хто писав, крім відомих їм правил пунктуації, керувалися під час розстановки розділових знаків також деякими правилами ритмомелодики, що вживаються в усному мовленні. Той, хто пише, подумки (а іноді й уголос) вимовляє речення або його частину, щоб усвідомити, який в тому чи іншому випадку необхідно поставити розділовий знак. Оскільки паузи й інтонація усного мовлення в багатьох випадках дійсно виражають відношення в реченні, то звернення до цих показників цілком є природним.

3. *Інтонаційний напрям*. Розділові знаки слугують для позначення ритміки і мелодики фрази, інакше – фразової інтонації; вони відображають у багатьох випадках не граматичне, а декламаційно-психологічне розчленування мовлення.

Загальновідомо, що пунктуація пов'язана з інтонацією. Однак не можна стверджувати, що пунктуація підпорядкована інтонації та є її головною основою, хоча подібної думки підтримувалися деякі лінгвісти. Розглядаючи питання про

співвідношення пунктуації та інтонації, ми звужуємо поняття «інтонація» до паузиторики й ритму мовлення, урахувавши передусім наявність або відсутність інтонаційних пауз, їх тривалість, підвищення або пониження тону, місце логічного або фразового наголосу. Ми погоджуємося з точкою зору вчених, які вважають, що інтонація – це граматичний засіб вираження змісту в усному мовленні (поряд зі структурними особливостями речення), і на цій основі розрізняємо інтонацію перерахування, зіставлення, протиставлення, попередження, пояснення, обумовленості та ін. Пунктуація як у писемному, так і в усному мовленні, слугує одній меті – смислового прочитання тексту; вона надає мовленню усвідомленого характеру.

Промовляння одного й того ж виразу з різною інтонацією, як і різне пунктуаційне оформлення, може докорінно змінити його значення. У випадках, коли вибір розділового знака визначається диференціацією смислових зв'язків слів або семантичних відношень між частинами складного речення, мають місце пунктуаційні варіанти, яким в усному мовленні відповідають різні інтонаційні особливості висловлювання. У подібних ситуаціях знаки пунктуації в писемному мовленні та інтонація в усному взаємопов'язані, однофункційні, бо виконують смислорозрізнявальну роль. Однак значення висловлювання пов'язане з граматичною будовою та інтонацією речення. Цим пояснюється те, що чинні в сучасній українській мові правила розстановки розділових знаків не можуть бути зведені до одного з перерахованих принципів, а окремі знаки пунктуації в кожному конкретному випадку вживання підкреслюють то логічну, то синтаксичну, то інтонаційну структуру мови або є синтаксичними – одночасно членують текст на смислові й синтаксичні відрізки, характеризують його смислову та інтонаційну структуру.

У 20-30-ті роки широкого поширення набула ритміко-інтонаційна теорія пунктуації О. Пешковського, якою він прагнув пояснити не тільки її основи, а й побудувати нову методику навчання знаків пунктуації незалежно від граматики: Не зважаючи на завзяте прагнення граматистів протягом усієї багатовікової історії розділових знаків прикріпити їх до певних граматичних понять і правил, вони й понині відображають у більшості випадків не граматичне, а

декламаційно-психологічне розчленування мовлення.

Прихильником інтонаційної теорії пунктуації та методики навчання знаків пунктуації на інтонаційній основі був український лінгвіст Л. Булаховський. Він стверджував, наприклад, що «навчити ... вживати крапку на підставі закінченості й незавершеності думки не вдається ... до того часу, доки учень сам не дійде до ототожнення закінченості з виразною паузою і відповідною інтонацією в читанні» [88, с.128]. Учений наголошував на тому, що «ритмомелодика, всерйоз прийнята до уваги, могла б слугувати основою пунктуації» і «що розрізняти інтонаційні фігури можна навчитися швидше, ніж здійснювати синтаксичний розбір» [88, с.124]. Проте інтонаційна теорія пунктуації викликала в ті часи і до сьогодні критичне, а іноді й негативне ставлення багатьох лінгвістів, методистів і вчителів-практиків.

Основною одиницею пунктуації є пунктограма. Поняття пунктограми пов'язане з позначенням графічними засобами членування писемного мовлення на речення, а речення на його частини, відображення відношень між членами і частинами речення.

Пунктограма – правильне, відповідне правилам або традиціям вживання розділових знаків (або їх відсутність), конкретний випадок застосування пунктуаційного правила [77, с.89]. Пунктограма – це місце в синтагмі (словосполученні або реченні), де потрібно показати інтонаційну або логічну межу, що впливає на смислоутворення висловлювання. Для цієї мети існують знаки пунктуації, які мають значення, що допомагає уточнити зміст речення. Відповідно до запропонованого визначення стає зрозуміло, що явища мови, які викликають труднощі в школярів на письмі, регулюються сукупністю правил, встановлених в мові, його науковій системі.

Основними **ознаками пунктограм** є:

Морфологічні розпізнавальні ознаки (наявність дієприкметників, дієприслівників, вигуків, сполучників, окремих часток).

Синтаксичні розпізнавальні ознаки (наявність двох і більше основ; наявність ускладненого простого речення – звертань, вставних слів, відокремлень, однорідних членів; наявність чужого мовлення, слів-речень).

Поняття «пунктограма» в широкому значенні співвідноситься з поняттям «пунктуаційна норма», як співвідноситься сукупність умов, якими визначається постановка знаків в тій чи іншій структурі, з результатом дії поєднання цих умов. Наприклад, постановка коми для розділення однорідних членів залежить від способу зв'язку їх (сполучникового чи безсполучникового), значення сполучників, повторюваності або неповторюваності їх.

Різне поєднання цих умов в різних структурах може вказувати на одну й ту ж норму або різні норми: однорідні члени, які не з'єднані сполучниками, розділяються комою; однорідні члени, з'єднані протиставними сполучниками, розділяються комою; однорідні члени, з'єднані неповторювальним сполучником *і*, не розділяються комою.

Одна і та ж пунктограма може охоплювати кілька норм, визначених різними умовами або поєднанням їх, норма завжди співвідноситься з конкретним правилом, є результатом дії умов цього правила.

Поняття «пунктограма» і «пунктуаційний знак» не рівнозначні. Вони поєднуються, як можуть поєднуватися найменування пунктуаційно оформлюваної синтаксичної одиниці та графічного способу оформлення її.

Поняттю «пунктограма» найближче поняття «пунктуаційне поле».

Пунктуаційне поле – це побудова, структурні елементи якої охоплюють умови дії одного або декількох правил; є місцем застосування однієї або декількох пунктограм.

Пунктуаційне поле може охоплювати: 1) тільки видільну синтаксичну одиницю (звертання, вставне слово); 2) синтаксичну одиницю разом із визначеним словом (відокремлені означення, додатки) або зі словом, за яким визначається граматичне явище (однорідні члени); 3) структурні елементи, за якими встановлюється нульова словоформа або пропуск члена речення.

Пунктограма – це сукупність структурних елементів, якими визначаються умови норми.

Пунктуаційні норми – це правила вибору і вживання розділових знаків у реченні. Володіння пунктуаційними нормами є показником нашої культури мислення. Використання розділових знаків має обов'язковий і суспільно

значущий характер, оскільки забезпечує однакове розуміння письмового тексту. Неправильна постановка розділових знаків або їх відсутність ускладнює сприйняття інформації, спотворює її зміст. Так, текст без розділових знаків читається в 4-5 разів повільніше, ніж пунктуаційно оформлений.

Важливим з погляду теми нашого дослідження є питання **системи та функцій розділових знаків** в українській мові.

Правильне оформлення писемного мовлення пов'язане з умінням показувати графічними засобами розподіл його на речення, а речення – на частини. Розділові знаки, уточнюючи межі частин речення та смислові відношення між ними, нерідко є й стилістичним засобом, що дозволяє більш точно висловити свою думку. Окрім того, знаки пунктуації – це знаки виразності мовлення, знаки пауз, певною мірою знаки інтонації живого мовлення.

Розділові знаки є необхідним елементом писемної форми української мови. Сучасний текст не може фіксуватися без розділових знаків, не може правильно відтворюватися. Розділові знаки забезпечують авторові й читачеві однозначне розуміння речення та тексту.

Призначення розділових знаків – передавати синтаксичне й смислове членування тексту, а також основні структурні риси інтонації речення. Відтворення інтонаційної структури не є самоціллю; її елементи передусім беруть участь у синтаксичному та смисловому членуванні тексту. Сучасна пунктуація відображає структуру, зміст та інтонацію. Писемне мовлення організовується досить чітко, доцільно і водночас виразно.

Іноді знаки пунктуації виконують функцію дублюючих показників членування за умови наявності спеціальних мовних засобів – сполучників, сполучних слів, а також часток-зв'язок. Уживання розділових знаків регулюється правилами, обов'язковими й однаковими для всіх носіїв мови.

В українській пунктуації вживаються такі розділові знаки: крапка, знак питання, знак оклику, три крапки, кома, крапка з комою, двокрапка, тире, дужки, лапки. Функцію розділового знака виконує також абзацний відступ.

Розділові знаки в сучасній пунктуаційній системі української мови мають закріплені за ними функції. Вони або відокремлюють частини тексту один від

одного, або виділяють будь-які відрізки всередині частин.

Відповідно до цього виділяють дві основні функції розділових знаків: розділення; виділення [24, с. 356]. Зазначені функції часто ускладнюються більш іншими, смислорозрізнявальними функціями.

Роздільними знаками є крапка, знак оклику та знак питання, крапка з комою, двокрапка, три крапки, абзац (термін використовується в значенні абзацного відступу).

Роздільні знаки пунктуації членують текст на значущі в смисловому й граматичному відношенні частини. Близькими щодо функціонального відношення є знаки кома, крапка з комою, крапка. Їх відмінність часто буває лише «кількісною»: вони фіксують паузи різного ступеня тривалості; у смисловому ж відношенні частини, членовані за допомогою коми і крапки з комою, менш самостійні, вони становлять відрізки всередині одного речення; крапка ж позначає закінченість думки. Знаки ці ставляться під час перерахування синтаксично рівнозначних частин тексту: членів речення, частин речення (кома і крапка з комою), окремих речень (крапка) [83, с.93].

Особливості вживання крапки з комою пов'язані з її графічною своєрідністю. Як з'єднання крапки і коми вона використовується як «проміжний» знак між ними. Крапка з комою вживається, з одного боку, щоб просто чіткіше, помітніше позначити межу між поширеними компонентами речення, всередині яких є інші знаки пунктуації; з іншого – щоб підкреслити відносну смислову самостійність частин [11, с.73].

Загальна функціональна значущість цих знаків і водночас їх відмінність в позначенні ними ступеня членованості тексту дають можливість використовувати їх в складних реченнях як послідовну систему.

Одинична кома, як і крапка з комою, завжди стоїть між синтаксично рівнозначними частинами тексту або рівнозначними за синтаксичною функцією словоформами.

До *видільних знаків* відносяться дужки і лапки, парні знаки кома і тире. Незмінно парним вживанням характеризуються дужки і лапки. Решта знаків пунктуації вживаються з обох сторін видільного компонента, якщо він

розташовується всередині речення. Якщо ж він стоїть на початку або в кінці речення, то кома, тире або (іноді) поєднання коми і тире використовуються один раз – після відокремленого звороту або перед ним. Їх призначення – виділити в реченні особливо значущі його частини; такі коми вживаються при відокремленні, виділенні звертань, вставних конструкцій, вигуків.

Найуживанішим видільним знаком пунктуації є кома – найбільш нейтральний серед інших знаків, що використовується в середині речення. Видільні коми відрізняються за функцією від крапки та крапки з комою, вони в такому випадку належать до іншої системи пунктуаційних значень, тих, які властиві видільним знакам, зокрема парному тире і дужках. Наприклад, коми при відокремленні, вставних словах і звертаннях, підрядних реченнях. Тут простежується нова градація: коми, тире, дужки (коми виділяють частини речення менш значні й складні; тире – частини більш значні й поширені; дужки – особливо різко виділяють частини зі складу речення).

Те, що дужки є найбільш сильним видільним знаком у порівнянні з комою і навіть тире, підтверджується можливістю вживання їх не лише всередині речення, але й абзаців. Як видільний знак вони використовуються в синтаксичних одиницях, більших, ніж речення. Лапки також слугують для виділення. Лапками виділяють цитати, пряму мову, слова, що вживаються не в своєму звичайному значенні; слова, що вживаються іронічно; слова, вперше запропоновані або, навпаки, застарілі й незвичайні; назви літературних творів, газет, журналів, підприємств, пароплавів тощо, які є умовними назвами.

Щодо таких одиничних знаків, як три крапки, двокрапка і тире, то вони, поряд із загальною видільною функцією, виконують ще різноманітні смислові функції: вони фіксують ті чи інші смислові відношення, що виникають між частинами речення під впливом конкретного комунікативного завдання [8, с.41].

Три крапки – знак, що передає незавершеність думки, а також уривчастість і навіть ускладненість мовлення. Три крапки може передавати і багатозначність сказаного, вказувати на підтекстовий зміст, на прихований смисл у тексті.

Двокрапка – знак, що попереджає про подальше роз'яснення й пояснення.

Двокрапка вживається: а) після узагальнювального слова перед переліком однорідних членів; б) у безсполучниковому складному реченні, коли конкретизується його перша частина; в) у безсполучниковому складному реченні перед другою частиною, яка розкриває причину дій або станів; г) у безсполучникових складних реченнях із з'ясувальними відношеннями, коли в другій частині розкривається зміст думки, сприйняття; д) після слів автора перед прямою мовою [83, с.41]. Пояснювальна функція двокрапки конкретизується такими значеннями: причинної зумовленості, обґрунтування, розкриття змісту, конкретизації загального поняття.

Тире – знак дуже ємний за значенням. Широта вживання його в текстах засвідчує певну універсалізацію цього знака. Однак існують закономірності в його вживанні. Тире передусім означає будь-які пропуски – пропуск зв'язки в присудка, пропуски членів речення в неповних і еліптичних конструкціях, пропуски протиставних сполучників; тире ніби компенсує ці пропущені слова – зберігає їм належне місце. Тире передає значення умови, часу, порівняння, наслідку в тих випадках, коли ці значення не виражені лексично, тобто сполучниками. Тире можна назвати і знаком несподіванки – смислової, інтонаційної, композиційної. Нарешті, тире здатне передавати й емоційне значення: динамічність мовлення, різкість, швидкість зміни подій.

Знаки питання й оклику фіксують кінець речення, а також передають питальну та окличну інтонації. З їх допомогою особа висловлює своє ставлення до змісту. Поєднання запитання й оклику виражає різні відтінки протесту, здивування, іронії.

Специфічні периферійні функції виконують знаки питання й оклику, що виділяються дужками або тире в середині речення. Знак оклику найчастіше слугує засобом експресивного підкреслення певної частини речення, знак питання – один або в поєднанні зі знаком оклику – виражає здивування, недовіру, іронію. У зазначеній ролі знак може вживатися навіть окремо, передаючи в діалозі тільки сам факт подиву чи здивування одного зі співрозмовників. В усному мовленні йому повинні відповідати жести й міміка, що виражають ці емоції.

Якщо брати до уваги кількісні характеристики: одну або кілька функцій виконує знак, одним або декількома знаками позначається та чи інша функція, можна виділити **чотири групи знаків**.

1. Знаки, яким властива лише одна функція. Тільки як розділовий знак вживається крапка з комою. Нею відокремлюються частини, що входять до складу безсполучникового складного речення, складносурядного речення, однорідні підрядні речення, однорідні члени – члени і частини речення, що перебувають у сурядному зв'язку. Тільки в одній функції вживаються дужки. Дужками виділяються слова, словосполучення, речення як додаткові зауваження або різноманітні пояснення.

2. Один і той же знак може виступати в різних функціях. Багатофункціональними знаками є кома і тире. Кома вживається як видільний та як розділовий знак. Існують особливі випадки, коли кома ставиться або не ставиться залежно від змісту. Наприклад, не відокремлюється комою дієприслівник і дієприслівниковий зворот, якщо вони тісно пов'язані з присудком (*Старий сидів задумавшись і не звертав уваги на дітей*). Уживання коми має широке поширення: пунктуація простого речення з однорідними членами, вставними словами, звертаннями, відокремленими другорядними членами речення і складного речення; уживання коми в останній функції має менше поширення. Правила, якими закріплена ця норма, мають особистий характер.

Більш послідовно та без особливих труднощів простежується вживання коми для відділення однорідних членів і частин складного речення. Інша ситуація із вживанням коми як видільного знака. Порівняно легко усвідомлюється вживання коми як видільного знака, коли виділяються члени або частини речення, коли є парний знак. Найважче осмислюється функція знака, якщо видільна частина стоїть на початку або в кінці речення: у цьому випадку ставиться одна кома парного знака.

Багатофункціональним знаком є тире. У школі необхідно приділити увагу основним функціям цього знака. Необхідно акцентувати на тих випадках, коли

вживається тире на позначення нульової зв'язки або пропуску члена речення. Крім того, тире (два тире) використовується для виділення вставних речень, відокремлених зворотів. Нерідко цей знак виконує роль показника смислових відношень між частинами речення (наприклад, у безсполучникового складному реченні). Необхідно звернути увагу й на випадки вживання інтонаційного тире. Цей знак нерідко поєднує відразу кілька функцій.

3. Один і той же знак в одній і тій конструкції поєднує кілька функцій. Так, вживання двокрапки в безсполучникового складному реченні виражає: 1) відношення між частинами складного цілого; 2) інтонацію (мотивування, причини, пояснення); 3) позначає межі цих частин, 4) деякою мірою є показником безсполучникового зв'язку, оскільки при сполучниковому зв'язку, як правило, ставиться інший знак. Те ж саме можна сказати й про вживання тире в безсполучниковому складному реченні. Як смисловий і як розділовий знаки вживаються тире і двокрапка в реченнях, що мають однорідні члени з узагальнювальними словами. Знак питання – знак кінця речення і показник питання. Отже, можна навести чимало випадків, коли в одній і тій же конструкції один і той же знак виконує кілька функцій.

4. В одній і тій же функції використовуються різні знаки (наприклад, як розділовий знак вживаються кома, крапка з комою; як видільний – кома, тире, дужки). Цей факт вимагає особливої уваги, спостережень і складного аналізу: функція знака одна і та ж, але ступінь її дії – виділення чи розділення – різна.

Для поділу частин у складному реченні вживається кома і крапка з комою. Вибір знака іноді є складним. Викликає труднощі диференціація різних знаків, що вживаються як видільні. Наприклад, для виділення вставних (і вставлених) конструкцій уживаються коми, тире і дужки. Ступінь виділення у цих знаків різний: найбільш слабкий – коми (ними зазвичай виділяються невеликі за обсягом речення); найбільш сильний – дужки, якими виділяються речення, що мають вставний характер і містять різні додаткові зауваження, вказівки. Середній ступінь має тире.

Може бути декілька шляхів отримання відомостей про функції знаків:

додаткові пояснення під час вивчення пунктуаційних правил, зіставлення знаків за їх функціями; вправи, пов'язані із з'ясуванням стилістичних можливостей розділових знаків, узагальнення відомостей про функції знаків.

У структурі художнього тексту розділові знаки набувають особливого, функціонально-стилістичного значення. Поєднуючи в собі різноманітні жанрові й стилістичні риси, маючи своїм завданням опис і розкриття змісту найважливіших явищ, складних людських взаємин і глибоких душевних переживань, художня мова прагне до використання всіх прийомів, якими володіє мова. І пунктуація є одним із засобів вираження різних аспектів змісту, які або не можуть у всій повноті й глибині передаватися за допомогою тільки слів і граматичного оформлення висловлювання.

Отже, у зв'язному тексті стилістично значущим може стати будь-який знак пунктуації, навіть такий «стилістично нейтральний», як кома. Розділові знаки допомагають розчленувати мовлення на частини, що мають значення для вираження думок на письмі (сміслові значення – смисловий принцип), унаочнюють смисловий і граматичний склад мови, виділяючи окремі речення та його частини (граматичний принцип), слугують для позначення інтонаційного оформлення, ритміки й мелодики фрази (інтонаційний принцип). Окремі правила пунктуації відображають лише структурно-синтаксичний принцип (наприклад, постановка розділових знаків між частинами складного речення), деякі – смисловий та інтонаційний (наприклад, постановка розділових знаків при відокремлених членах речення); в основу деяких правил покладені всі три принципи (наприклад, постановка знака в кінці питального речення).

Отже, аналіз лінгвістичних праць з теми дослідження дозволив констатувати, що **пунктуація** – це розділ мовознавства, основне призначення якого – вказувати на смислове значення членування мовлення. **Основними принципами** сучасної української пунктуації є граматичний, смисловий, інтонаційний. На сучасному етапі пунктуація не відображає будь-якого єдиного принципу. Однак вона системно організована. До сьогодні питання про те, на чому будується пунктуаційна система мови, є суперечливим і не розв'язаним. Вся історія розроблення цієї проблеми характеризується зародженням,

розвитком і боротьбою трьох точок зору на природу пунктуації. Перша з них розглядає знаки пунктуації як показники синтаксичного складу мови; друга вбачає у знаках відображення ритму й інтонації; третя вважає знаки пунктуації засобом більш чіткого вираження змісту. Можна стверджувати, що граматичний принцип є наразі провідним, а смисловий та інтонаційний принципи є обов'язковими, але додатковими.

Розділові знаки – це знаки, що утворюють особливу частину загальної графічної системи мови й обслуговують ті аспекти писемного мовлення, що не можуть бути виражені буквами. Українська пунктуаційна система має десять знаків: крапка, кома, крапка з комою, двокрапка, тире, знак питання, знак оклику, три крапки, дужки і лапки. Розрізняють в українській мові знаки видільні та розділові. Особливістю пунктуаційної системи української мови є багатофункціональність і багатозначність розділових знаків.

1.3. Навчання пунктуації в школі: методичний аспект

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується підвищеною увагою до вдосконалення процесу освіти. Відповідно до вимог Державного стандарту загальної середньої освіти важливе місце в процесі навчання української мови посідає робота з формування мовної компетентності школярів, одним із аспектів якої є засвоєння учнями пунктуаційних норм.

Для розроблення практичної методики навчання пунктуації в 11-х класах важливим, на наш погляд, є дослідження поглядів учених-методистів на роль принципів української пунктуації під час навчання пунктуації в різні періоди розвитку методики її викладання та виявлення певних тенденцій в дослідженні цієї проблеми. Особливий інтерес становлять погляди методистів на напрями навчання пунктуації, а також висвітлення питань її вивчення в методиці навчання української мови в школі.

Аналіз методичної літератури дозволив виділити 6 основних етапів у розвитку методики навчання пунктуації.

Перший етап – це період становлення і створення науково-методичних

основ методики пунктуації в кінці XIX століття. Більш ґрунтовно для тих часів методика навчання пунктуації викладена в книзі В. Кендзерського «Вживання розділових знаків в писемному мовленні». Автор зазначає, що вміння ставити розділові знаки формуються лише в процесі вивчення синтаксису, хоча зі знаками пунктуації учні ознайомлюються набагато раніше. Важливим є твердження вченого про неможливість довго залишати учнів без відомостей про знаки пунктуації, оскільки без їх розуміння неможливо оформлювати свої власні думки письмово, правильно читати і водночас розуміти писемне мовлення. Необхідно відзначити, що автор книги не відмежовує від синтаксичного складу речення інтонацію, вважаючи, що його види і форми в усному мовленні позначаються різними відтінками і зупинками голосу, які в письмовій формі вимагають відповідних знаків пунктуації.

Вивчення розділових знаків здійснювалося паралельно з граматиною, особливо під час вивчення синтаксису. Розглядаючи вживання кожного розділового знака, методисти насамперед визначали призначення і службову роль знаків пунктуації, поділяючи їх на три групи. До першої групи відносили граматичні або логіко-граматичні розділові знаки, які вживаються для вираження взаємного логічного зв'язку на письмі між реченнями та їх членами в такому мовленні, що складається з низки речень, що виражають спокійну й рівну розповідь та вимовляються без модуляцій голосу, рівним і спокійним тоном. До другої групи віднесені риторичні розділові знаки, які, вказуючи на паузи різної тривалості і виражаючи тон мовлення особи, вживаються в мовленні, що складається з низки речень, що виражають більш-менш сильні почуття мовця. До складу третьої групи належать розділові знаки, які вживаються для виділення в писемному мовленні окремих слів, цілих речень і цитат. З метою свідомого засвоєння сутності розділових знаків рекомендовано використовувати прийом зіставлення суттєвих аспектів усного та писемного мовлення.

З огляду на важливість графічних знаків вчителі вже на перших етапах навчання ознайомлювали учнів з їх значенням і вимагали, щоб під час читання необхідно дотримуватися того, на що вказує знак, і щоб учні на письмі вживали відповідні знаки. З самого початку навчання привчали дітей вимовляти слова і

речення зі знаками пунктуації з відповідною інтонацією. До вивчення синтаксису ознайомили учнів і з вживанням двокрапки під час переліку, а також формували уявлення про значення лапок.

Отже, на цьому етапі в основу навчання пунктуації покладено граматичний принцип. Це пояснюється передусім пануванням граматичного напрямку в навчанні української мови. Водночас у працях вчених-методистів вказується і на співвідношення інтонації зі смисловим аспектом мови, що також сприяє засвоєнню правил уживання розділових знаків.

З початком ХХ століття пов'язаний *другий етап* розвитку методики навчання пунктуації. У процесі навчання фонетики та граматики вченими-методистами все більше уваги приділяється звуковому аспекту мови. З огляду на це методисти і вчителі української мови під час розроблення методики навчання пунктуації акцентують увагу на співвідношенні між знаками пунктуації та інтонацією.

У 20-ті роки в методиці пунктуації широкого поширення набуває інтонаційна теорія О. Пешковського. Прихильником цієї теорії і методики навчання знаків пунктуації на інтонаційній основі є Л. Булаховський. Він висловлював думку про те, що ритмомелодика могла б послугувати основою пунктуації та розрізняти інтонаційні фігури можна навчитися швидше, ніж здійснювати синтаксичний розбір. Він вважав, що навчити, наприклад, вживати крапку на підставі закінченості і незавершеності думки не вдається до того часу, доки учень сам не усвідомить ототожнення закінченості з виразною паузою і відповідною інтонацією читання.

У методиці приділялася увага питанню про значення спостережень над інтонацією з метою навчання пунктуації ще до вивчення учнями систематичного курсу синтаксису. Пропонувалося використовувати на заняттях у процесі спостережень і виконання вправ граматичного характеру інтонаційний метод.

Варто зазначити, що використання цього методу зробило позитивний внесок на процес навчання мови, що виявлялося в тому, що заняття з граматики стали більш пов'язані з живим усним мовленням. Водночас велика увага приділялася виразному читанню тексту, встановленню залежності інтонації від

змісту висловлення. Однак багато педагогів і методисти, які намагалися навчати пунктуації тільки за допомогою інтонаційного методу, обмежуючи значення граматики, незабаром переконувалися в його неефективності. Очевидна неспроможність інтонаційного методу в тому вигляді, в якому він застосовувався в шкільній практиці, зумовила звернутися до синтаксичної та смислової основ пунктуації.

Третій етап розвитку методики навчання пунктуації пов'язаний із переорієнтацією в 30-40 роки на ідеографічне тлумачення розділових знаків. Визнаючи той факт, що синтаксична структура має вагомим значення для пунктуації, учні-методисти вважали, що значна частина пунктуаційних правил базується не на граматиці, а безпосередньо на змісті висловлювання. Деякі вчені заперечували інтонаційну теорію, стверджуючи, що навчання пунктуації на інтонаційній основі може тільки зашкодити, тому від спостережень за інтонацією під час навчання знаків пунктуації треба відмовитися. Згодом у методичних працях розглядається новий аспект у навчанні пунктуації: питання про взаємодію синтаксису та смислового аспекту мови. Дискусійним залишається питання про співвідношення між інтонацією і пунктуацією.

Відомі вчені-методисти вважали, що навчання пунктуації має базуватися на синтаксично-смислових відношеннях. До інтонаційної основи на заняттях з пунктуації вони рекомендують вдаватися тільки з метою розвитку навичок виразного читання або вимови. На думку вчених, потрібно разом із пунктуацією вчити правильній інтонації. Помилковою, на наш погляд, була думка про те, що під час самостійного письма учнів абсолютно недоцільно викликати інтонаційні уявлення і враховувати їх; увага школярів має бути зосереджена цілком на смислових відношеннях та на синтаксисі.

На цьому етапі приділялася увага виробленню свідомого ставлення до інтонаційного аспекту мовлення, у результаті чого учні могли б пов'язати структурно-логічний аналіз мови зі спостереженнями за інтонацією, у тому числі й паузами. Спостереження такого виду мало систематичний характер.

Окреслені вище проблеми отримують свій подальший розвиток на наступному *четвертому етапі* розроблення методики навчання пунктуації в

методичних дослідженнях 50-60-х років. Висловлювалася думка про єдність змісту та граматичної будови висловлювання, оскільки смисл висловлювання є змістом мовлення, а форма – носієм змісту. З огляду на це провідним принципом було визначено логіко-граматичний. Водночас зазначалося, що під час навчання пунктуації не потрібно відмовлятися від спостережень за інтонацією. Навпаки, їй необхідно приділяти належну увагу, оскільки в усному мовленні інтонація є одним із засобів вираження його смислового аспекту. Без спостережень за інтонацією, паузами і логічними наголосами не можна правильно організувати процес навчання пунктуації та навчити учнів «читати» знаки пунктуації. Наявність розвинутого мовленнєвого слуху необхідна для правильного запису (за допомогою знаків пунктуації) звукової мови, а також для процесу вивчення синтаксису, правил пунктуації та вироблення пунктуаційних навичок.

Приділялася увага також логіко-граматичному принципу навчання пунктуації, оскільки пунктуація пов'язана з логічною основою і граматичними особливостями висловлювання, оскільки має своїм основним завданням вказувати на межу між різними частинами мовленнєвого потоку, що відображають послідовний розвиток думки і граматичну своєрідність її втілення в мові.

Проблема взаємозв'язку та співвідношення синтаксису й інтонації, інтонації й експресивно-смислової структури мовлення в практиці шкільного навчання мови отримує широке висвітлення в роботах учених-методистів. Інтонаційне явище розглядається передусім як синтаксичний засіб для вираження змісту. Вказуючи на тісний зв'язок між писемним та усним мовленням, вчителі наголошують на необхідності постійного зіставлення написаного з вимовою, у тому числі інтонації та пунктуації. З огляду на це було сформульовано важливі для методики навчання пунктуації висновки:

1. Учень повинен розібратися в змісті тексту та усвідомити роль вживання розділових знаків для того, щоб краще зрозуміти смислові відношення між окремими словами, словосполученнями та реченнями.

2. Оскільки думки викладаються за допомогою граматично організованого лексичного матеріалу, то постановка розділових знаків тісно пов'язана з

синтаксичною структурою речення. Тому для засвоєння пунктуації учням необхідно добре знати синтаксис, вміти розбиратися в синтаксичній будові речення.

3. Серед синтаксичних конструкцій і розділових знаків в них є такі, практичне засвоєння яких не може бути обумовлено тільки знаннями синтаксису, а вимагає спостережень за інтонацією, врахування особливостей відповідної ритмомелодики.

4. У тих випадках, коли практичне засвоєння постановки того чи іншого розділового знака не вимагає спостережень за інтонацією, учні повинні вміти правильно, виразно читати текст. Отже, необхідно навчати виразного читання на всіх уроках мови.

5. Навчання пунктуації має бути тісно пов'язане з роботою з розвитку мовлення. Оскільки усне і писемне мовлення учнів за синтаксичним складом досить різноманітне, практичне ознайомлення з пунктуацією має здійснюватися до вивчення систематичного курсу синтаксису [33, с. 5-6].

З самого початку вивчення синтаксису інтонацію необхідно використовувати в прикладній його частині – пунктуації, оскільки інтонація бере участь в організації речення, у вираженні його змісту і цим самим визначає його тип. Відмінністю інтонації визначаються основні функціональні та модальні типи синтаксичних конструкцій – речення розповідні, питальні й спонукальні. Особливу увагу необхідно звертати на роль інтонації в процесі відпрацювання прийомів виразного читання.

Визначаючи смислове значення розділових знаків, учені-методисти наголошують на тому, що під час навчання пунктуації вчитель повинен мати на увазі, що пунктуація потрібна для того, щоб учень міг правильно висловити свою думку, а читач правильно й легко міг зрозуміти її під час читання. З огляду на це навчання пунктуації має будуватися на розумінні учнями смислового змісту речення та співвідношення його членів. Для методичних цілей важливо точніше встановити роль інтонації в навчанні пунктуації.

П'ятий етап розвитку методики навчання пунктуації – 70-90 роки. У методичних дослідженнях цього періоду досить чітко визначається взаємодія

чинних принципів пунктуації та висування синтаксичного принципу як провідного. Цю тенденцію можна простежити в роботах В. Горяного, Н. Іваницької, А. Квашука, В. Мельничайка, К. Плиско, Р. Христіанінової та ін.

Український методист К. Плиско наголошує на врахуванні під час вивчення синтаксису та пунктуації таких принципів: 1) вивчення мови в єдності форми, змісту й функціонування в мовленні; 2) вивчення мови в міжрівневих, внутрішньорівневих і міжпредметних зв'язках [65, с.31].

Методисти обґрунтовували свою позицію щодо синтаксичного принципу тим, що в школі здійснюється паралельне вивчення синтаксису та пунктуації. Водночас визнання синтаксичної основи пунктуації не знижує ролі смислового аналізу в розстановці розділових знаків, оскільки синтаксичне членування відображає членування логічне, смислове, бо граматично значущі частини збігаються зі смисловою основою мови, оскільки призначення будь-якої граматичної структури – передати певну думку. Отже, вживання розділових знаків базується на поєднанні трьох принципів, що враховують зміст, структуру й інтонацію висловлювання.

Іван Ющук слушно зауважує, що формування пунктуаційної грамотності в учнів базується на знаннях пунктуаційних правил та синтаксичного й смислового аналізу речень [85, с. 14]. На його думку, щоб досягти успішного засвоєння пунктуації, необхідно приділяти увагу функціям та основному призначенню розділових знаків. Головною метою методики навчання пунктуації є усвідомлення школярами комунікативної ролі пунктуаційних знаків, що залишається актуальною проблемою сучасної лінгводидактики.

У працях багатьох методистів висловлюється думка про те, що під час ознайомлення школярів зі знаками пунктуації вчитель повинен насамперед звертати увагу на важливість правильної постановки розділових знаків з метою спілкування. Відзначаючи взаємодію всіх трьох основ української пунктуації, вони вказують на необхідність під час навчання школярів пунктуації орієнтувати їх на єдину семантико-синтаксичну основу, що визначає постановку розділових знаків в тому чи іншому реченні. Учені-методисти рекомендують постійно звертати увагу учнів на вимовний аспект речення, вчити дотримуватися

логічного наголосу, підвищувати або знижувати голос в окремій частині речення, робити паузу між ними тощо.

Шостий етап у розвитку методики навчання пунктуації пов'язаний із методичними дослідженнями кінця ХХ – початку ХХІ століть, у яких представлено теоретичне обґрунтування процесу формування пунктуаційних умінь школярів і висловлюється думка про необхідність і доцільність зміни традиційного підходу до навчання пунктуації. На думку вчених, ознайомлення зі знаками пунктуації доцільно будувати на інтонаційно-смысловий основі.

Початок ХХІ ст. можна розглядати як новий етап формування змісту навчання пунктуації. У цей період з'являються філологічні дослідження, основним предметом вивчення яких є різноманітні підходи до вивчення пунктуації. Зокрема, С. Омельчук з метою формування в учнів мовленнєво-комунікативних умінь під час вивчення синтаксису та пунктуації пропонує застосовувати технологію дослідницького навчання, побудовану на основі комунікативно-діяльнісного й функціонально-стилістичного підходів [60].

Методиці формування пунктуаційних навичок в учнів приділено особливу увагу в дослідженнях Н. Ковальчук [39; 37; 36]. Дослідниця розробила систему роботи вивчення пунктуації в тісному зв'язку з синтаксисом на засадах функціонально-комунікативного підходу. В. Сидоренко розробила лінгводидактичні засади навчання синтаксису й пунктуації української мови учнів 8-9-х класів відповідно до концептуальних засад сучасної освітньої парадигми [71]. Г. Грибан у своєму дослідженні приділила особливу увагу пунктуаційній грамотності школярів як одному зі складників формування мовної особистості [19].

Більшість учених-методистів указують на перспективність комунікативного аспекту вивчення пунктуації, який сприяє дослідженню синтаксичної будови мови в контексті комунікативних можливостей особистості та зорієнтований на розв'язання комунікативних потреб мовця.

Отже, розвиток методики викладання пунктуації відбувається в тісному взаємозв'язку з лінгвістичними пунктуаційними теоріями. Такий підхід сприяє кращому засвоєнню синтаксичної теорії пунктуації, розвитку навичок виразного

читання та підвищенню інтересу учнів до вивчення української мови.

РОЗДІЛ 2

СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПУНКТУАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ

2.1. Сучасний стан формування пунктуаційної компетентності в учнів на уроках української мови

З метою розроблення методичної системи формування пунктуаційної компетентності в учнів 11-х класів необхідно з'ясувати можливості шкільного курсу мови.

У чинній програмі з української мови зазначається, що основна мета навчання української мови в школі (предметна) – формування компетентного мовця, національно свідомої, духовно багатой мовної особистості [80].

Відповідно до чинної програми з української мови вивчення пунктуації в школі здійснюється в такі етапи:

- початковий (1-4 класи);
- пропедевтичний (5 клас);
- аспектний (5-7 класи в процесі вивчення морфології);
- систематичний (8-9 класи);
- етап узагальнення і систематизації вивченого (10-11 класи).

Початковий етап в оволодінні пунктуацією – 1-4 класи. Саме на цьому етапі закладаються основи для подальшого оволодіння школярами пунктуаційними вміннями. Учні отримують елементарні знання з пунктуації, вчаться правильно вимовляти речення, різні за метою висловлювання та інтонаційним забарвленням; ознайомлюються з основними розділовими знаками пунктуації (крапка, знак питання, знак оклику, кома), а також на практиці засвоюють деякі пунктуаційні правила про вживання розділових знаків в кінці речення, про коми між однорідними членами, які поєднуються сполучниковим і безсполучниковим зв'язком; про розділові знаки в реченнях із прямою мовою, що стоїть перед і після слів автора, у складних реченнях під час списування.

Наступний етап вивчення пунктуації – це 5 клас, у якому повідомляється

про пунктуацію простого, складного речення, знаки пунктуації при прямій мові та діалозі. У 6-7 класах під час вивчення морфології школярі отримують відомості про вживання розділових знаків при дієприкметниковому та дієприслівниковому зворотах.

У 8 – 9-х класах здійснюється систематична робота з вивчення пунктуації. У 8 класі в процесі вивчення простого речення школярі засвоюють правила вживання розділових знаків. У 9 класі вивчаються пунктуаційні правила в складному реченні.

Саме у 8-му класі учні вперше ознайомлюються з українською пунктуацією не як з сукупністю розрізнених правил, а як із системою. Розділові знаки – це графічні знаки, що слугують для членування тексту й передачі на письмі особливостей будови речення та його інтонації. До 8-го класу учні вже ознайомлювалися з роллю пунктуації в смисловому членуванні тексту і основними знаками пунктуації. Удосконалення пунктуаційних умінь і навичок учнів у 8-9 класах базується на вже отриманих раніше знаннях і послідовному збагаченні їх новими відомостями.

У 10-11 класах систематизується й узагальнюється матеріал з вивчення синтаксису та пунктуації.

Матеріал з пунктуації подано разом із відомостями з синтаксису. Пунктуація в шкільному курсі сприяє практичній спрямованості вивчення синтаксису й тісно пов'язана з розвитком мовлення учнів. Правильне володіння пунктуацією слугує умовою успішної роботи над твором.

У роботі з пунктуації розрізняють дві групи цілей: пізнавальні й практичні. Пізнавальні цілі спрямовані на створення бази знань з пунктуації, на основі якої формуються пунктуаційні вміння. Практичні цілі, спрямовані на формування пунктуаційних умінь, тобто інтелектуальних дій щодо визначення місця для знака, вибору необхідного знака на основі семантико-граматичного аналізу комунікативних одиниць.

Відповідно до чинної програми з української мови учні 8-го класу повинні вміти: знаходити в реченні смислові відрізки, які необхідно відокремлювати / виділяти розділовими знаками; обґрунтовувати вибір розділових знаків і

розставляти їх у реченнях на основі вивчених правил; ставити розділові знаки в простих реченнях з однорідними членами, при відокремлених другорядних і уточнюючих членах речення, у реченнях з прямою і непрямою мовою, при цитуванні, при звертанні, вигуках, вставних словах і вставлених конструкціях, ставити тире між підметом і присудком (у необхідних випадках).

Відповідно до програми з української мови учні 9-го класу повинні вміти: знаходити смислові відрізки в реченнях вивчених типів; пунктуаційно правильно оформляти синтаксичні конструкції різних видів (складносурядні, складнопідрядні, безсполучникові речення); обґрунтовувати місце і вибір розділового знака; знаходити і виправляти пунктуаційні помилки; класифікувати розділові знаки за їх функціями; здійснювати пунктуаційний розбір речення.

Робота з оволодіння пунктуаційними нормами і правилами будується з урахуванням основних принципів української пунктуації: інтонаційного, смислового, структурного (формального). Принципи ці спеціально не вивчаються, проте послідовно враховуються при формулюванні правил і в коментарях до них. Виконуючи ті або інші завдання, пояснюючи постановку розділових знаків, учні повинні розуміти, що відображає вживання кожного знака (смислове членування мовлення, його структурне членування, нарешті, його ритміко-інтонаційну будову). Необхідно звертати особливу увагу учнів на те, що сучасна українська пунктуація не обмежується тільки одним принципом, а враховує структуру речення (тексту), його зміст, інтонаційні особливості.

Відповідно до завдань нашого дослідження було здійснено аналіз підручників з української мови для учнів 8-9-х та 10-11 класів рівнів стандарту, оскільки саме в цей період вивчається пунктуація. Необхідність здійснення аналізу навчальної літератури мотивується тим, що запровадження Державного стандарту, оновлення програми з української мови, нової структури закладів середньої освіти, зміна акцентів у освітньому процесі на готовність учня застосовувати здобуті знання й набуті вміння й навички для розв'язання проблем, що виникають у реальному житті, потребують відповідного підручника як важливого засобу формування компетентної особистості.

Підручник «Українська мова» для 8-го класу», розроблений О.Глазовою

[10], відповідає вимогам Державного стандарту загальної освіти з української мови, реалізує сучасну методичну систему. Це видання вирізняється оригінальністю, новизною методичного апарату та способом організації навчального матеріалу. Основу його методичної системи становить розвиток пізнавальних здібностей учнів, організація їх діяльності як процесу.

У підручнику з української мови для 8-го класу вміщено розділ «Синтаксис і пунктуація». На початку розділу подано визначення синтаксису й пунктуації як розділів науки. Водночас автор підручника О. Глазова не ознайомлює восьмикласників із поняттям «пунктограма», «розділові знаки», не введено також такого важливого поняття, як «функції розділових знаків», що б сприяло, на нашу думку, формуванню пунктуаційної компетентності школярів.

Треба відзначити, що на розділові знаки увага учнів звертається в основному тільки у зв'язку з вивченням матеріалу з синтаксису, а також з виконанням завдань із пунктуації, пропонованих у підручнику. Наприклад, під час вивчення теми «Речення двоскладне та односкладне», пропонуються завдання, що передбачають переписати речення, розставивши пропущені розділові знаки (вправи 96, 98). У процесі вивчення головних членів речення в підручнику запропоновано текст, на матеріалі якого учні повинні розставити розділові знаки та пояснити вживання розділових знаків при однорідних членах (вправа 108).

На матеріалі підручника учні ознайомлюються з особливостями вживання тире між підметом і присудком. Акцентується увага на інтонаційній вимові речень з пропущеною дієслівною зв'язкою, на місці якої ставиться тире.

Формуванню пунктуаційних умінь сприяють парна, групова робота, виконання творчих вправ і завдань конструктивного характеру. У підручнику представлені такі пунктуаційні завдання:

- перепишіть, розставте розділові знаки (вправа 141);
- обгрунтуйте вживання тире (вправа 142);
- поясніть розділові знаки в реченнях (вправа 145);
- прочитайте речення, ставлячи логічний наголос відповідно до розділових знаків (вправа 146).

Варто відзначити, що в аналізованому підручнику приділяється особлива увага інтонаційному принципу вивчення пунктуації, з огляду на що вміщено достатню кількість вправ, у яких необхідно простежити роль інтонації у вживанні розділових знаків, наприклад, у реченнях з пропущеною дієслівною зв'язкою, у неповних конструкціях, незакінчених реченнях, при однорідних чи відокремлених членах тощо.

Водночас у деяких випадках простежується звуження поняття пунктуаційної грамотності. Основний акцент робиться тільки на вміннях правильно ставити розділові знаки, ігнорується при цьому вміння «читати» їх, співвідносити зі змістом висловлювання.

Під час засвоєння знань із синтаксису та пунктуації ретельно продумана система запитань і завдань, що спрямована на повторення раніше вивченого матеріалу з пунктуації або закріплення нових пунктуаційних правил. Наприклад, після вивчення теми О. Глазова пропонує низку запитань, що вміщені в рубриці «Я знаю! Я вмію» Я можу!»), приміром:

- ~ «За якої умови в неповних реченнях ставиться тире. Наведіть приклади»;
- ~ «Які розділові знаки ставлять при однорідних членах речення. Наведіть приклади» тощо.

З метою формування пунктуаційної компетентності восьмикласників у процесі вивчення розділу «Синтаксис. Пунктуація» необхідно, на нашу думку, більше використовувати завдання на доповнення, поширення, конструювання, лінгвістичне спостереження за особливостями вживання розділових знаків у різних стилях мовлення. Формуванню пунктуаційних умінь сприяли б мовленнєві вправи, які містили завдання написати зв'язне висловлювання, уживаючи різні пунктуаційні знаки; побудувати діалог тощо.

У небагатьох вправах пропонується текстовий матеріал, проте текст повинен стати змістовою основою вивчення правил пунктуації. Якщо й вправу побудовано на основі тексту, то переважно він належить до художнього стилю, хоча можна здійснити спостереження за особливостями вживання розділових знаків у науковому чи публіцистичному стилях.

Підручник з української мови для 9-го класу О. Авраменка [1] продовжує

роботу з формування пунктуаційної компетентності школярів. Центральним поняттям методичного видання є складне речення та розділові знаки в ньому.

Методичний апарат підручника О. Авраменка з української мови для 9-го класу реалізує компетентнісний підхід, що сприяє вдосконаленню пунктуаційної компетентності. Основна увага приділяється засвоєнню синтаксису складного речення та вживанню різних видів розділових знаків. Також автор підручника акцентує на синтаксичних одиницях і нормах їх уживання, що забезпечує комунікативну спрямованість навчання.

У підручнику з української мови для 9-го класу запропоновано вивчення синтаксису та пунктуації за тематичним принципом добору навчального матеріалу. З огляду на це кожна граматична тема вивчається на мовному матеріалі, що відображає конкретну галузь чи сферу життя: наука, українські страви, одяг, сучасна музика, подорожі, місто тощо.

Перед вивченням синтаксису складного речення у підручнику запропоновано вправи і завдання на повторення заніше вивченого матеріалу у 8-му класі. Звертається увага на складні випадки вживання розділових знаків у простому ускладненому реченні, у конструкціях з прямою та непрямою мовою, а також на особливості введення цитат у речення та текст.

З метою формування пунктуаційної грамотності пропонуються домашні завдання пошукового й творчого характеру, приміром: *«Знайдіть у мережі Інтернет вислови відомої історичної особи (Сократ, Г. Сковорода, Т. Шевченко) або інтерв'ю з кимось із відомих сучасників, фото яких ви знайдете на с. 26. Впишіть три-чотири вислови (думки) і введіть їх спочатку в речення з прямою мовою, а потім — з непрямою»* (с.28).

Авторська система вправ і завдань базується на текстоцентричній основі, характеризується багатофункціональністю, різноманітністю стилів і жанрів, містить завдання різного рівня – від репродуктивного до творчого.

Вивчення кожної теми з синтаксису та пунктуації розпочинається **завданнями на спостереження** (наприклад: *«Прочитайте речення й виконайте завдання. Який вид цих складних речень? Чому в реченнях, що ліворуч, є кома перед сполучником і (й), а в тих, що праворуч, немає розділового знака?»*) та

завершується **творчими завданнями** (наприклад: *«Опишіть ситуацію, зображену на ілюстрації, використавши непряму мову й цитату. Скористайтеся опорними фразами»*).

З метою формування синтаксичної та пунктуаційної компетентності автор підручника для 9-го класу пропонує різні види вправ:

- **мовні:** *«Випишіть лише складнопідрядні речення з підрядними означальними й розставте в них розділові знаки. Побудуйте схеми»* (с.77);
- **конструктивні:** *«З кожної пари простих речень утворіть складносурядні, запишіть їх і розставте розділові знаки»* (вправа 5, с.60);
- **мовленнєві:** *«Розгляньте ілюстрацію й виконайте завдання. А. За ілюстрацією та схемами складіть діалог і запишіть його»* (вправа 7, с.65).
- завдання **на редагування** речень та зв'язних висловлювань.

Формування пунктуаційної компетентності в учнів забезпечує також цікавий додатковий матеріал, зокрема у підручнику пропонуються завдання переглянути **експрес-уроки** та законспектувати сприйнятий на слух матеріал, приміром: *«Перегляньте експрес-урок «Знаходиться, перебувати чи розташовуватися?» і виконайте завдання. Складіть і запишіть три речення, використавши в кожному з них по одному слову з теми переглянутого уроку. Речення мають бути складнопідрядними з підрядними з'ясувальними й/або означальними частинами. Побудуйте схеми цих речень»* (с.74).

Дуже важливу роль у формуванні пунктуаційних умінь у дев'ятикласників відіграють запропоновані О. Авраменком рубрики «До речі...», Культура слова», «Зауважте!», які містять відомості щодо правильного вживання розділових знаків, їх смислової ролі. Наприклад: *«У складнопідрядних реченнях зі складеними сполучниками (з тих пір як, після того як, з того часу як і под.) кому треба ставити один раз: або перед сполучником, або після вказівної частини, наприклад: Ми пообідаємо після того, як закінчиться екскурсія та Ми пообідаємо, після того як закінчиться екскурсія»* («До речі...», с.78).

Тексти в підручнику з української мови для 9-го класу О. Авраменка є засобом розвитку орфографічних і пунктуаційних умінь та навичок, слугують матеріалом для збагачення усного й писемного мовлення школярів, аналізу

вживання пунктуаційних знаків у зв'язному висловлюванні. Текст є центром вивчення кожної теми з синтаксису та пунктуації, на основі якої планується робота на уроці. Дидактичний матеріал у підручнику містить кращі зразки художньої прози, поезії, публіцистики, а тексти сприяють розвиткові пізнавальних інтересів, логічного мислення. З огляду на це робота з текстом є важливим структурним елементом аспектних уроків та уроків розвитку зв'язного мовлення.

У підручнику «Українська мова» для учнів 11-х класів (автор О.Авраменко) [90] приділено увагу повторенню й узагальненню основних принципів пунктуації, класифікації та вживанню розділових знаків; удосконаленню вмінь роботи з текстом.

Узагальнення систематичних знань, умінь та навичок із пунктуації здійснюється за допомогою поєднання дедуктивних та індуктивних способів презентації теоретичного матеріалу; систематизації знань як відповіді на запитання; узагальнення матеріалу у вигляді схем і таблиць (використовується на різних етапах навчання).

Підручник «Українська мова (рівень стандарту)» для 11 класу (автори Н.Б. Голуб, О.М. Горошкіна, В.І. Новосолова) [89] має практичну спрямованість, у ньому представлені тексти різних стилів, розміщені вправи переважно комплексного характеру. Основна мета аналізованого підручника – це вироблення в учнів старших класів навичок грамотного письма, систематизація і узагальнення набутих знань з української мови, зокрема пунктуації.

Старшокласники ознайомлюються з такими поняттями, як «пунктуаційна норма», «пунктуаційна помилка», повторюють правила вживання розділових знаків у простому та складному реченнях.

У підручнику представлено систему вправ (тренувальні, пояснювальні, коментоване письмо, вправи на конструювання, вправи на розвиток мовлення, узагальнювальні вправи, контрольні вправи та завдання, вибіркові вправи та завдання, вправи зі стилістики), що забезпечують формування в старшокласників пунктуаційної компетентності. Наприклад:

Вправа 403. Прочитайте речення, поясніть, чому немає коми між

однорідними членами речення, сформулюйте пунктуаційні правила;

Вправа 413. Перепишіть, уставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть умови відокремлення означень;

Вправа 424. Запишіть подані речення, розставляючи розділові знаки. У реченні, ускладненому відокремленою прикладкою зі сполучником як, поясніть умови відокремлення.

Отже, аналіз матеріалів підручників з української мови засвідчує, що засвоєння пунктуації здійснюється передусім під час вивчення синтаксису простого та складного речення. В аналізованих виданнях не передбачено ознайомлення учнів з такими важливими, на нашу думку, поняттями, як «пунктуаційні знаки», «пунктограма», «функції розділових знаків». Підручники з української мови сприяють формуванню пунктуаційної компетентності школярів, проте не вміщують достатньої кількості творчих вправ і завдань, спрямованих на розвиток пунктуаційної грамотності школярів.

З метою дослідження стану формування пунктуаційної компетентності в учнів було проведено **опитування вчителів** української мови і літератури закладів загальної середньої освіти м.Глухова (ЗОШ № 1, 2, 3, 6) (див. додаток А). В анкетуванні взяли участь 12 вчителів. Питання анкети передбачали з'ясування рівня сформованості пунктуаційних умінь і навичок, визначення труднощів і проблем щодо засвоєння пунктуаційних правил; дослідження принципів, форм, методів і прийомів формування пунктуаційної компетентності.

Як засвідчили результати відповідей на перше запитання **«Розкрийте сутність поняття «пунктуаційна компетентність учня»**, більшість учителів усвідомлюють поняття «пунктуаційна компетентність», що полягає у «формуванні особистості, здатної інтонаційно правильно оформлювати усне мовлення на письмі». Також було зафіксовано такі відповіді: «пунктуаційна компетентність передбачає сформовані вміння пунктуаційно правильно оформлювати речення або текст», «здійснювати пунктуаційний аналіз тексту», «знати систему розділових знаків та уміти пунктуаційно правильно оформлювати текст», «виявляти в тексті розділові знаки та пояснювати їх роль у смисловій організації тексту», «будувати зв'язне висловлювання за допомогою

різних розділових знаків». Однак ми звернули увагу на те, що жоден із учителів не використав термін «мовна компетентність», не зазначив, що пунктуаційна компетентність є складником мовної (комунікативної) компетентності особистості.

Відповідаючи на друге запитання **«Як ви оцінюєте рівень пунктуаційної компетентності учнів?»**, думки учителів щодо рівня сформованості пунктуаційної грамотності учнів виявилися різними. Отримані результати, на жаль, не можна вважати оптимістичними, оскільки лише 2% учителів вважають, що учні засвоїли пунктуаційний матеріал на досить високому рівні. На думку 26% учителів, здобувачі освіти володіють пунктуаційною грамотністю на середньому рівні. 38% учителів вважають, що цей рівень близький до середнього, а 34% вчителів – низький.

Аналіз відповідей учителів на третє запитання анкети **«Які пунктуаційні помилки найчастіше трапляються в писемному мовленні школярів?»** засвідчив, що, типовими й стабільними пунктуаційними помилками в писемному мовленні школярів є такі: постановка коми між частинами складного речення (на це вказали 87% учителів); уживання коми в реченнях з однорідними членами (58% вчителів); розділові знаки при відокремлених членах речення (на цьому наголосили 72% учителів), уживання коми при звертанні (43% опитаних). Наявність цих пунктуаційних помилок в мовленні учнів є закономірною та пояснюється тим, що у 8-му класі діти ознайомлюються з синтаксичними конструкціями, що містять звертання, однорідні та відокремлені члени речення, а в 9-му класі школярі ознайомлюються з синтаксисом складного речення та пунктуацією в ньому.

Одним із завдань нашої анкети було визначення негативних чинників, що впливають на процес формування пунктуаційної компетентності школярів. Аналіз відповідей на четверте запитання анкети **«Які, на вашу думку, основні причини зниження пунктуаційної грамотності школярів?»** засвідчив, що основні чинники зниження пунктуаційної грамотності сучасних школярів учителі охарактеризували так: 96% опитаних підкреслили, що програмою передбачено засвоєння пунктуації лише під час вивчення синтаксису; 65%

учителів зауважили, що для засвоєння рідної мови в шкільних навчальних планах відводиться недостатньо уроків; 82% опитаних вважають, що причиною низького рівня грамотності школярів є зниження значущості писемної комунікації в суспільстві. 33 % учасників анкетування вказали, що «основним джерелом інформації став Інтернет, тому немає необхідності тримати знання в голові». На думку 67% учителів причиною низької грамотності школярів є те, що учні дуже мало відводять час на читання; 28% учителів відзначили, що причиною низького рівня мовної грамотності школярів є недостатній розвивальний потенціал українського мовного середовища. Цікаво відзначити, що тільки 3% учителів вважають, що відчувають нестачу дидактичного матеріалу щодо розвитку пунктуаційної компетентності школярів. Крім того, серед інших причин, сформульованих педагогами, були висловлені ще такі: «низький рівень загального розвитку дітей» (2%), «індивідуальні особливості дитини» (2%), «складність програми з української мови» (1%). Вихід із ситуації, що склалася, вчителі вбачають у збільшенні кількості годин на вивчення пунктуації (85%). Уважаємо, що лише збільшення кількості навчальних годин не буде ефективним засобом підвищення якості писемного мовлення школярів. Означену проблему необхідно вирішувати комплексно.

На п'яте запитання **«Які форми і методи Ви використовуєте під час формування пунктуаційної компетентності в школярів?»** учителі назвали найпоширеніший – метод вправ, також ефективним вважають метод бесіди; робота з підручником; метод усного викладу матеріалу; метод спостереження й пунктуаційного аналізу; робота з таблицями та схемами. Майже всі вчителі вказали, що підручники здебільшого сприяють формуванню пунктуаційної компетентності школярів у процесі вивчення синтаксису, також є основою для організації роботи на уроках.

На основі здійсненого анкетування ми дійшли висновку, що вчителі усвідомлюють важливість проблеми формування пунктуаційної компетентності в учнів. Більшість учителів (73%), які взяли участь в анкетуванні, вважають, що рівень пунктуаційної грамотності здобувачів освіти не можна вважати задовільним, оцінюють як «близький до середнього» або «низький».

Типовими й стабільними пунктуаційними помилками в мовленні учнів є, на думку вчителів, такі: кома між частинами складного речення, у реченнях зі зверненням і з однорідними та відокремленими членами, тобто в «зону ризику» потрапили практично всі пунктограми, з якими школярі ознайомлюються до кінця 9-го класу.

Основними причинами низького рівня грамотності школярів, на думку вчителів, є: недостатня кількість навчальних годин, що відводяться на вивчення пунктуації (96% вчителів); зниження значущості писемної комунікації в сучасному суспільстві (82% вчителів); а також те, що сучасні школярі не відчують потреби в читанні (67%).

Отже, у процесі аналізу чинної програми та підручників з української мови, стану проблеми дослідження в практиці закладів загальної середньої освіти було визначено, що проблема формування пунктуаційної компетентності в здобувачів освіти є актуальною, а тому потребує розроблення й подальшого впровадження в мовну освіту школярів.

2.2. Рівні сформованості пунктуаційної компетентності в учнів 11-х класів

З метою формування пунктуаційної компетентності в учнів 11-х класів та визначення показників ефективності цієї роботи було проведено констатувальний експеримент.

Відповідно до основних вимог чинної програми з української мови було визначено провідну мету констатувального експерименту – виявити рівень сформованості пунктуаційної компетентності в учнів 11-х класів та визначити основні шляхи успішного її розвитку.

У нашому дослідженні *пунктуаційну компетентність* розглядаємо як багатокомпонентну парадигму, у якій ураховано такі рівні:

когнітивний (наявність в учнів знань про систему розділових знаків; принципи української пунктуації; класифікацію розділових знаків; функції розділових знаків; правила пунктуації тощо);

діяльнісний (уміння відповідно до комунікативної ситуації вживати в усному та писемному мовленні різні типи речень за метою висловлювання та емоційним забарвленням; уміння виявляти й пізнавати знаки пунктуації в тексті, реченні, дотримуватися під час читання відповідної інтонації; уміння мотивувати вибір розділового знака з опорою на структурний, смисловий й інтонаційний принципи);

мотиваційно-практичний (наявність в учнів позитивної мотивації до вивчення пунктуації, прагнення використовувати отримані знання в процесі створення цілісних висловлювань).

У процесі розроблення критеріїв і рівнів сформованості пунктуаційної компетентності було враховано **рівневу модель**, яку було запропоновано в п.1.1. нашого дослідження. З огляду на це ми виокремили такі основні компоненти пунктуаційної компетентності й розробили критерії до їх оцінювання, що відображені в таблиці 2.2.1

Таблиця 2.2.1

Складники вимірювання пунктуаційної компетентності в учнів 11-Х класів

Рівні	Критерії	Методи дослідження
Когнітивний	<ul style="list-style-type: none"> • усвідомлення системи розділових знаків; • знання принципів української пунктуації; • знання класифікації розділових знаків; • знання функцій кожного розділового знака; • знання правил української пунктуації тощо 	Тестові завдання
Діяльнісний	<ul style="list-style-type: none"> • уміння відповідно до комунікативної ситуації вживати в усному та писемному мовленні різні типи речень за метою висловлювання та емоційним забарвленням; • уміння виявляти й пізнавати знаки пунктуації в тексті, реченні, дотримуватися під час читання відповідної інтонації; • уміння мотивувати вибір розділового знака з опорою на структурний, смисловий та інтонаційний принципи. 	Робота з текстом

Мотиваційно-практичний	<ul style="list-style-type: none"> • наявність в учнів позитивної мотивації до вивчення пунктуації, прагнення використовувати отримані знання в процесі створення цілісних висловлювань; • здатність до побудови та інтонаційно правильного оформлення висловлювань в усній і писемній формі. 	Аналіз творів, усних висловлювань учнів
-------------------------------	---	---

Відповідно до розроблених загальних критеріїв було визначено 4 рівні сформованості пунктуаційної компетентності в учнів 11-х класів:

1. Високий рівень: учень має **грунтовні знання** про пунктуаційні норми сучасної української мови; розуміє основні принципи української пунктуації; вільно оперує базовими поняттями пунктуації (пунктуаційна норма, пунктограма, пунктуаційне правило, пунктуаційна помилка); **самостійно здійснює** пунктуаційне редагування тексту та **аргументовано доводить** власні твердження та думки щодо вибору розділових знаків; **досконало володіє** навичками пунктуаційного аналізу речення та тексту; **бездоганно володіє** пунктуаційними навичками для коректного відтворення усного мовлення на письмі відповідно до комунікативної ситуації; **правильно оформлює** власне висловлювання відповідно до чинних пунктуаційних норм сучасної української мови; **уміє впливати** на співрозмовника засобами інтонаційного оформлення мовлення та досягати мети спілкування; **виражає своє ставлення** до предмета розмови, співрозмовника й ситуації спілкування за допомогою просодичних засобів; **виявляє** стійкий інтерес до вивчення пунктуації; **уміє** використовувати знання з пунктуації на практиці відповідно до ситуації спілкування, його мети і завдань.

2. Достатній рівень. Учень володіє **достатніми знаннями** про пунктуаційні норми сучасної української мови; основні принципи української пунктуації; базові поняття пунктуації (пунктуаційна норма, пунктограма, пунктуаційне правило, пунктуаційна помилка), однак відповідь школяра **не є вичерпною**; **самостійно здійснює** пунктуаційне редагування тексту та **доводить з неточностями** власні твердження та думки щодо вибору розділових знаків; **володіє** навичками пунктуаційного аналізу речення та тексту; **достатньо володіє**

пунктуаційними навичками для коректного відтворення усного мовлення на письмі відповідно до комунікативної ситуації; **правильно оформлює** власне висловлювання відповідно до чинних пунктуаційних норм сучасної української мови; **уміє впливати** на співрозмовника засобами інтонаційного оформлення мовлення та досягати мети спілкування; **виражає своє ставлення** до предмета розмови, співрозмовника й ситуації спілкування за допомогою просодичних засобів; **виявляє** інтерес до вивчення пунктуації; **вміє** використовувати знання з пунктуації на практиці відповідно до ситуації спілкування, його мети і завдань.

3. Середній рівень. Учень має **часткові й непослідовні знання** з пунктуації: **не завжди може** охарактеризувати пунктуаційні норми сучасної української мови; **не може дати повного** аналізу основних принципів української пунктуації; **помиляється** щодо визначення базових понять пунктуації (пунктуаційна норма, пунктограма, пунктуаційне правило, пунктуаційна помилка); **не може здійснити редагування** тексту на пунктуаційному рівні та оцінити роль розділових знаків у зв'язному висловлюванні; **за допомогою вчителя здійснює** пунктуаційний аналіз текстів, але **самостійно довести власну думку не може**; у тесті **лише називає** розділові знаки, **але не характеризує** їхню роль; **не може правильно оформити** власне висловлювання відповідно до вимовних норм сучасної української мови; допускає помилки щодо пунктуаційного оформлення тексту; **не володіє засобами впливу** на співрозмовника; **не може висловити своє ставлення** до предмета розмови, співрозмовника й ситуації спілкування за допомогою просодичних засобів; **не виявляє** інтересу до вивчення пунктуації; **не вміє** використовувати знання з пунктуації на практиці відповідно до ситуації спілкування, його мети і завдань.

4. Низький рівень. Учень **демонструє фрагментарні знання** з пунктуації; **лише частково пояснює** пунктуаційні норми сучасної української мови; **сплутує** базові поняття пунктуації (пунктуаційна норма, пунктограма, пунктуаційне правило, пунктуаційна помилка); **не може пояснити** основні принципи української пунктуації; **не вміє обґрунтувати** свої думки, **відчуває труднощі** щодо пунктуаційного редагування та аналізу тексту на

пунктуаційному рівні; **не володіє вміннями** розстановки розділових знаків у тексті; допускає грубі пунктуаційні помилки в побудованих висловлюваннях; **не вміє** обґрунтувати вибір знаків пунктуації; **не виявляє** інтересу до вивчення пунктуації; **не володіє сформованими вміннями** використовувати знання з пунктуації на практиці відповідно до ситуацій спілкування, його мети і завдань.

Ураховуючи наявні в методиці пунктуації ґрунтовні дослідження стану пунктуаційної грамотності учнів та розроблені критерії й рівні сформованості пунктуаційної компетентності, ми поставили за мету визначити рівень пунктуаційних знань і умінь, пов'язаних із засвоєнням пунктуаційних знаків.

Ця мета передбачала вирішити такі **з а в д а н н я**:

- 1) встановити обсяг знань і вмінь, пов'язаних із пунктуаційними знаками, і розробити на цій основі необхідні типи діагностувальних завдань;
- 2) встановити ступінь усвідомлення учнями призначення пунктуації;
- 3) визначити в школярів рівень знань про розділові знаки;
- 4) визначити рівень знань щодо класифікації знаків пунктуації за функцією, яку вони виконують;
- 5) встановити ступінь розуміння різниці між знаками відділення та виділення;
- 6) виявити рівень сформованості вміння бачити в тексті смислові відрізки, що вимагають пунктуаційного оформлення;
- 7) виявити рівень сформованості вміння вживати пунктуаційні знаки відповідно до пунктуаційних норм.

Для визначення сформованості **когнітивного рівня** пунктуаційної компетентності в учнів було розроблено тестові завдання (додаток Б), обсяг, зміст яких відповідали вимогам чинної програми з української мови для учнів 11х класів. За кожну правильну відповідь тесту учні отримували 1 бал (див. таблицю 2.2.2).

Таблиця 2.2.2

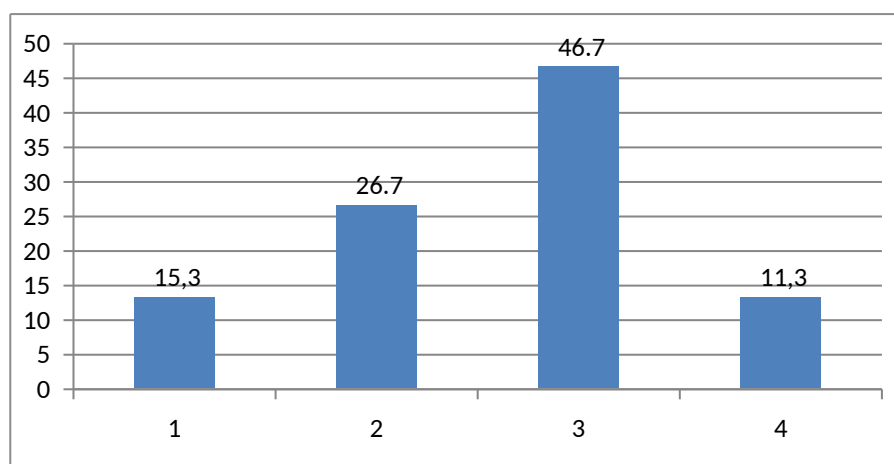
Шкала оцінювання тестових завдань із пунктуації

Кількість	Рівень знань учнів із пунктуації
-----------	----------------------------------

набраних балів	
1-5	Низький
6-9	Середній
10-12	Достатній
13-15	Високий

Питання тестових завдань були спрямовані на виявлення рівня знань здобувачів освіти про пунктуаційні норми сучасної української мови як фіксовані стандарти реалізації мовної системи. Тестування проводилося в учнів 11-го класу на початку навчального року, які вже відповідно до чинної програми засвоїли особливості вживання розділових знаків у простому та складному реченні у 8-10 класах.

Кількісний аналіз відповідей учнів 11-го класу на тести подано на рис 2.2.1

Рис. 2.2.1. Результати тестування учнів 11-х класів із метою виявлення сформованості когнітивного рівня пунктуаційної компетентності

На підставі якісного аналізу тестових завдань з'ясовано, що високий рівень сформованості необхідних знань мають тільки 15,3 %, достатній – 26,7%, середній – 46,7% і низький – 11,3 %. Можемо зазначити, що відповіді респондентів на тестові завдання засвідчили, з одного боку, відповідний рівень знань із пунктуації української мови, учні в основному засвоїли принципи української пунктуації, а з іншого, – значні прогалини. Було виявлено, що школярі припускалися пунктуаційних помилок у тексті, не орієнтувалися в чинних пунктуаційних нормах, не знали правил пунктуації. Найчастіше школярі

припускалися пунктуаційних помилок щодо вживання розділових знаків у простому ускладненому реченні та складних синтаксичних конструкціях, на що вказали й вчителі під час анкетування. Такі результати в практиці закладів загальної середньої освіти можна пояснити відсутністю цілеспрямованої, цілісної та систематичної роботи щодо формування пунктуаційної компетентності в учнів.

З метою перевірки сформованості **діяльнісного рівня пунктуаційної компетентності** було запропоновано **контрольну роботу** (додаток В), що ставила за мету: з'ясувати рівень оволодіння учнями вміннями та навичками аналізувати видільні та віддільні пунктуаційні знаки; виявити рівень сформованості вмінь і навичок пояснювати вживання розділових знаків у тексті, характеризувати їх функції; визначити рівень оволодіння навичками правильної розстановки знаків відповідно до пунктуаційних норм.

Відповідно до поставленої мети для проведення констатувального експерименту були розроблені такі **завдання**:

1. Прочитайте текст. Для чого в ньому використані знаки пунктуації? Запишіть усі відомі вам розділові знаки. Розподіліть знаки пунктуації на групи: 1) видільні знаки; 2) віддільні знаки.

2. Прочитайте текст. Письмово поясніть розстановку в цьому тексті розділових знаків. Поясніть їх функції в тексті.

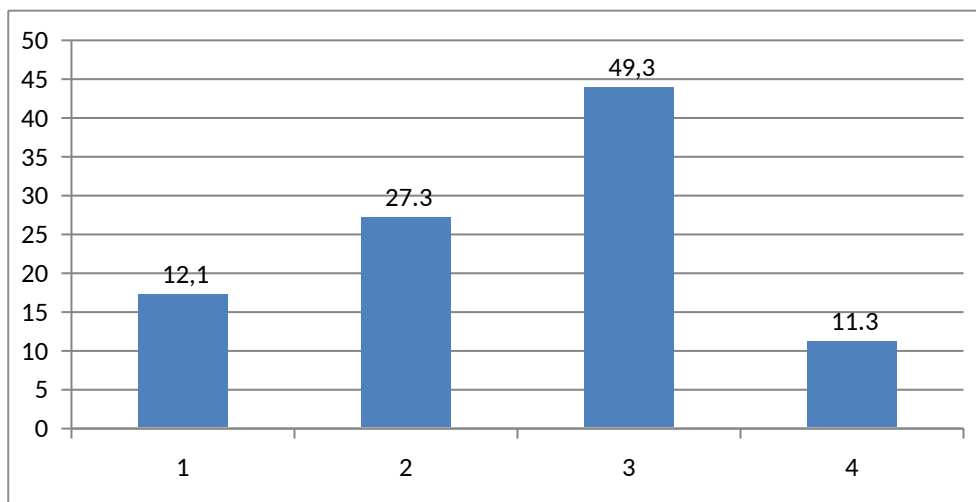
3. Поставте пропущені розділові знаки в тексті.

4. Напишіть диктант.

Перше завдання дозволяє виявити рівень знань учнів про призначення пунктуації; дає можливість перевірити, чи знають учні всі знаки пунктуації, які використовуються в тексті; дозволяє з'ясувати, чи знають учні, що розділові знаки поділяються на групи. **Друге завдання** визначає рівень знань учнів правил пунктуації та функцій розділових знаків. **Третє і четверте завдання** дозволяють встановити рівень сформованості вміння бачити смислові відрізки, що потребують пунктуаційного оформлення, та вміння вживати пунктуаційні знаки відповідно до пунктуаційних правил.

Результати виконання учнями контрольної роботи відображено на

рис. 2.2.2.

Рис. 2.2.2. Результати виконання контрольної роботи учнів з метою виявлення сформованості діяльнісного рівня пунктуаційної компетентності

Кількісний аналіз результатів контрольної роботи засвідчив, що 12,1 % виконали всі завдання правильно; 27,3% – допустили незначні помилки або виконали завдання не в повному обсязі. Досить помітним є той факт, що 49,3% учнів допустили значну кількість пунктуаційних помилок. Неправильно виконали завдання контрольної роботи 11,3 %.

Учням було запропоновано **перше завдання**: «Прочитайте текст. Для чого в ньому використані знаки пунктуації? Запишіть усі відомі вам розділові знаки. Розподіліть знаки пунктуації на групи: 1) видільні знаки; 2) віддільні знаки».

Кількісний та якісний аналіз виконання першого завдання дозволив зробити висновок, що лише 9,1% учнів змогли дослідити його особливості на пунктуаційному рівні. Більшість школярів (48,9%) не змогли зробити повний аналіз тексту.

Результати виконання першого завдання висвітило ще одну проблему, яка полягає в тому, що школярі не уявляють цілісну систему розділових знаків в українській мові. Під час аналізу результатів виконання учнями першого завдання – назвати відомі вам знаки пунктуації – ми враховували ті відомості, що представлені в шкільних підручниках з української мови. Відповідно до чинних підручників учні повинні знати десять знаків пунктуації: крапку, кому,

крапку з комою, двокрапку, знак питання, знак оклику, лапки, дужки, тире, три крапки. Більшість з учнів не назвали такі розділові знаки, як три крапки, лапки, дужки, а також не змогли чітко пояснити, які знаки належать до видільних, а які – до віддільних. Виконане учнями завдання засвідчило недостатній рівень знань про розділові знаки.

Друге завдання було запропоновано з метою перевірки рівня сформованості в школярів знань про функції розділових знаків. Результати аналізу засвідчили низький рівень володіння такими знаннями. Було встановлено, що більшість школярів (52%) не змогли зробити правильний висновок щодо ролі розділових знаків у тексті, які несуть смислове й виражально-інтонаційне навантаження, сприяють точному й доцільному передаванню теми та концепції авторського тексту. Лише 7,3% учнів змогли здійснити пунктуаційний аналіз тексту, правильно пояснивши функції розділових знаків. Більше третини школярів розглядають знаки пунктуації як показники характеру інтонації, з якою вимовляється речення, як засіб, що запобігає монотонності мовлення. 51% учнів вважає, що розділові знаки потрібні для виділення синтаксичних конструкцій. Це є свідченням того, що у свідомості школярів міцно закріпилася думка про підпорядкування пунктуації синтаксису, про її несаможиттєвість.

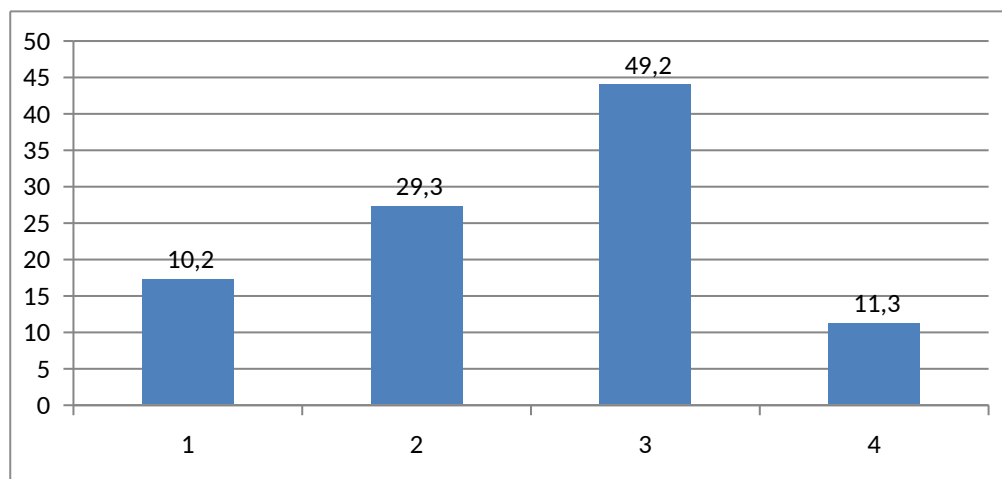
Третє і четверте завдання контрольної роботи ставили на меті перевірити в учнів уміння бачити смислові відрізки, які потребують пунктуаційного оформлення, та вживати пунктуаційні знаки відповідно до пунктуаційних правил.

Кількісний та якісний аналіз виконання цього завдання дозволив зробити висновок, що лише 11% учнів правильно виконали завдання, 36,7% – допустили незначні помилки або виконали завдання не в повному обсязі. Досить помітним є той факт, що 43,3% школярів не змогли правильно розставити розділові знаки та пояснити правила їх уживання.

З метою виявлення сформованості **мотиваційно-практичного рівня** пунктуаційної компетентності на уроках української мови пропонувалося написати зв'язне висловлювання на одну із запропонованих тем (додаток Г). За

допомогою такого завдання ми змогли визначити рівень сформованості вміння будувати зв'язні висловлювання відповідно до стилю мовлення й комунікативної ситуації, використовуючи пунктуаційні знаки в самостійно створеному тексті.

Результати сформованості мотиваційно-діяльнісного рівня старшокласників відображено на рис.2.2.3.

Рис.2.2.3. Результати сформованості в учнів мотиваційно-практичного рівня пунктуаційної компетентності

Аналізуючи зв'язні висловлювання школярів, можна констатувати, що у більшості учнів траплялися типові пунктуаційні помилки: у реченнях були відсутні розділові знаки; пунктуаційні знаки в тексті були зайвими; уживання в тексті не того знака, який необхідно поставити в конкретному випадку відповідно до чинних правил пунктуації; неправильне виділення абзаців.

Отже, аналіз результатів тестування, виконання контрольної роботи й написання зв'язного висловлювання засвідчив недостатній рівень сформованості пунктуаційної компетентності в учнів (переважає середній рівень). Результати констатувального зрізу дозволили нам визначити основні напрями формування пунктуаційної компетентності в учнів та розробити спецкурс для учнів 11-го класу й систему вправ, спрямовану на усунення пунктуаційних помилок та формування пунктуаційних умінь і навичок в учнів.

РОЗДІЛ 3

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ДОСЛІДНА МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ПУНКТУАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В УЧНІВ 11-Х КЛАСІВ

3.1. Мета, завдання, вихідні положення експериментального навчання

Аналіз лінгвістичної та лінгводидактичної літератури, результати констатувального зрізу дозволили визначити мету, завдання, вихідні положення, зміст і структуру експериментального навчання.

Основна мета нашого дослідження – це формування пунктуаційної компетентності в учнів 11-х класів у процесі вивчення української мови.

Загальна мета визначає вибір і способи організації методичних дій і засобів, які забезпечують її реалізацію. Однак вона потребує суттєвої конкретизації, яка відображала б змістовне наповнення поняття «пунктуаційна компетентність» і враховувала б педагогічні умови навчання учнів.

Мета експериментального навчання пунктуації полягала в тому, щоб сформувати в учнів пунктуаційну компетентність на основі пунктуаційних правил, визначених чинним правописом і внесених до програми з української мови. До них належать такі:

1. Ознайомити учнів з основними пунктограмами, із системою знаків пунктуації української мови.

2. Сформувати в здобувачів освіти основні пунктуаційні поняття; вміння співвідносити інтонацію з конкретними знаками пунктуації; застосовувати пунктуаційні правила на письмі; користуватися довідковою літературою.

3. Виробити навички застосовувати пунктуаційні знання і вміння на письмі; удосконалювати пунктуаційну пильність; коригувати тексти на пунктуаційному рівні.

Змістовно-структурною основою для конкретизації дидактичної мети є **структура пунктуаційної компетентності**, що містить такі важливі **компоненти**:

- **знання** про особливості української пунктуації; принципи української пунктуації (структурно-граматичний, інтонаційний, смисловий); систему розділових знаків, їх функції та правила вживання; класифікацію розділових знаків за способом уживання (одиничні/парні); за повторюваністю

(повторювані/неповторювані); за функціональним призначенням (відокремлювальні/видільні); за відповідністю загальноприйнятим пунктуаційним нормам (нормативні/індивідуально авторські) – відображає психологічний рівень оволодіння пунктуаційними нормами, т.б. знання пунктуаційних особливостей української мови;

- **уміння** розпізнавати в тексті смислові відрізки, що вимагають пунктуаційного оформлення розділовими знаками; визначення виду смислового відрізка тексту; добирати тексти, що містять смислові відрізки різного виду, що вимагають пунктуаційного оформлення; визначати роль розділових знаків у тексті – відображає репродуктивний рівень оволодіння пунктуаційними нормами, т.б. мовну і мовленнєву компетенцію щодо застосування цих знань в практиці спілкування;

- **уміння** використовувати розділові знаки для пунктуаційного оформлення тексту; складати тексти, що вимагають пунктуаційного оформлення; обґрунтовувати вибір пунктуаційних знаків, здійснювати різні види пунктуаційного розбору; знаходити і виправляти пунктуаційні помилки, здійснювати пунктуаційне редагування готового і самостійно створеного тексту – відображає продуктивно-творчий рівень оволодіння пунктуаційними нормами, т.б. здатність до пунктуаційної реалізації комунікативного наміру в мовленнєвій діяльності.

Поступове ускладнення цих пунктуаційних умінь обумовлює необхідність їх послідовного засвоєння в процесі навчання учнів, що дозволяє виділити **етапи формування** пунктуаційної компетентності:

Перший етап – ознайомлювальний – узагальнення знань про особливості пунктуації української мови, що дозволяє старшокласникам отримати загальне уявлення про пунктуаційні норми, навчитися розпізнавати функціональне призначення розділових знаків, класифікувати їх за різними видами, усвідомлено давати їм характеристику.

Другий етап – підготовчий – практичне застосування пунктуаційних норм у навчальній діяльності, що забезпечує вдосконалення вмінь ставити розділові знаки відповідно до смислових відношень, використовувати їх

відповідно до правил пунктуації та авторського задуму.

Третій етап – навчальний – продукування текстів, що дає можливість учням попрактикуватися в застосуванні отриманих знань з пунктуації під час створення та редагування текстів різних типів і жанрів.

Процес формування пунктуаційної компетентності в учнів 11-х класів здійснювався відповідно до таких підходів:

1. Системно-функціональний підхід, що передбачав засвоєння системи пунктуації української мови, розділових знаків на засадах структурно-граматичного, інтонаційного, смислового принципів; відбір та організацію мовного матеріалу для створення різних видів мовленнєвої діяльності, формування пунктуаційної компетентності учнів.

Системно-функціональний підхід до навчання учнів зумовив вибір лінійно-випереджального й концентричного принципів побудови змісту навчання української мови як таких, що найбільш відповідають сучасним вимогам до організації процесу навчання, розвитку та виховання мовної та мовленнєвої особистості. Лінійність структури змісту навчання забезпечила послідовне вивчення багаторівневої системи мови, випередження – паралельне формування мовних, мовленнєвих і комунікативних умінь.

Випередження здійснюється завдяки вивченню в 5-му класі пропедевтичного розділу «Синтаксис»; у 5-7 класах – розділів «Будова слова», «Словотвір», «Морфологія», що вивчаються на синтаксичній основі. Мовленнєві розділи «Культура мови», «Текст», «Стилі мовлення», «Жанри мовлення» вивчаються концентрично з 5-го по 11-ті класи, що дозволяє враховувати вікові можливості учнів, забезпечувати ознайомлення з необхідним теоретичним матеріалом для формування пунктуаційних умінь, а також міцність засвоєння в результаті повернення до теми в кожному наступному класі.

Лінійно-випереджальний та концентричний принципи дають можливість усвідомлювати мовні й мовленнєві явища у взаємозв'язку та одночасно формувати й удосконалювати пунктуаційну компетентність учнів.

2. Комунікативно-діяльнісний підхід визначив таку організацію і спрямованість занять із української мови, за якої мета навчання пов'язана із

забезпеченням максимального наближення навчального процесу до реального процесу спілкування. Об'єктом навчання з позиції цього підходу є мовленнєва діяльність у всіх її видах. В основу комунікативно-діяльнісного підходу покладено не лише реальність ситуацій, а й діяльності учнів у запропонованих ситуаціях, що сприяє формуванню комунікативної компетентності.

Найважливіший принцип комунікативно-діяльнісного підходу полягає в тому, щоб навчити дитину вчитися», тобто знання й вміння набуваються тільки в діяльності. У процесі вивчення української мови пріоритетним є комунікативний розвиток і формування здатності й готовності вільно здійснювати спілкування, оволодіння сучасними засобами комунікації.

Важливим аспектом експериментально-дослідного навчання була мотивація навчальної діяльності. Підвищенню мотивації сприяли різні типи завдань, головною ознакою яких є зв'язок з діяльністю, яку в психології називають «продуктивною», творчою; самостійний пошук учнями шляхів і варіантів вирішення поставленого навчального завдання (вибір одного із запропонованих варіантів або знаходження власного варіанта й обґрунтування рішення); незвичайні умови роботи; активне відтворення раніше отриманих знань в невідомих умовах. Ці завдання бути представлені й у вигляді проблемних ситуацій (складних ситуацій, із яких треба знайти вихід, використовуючи отримані знання), рольових і ділових ігор, конкурсів і змагань та інших завдань з елементами зацікавлення. Найбільш ефективними виявилися під час формування пунктуаційної компетентності такі завдання:

«Лінгвістичні чомучки». Це запитання, метою яких є активізація розумової діяльності учнів при відтворенні отриманих раніше знань. Несподіванка формулювань запитань за формою і нешаблонність їх змісту слугують стимулом для виконання завдань. Відповідаючи на запитання, школярі переконуються в практичному значенні знань із пунктуації української мови.

До завдань цієї групи відносяться: запитання проблемного характеру (вибір одного варіанта з декількох, розмежування двох правильних варіантів, зіставлення варіантів); питання цікавого характеру (в їх основі – позамова ситуація: запитання-жарти, запитання-загадки, «несподівані» запитання).

Наприклад: *Ісаак Бабель зазначав «Побільше крапок! Це правило я вписав би в урядовий закон для письменників. Кожна фраза – одна думка, один образ, не більше! Тому не бійтеся крапок». Як ви розумієте цей вислів? Чи згодні з ним?*

Мікродослідження. Завдання цього типу передбачають формування в учнів дослідницьких умінь: працювати з науково-популярною літературою та довідниками; аналізувати мовні факти; формулювати висновки; складати текст (повідомлення, реферат, доповідь тощо).

На уроках української мови було запропоновано виконати логічно-пошукові завдання. Наприклад, *підготувати доповідь на тему «Виникнення та розвиток розділових знаків в європейській традиції»; «Із тексту виписати розділові знаки й розподілити їх на віддільні та видільні».*

Однією з форм діяльнісного підходу є **проектна діяльність** учнів, в основі якої – розвиток пізнавальних навичок, умінь орієнтуватися в інформаційному просторі, розвивати творче мислення, вміння побачити й вирішити проблему, а також спрямована на навчання дітей елементарним прийомом індивідуальної та спільної діяльності під час проєктів.

Проекти – дуже різноманітні за формою, змістом, характером діяльності, за кількістю учасників, за тривалістю виконання. Формами реалізації проєкту можуть бути друкована праця, стаття, доповідь на конференцію, стінгазета, альманах, мультимедіапрезентація, творчий звіт і т.д. Наприклад, *пропонуємо об'єднатися учнів у групи й підготувати виступи з презентацією на теми «Становлення пунктуаційної системи в ХХ ст.», «Пунктуація в Українському правописі 1928 р.», «Відображення пунктуаційних норм у чинному правописі».*

Реалізація комунікативно-діяльнісного підходу сприяла успішному навчанню школярів. Особливість методу – самостійне «відкриття» учнями нового знання в процесі дослідницької діяльності. Це сприяло тому, що знання й навчальні вміння набувають для учнів особистої значущості. У старшокласників формуються основні навички, що дозволяють успішно адаптуватися в школі та в житті. Провідними характеристиками учня стають його здатність самостійно мислити, аналізувати, вміння будувати висловлювання, висувати гіпотези, відстоювати обрану точку зору.

3. **Лінгвокультурологічний підхід** до навчання української мови дозволив зорієнтувати всі рівні володіння мовою на формування лінгвокультурологічної компетентності, виховання мовленнєвої культури учнів на основі засвоєння мови як засобу відображення української культури в контексті загальносвітової.

Лінгвокультурологічний підхід до навчання української мови також належить до діяльнісного типу. Його реалізація передбачає не лише ознайомлення з духовними цінностями, способами вираження яких є мова, література, мистецтво, історія тощо, а й оволодіння вміннями користуватися отриманими знаннями в процесі спілкування.

Лінгвокультурологія вивчає взаємозв'язок і взаємодію культури і мови в процесі їх функціонування. Отже, виникає необхідність розглядати феномен мови в контексті життєдіяльності людини – носія певної культури, представника конкретного етносу, що володіє специфічною етнічною свідомістю й менталітетом та взаємодіє з представниками інших лінгвокультурних спільнот. Варто зазначити, що найважливішу роль у реалізації цього підходу відіграла робота з текстом, який повинен мати особливе смислове навантаження, стати джерелом інтелектуального й морального розвитку учнів, і, відповідно, бути лінгвокультурологічно спрямованим.

Експериментальне навчання української мови не було зведене до навчання лише пунктуації, оскільки відповідно до сучасних запитів мовної освіти зверталася увага на поглиблення лінгвістичного складника курсу української мови, на комунікативний підхід, здійснювалися пошуки способів інтеграції української мови й літератури як навчальних предметів, залучалися додаткові курси риторики, стилістики, культури мовлення.

Ефективність формування пунктуаційної компетентності в учнів залежить від застосування відповідних **принципів, методів і прийомів навчання**. Сукупність цих складників освітнього процесу становить суть пропонованої методики та забезпечує системний і цілеспрямований підхід до навчання.

Важливим теоретико-практичним підґрунтям формування пунктуаційної компетентності є реалізація **загальнодидактичних принципів**: науковості,

доступності, системності, послідовності, гуманізації, активізації пізнавальної діяльності, наступності та перспективності, практичної спрямованості.

Пунктуаційні норми визначаються як граматико-синтаксичними особливостями речення, так і логіко-предметним значенням, що виражається в реченні. З ними пов'язані спеціальні вимоги до роботи з пунктуації в школі, тобто принципи методики пунктуації: спостереження за значенням, будовою і звучанням речення.

Система роботи з формування пунктуаційної компетентності в учнів ґрунтувалася на декількох складниках. По-перше, це відбір дидактичного матеріалу, який повинен бути змістовним у пізнавальному й виховному відношеннях та доступним відповідно до вікових особливостей учнів.

По-друге, методика навчання пунктуації повинна бути чітко продуманою й різноманітною та слугувати для підготовки учнів до узагальнень. Це завдання вирішувалося за допомогою **практичних, теоретичних і теоретико-практичних методів**. До теоретичних належать: аналіз речень, виведення узагальнювального правила, відповіді на поставлені теоретичні запитання, формулювання учнями узагальнень із теми. До практичних методів відносимо: відбір речень із досліджуваними пунктограмами, письмові роботи з граматико-пунктуаційними завданнями. До теоретико-практичних методів належать: пунктуаційний розбір, складання зведених таблиць, конструювання речень.

Традиційні методи, що використовувалися в процесі засвоєння пунктуаційних правил, – репродуктивний, евристичний, догматичний – організовувалися як спостереження за мовним матеріалом. У дослідному навчанні зверталася увага на логіко-предметну інформацію, що містилася в реченні; аналізувалася структура речення; визначалася специфіка його ритмо-мелодики.

Найбільш ефективними **прийомами** формування пунктуаційної компетентності було визначено такі: синтаксичний розбір речення; пунктуаційний розбір речення та тексту; порівняння та зіставлення; заміна й підстановка; алгоритмізація; прийом використання графічних схем.

По-третє, дуже важливо чітко продумувати **форми** організацій навчальних

занять з пунктуації, серед яких основною є уроки різних типів. На завершальному етапі навчання пунктуації це, перш за все, уроки закріплення й повторення матеріалу, уроки узагальнення матеріалу та вдосконалення навичок, уроки роботи над помилками, уроки-заліки, уроки-лекції, уроки-консультації.

Важливу роль у формуванні пунктуаційної компетентності школярів відіграє **система вправ**. Розробити систему пунктуаційних вправ, на нашу думку, це: встановити, якими знаннями і вміннями з пунктуації повинні оволодіти школярі; визначити типи завдань та послідовність їх виконання; виявити поступове наростання труднощів у відборі вправ; показати закономірності засвоєння матеріалу з пунктуації в процесі виконання різноманітних вправ, тобто організувати їх виконання таким чином, щоб вони сприяли досягненню основної мети – формуванню в учнів пунктуаційної компетентності.

У дослідному навчанні використовувалися такі типи вправ: **аналітичні; аналітико-конструктивні; конструктивно-творчі** (таблиця 3.1.1)

Таблиця 3.1.1

Види вправ із пунктуації

Види вправ	Мета вправ	Види завдань
Аналітичні	Удосконалення в учнів розумових операцій на матеріалі речень та тексту	Виділення пунктуаційних явищ і їх груп; «читання» розділових знаків, обґрунтування їх уживання в тексті
Аналітико-конструктивні	Удосконалення вмінь працювати з текстом на пунктуаційному рівні	пунктуаційна правка, пунктуаційне оформлення готового або внутрішньо генерованого тексту; пунктуаційні редагування; написання початку твору за запропонованим початком чи назвою; складання розповіді на відповідну

		тему; вільний, творчий диктанти; виклад з граматичним завданням; переклад з російської мови на українську і навпаки; зіставлення функцій одиничних і подвійних знаків пунктуації
Конструктивно-творчі	Уміння виділяти в тексті складне синтаксичне ціле та складати на цій основі плани для переказу його змісту	Логічна розстановка закінчених речень (відновлення необхідного порядку речень або частин тексту); заміна складного речення кількома простими; трансформації простих речень в складні; складання тексту за поданою схемою.

Отже, відбір пріоритетних принципів, поєднання методів навчання та застосування методичних прийомів на всіх етапах експериментальної методики сприятиме формуванню в учнів пунктуаційної компетентності.

3.2. Методичні рекомендації щодо впровадження спецкурсу «Пунктуаційний тренінг» з метою формування пунктуаційної компетентності в учнів 11-х класів

Вільне володіння пунктуацією передбачає не тільки знання правил і здатність користуватися ними, а й уміння застосовувати їх відповідно до мовленнєвої ситуації. Знання з пунктуації є дуже важливими, оскільки без сформованих умінь правильно вживати розділові знаки не можливо опанувати писемним мовленням в цілому.

Навчальна програма курсу «Пунктуаційний тренінг» розроблена відповідно до Державного освітнього стандарту загальної середньої освіти, що визначає вимоги й містить рекомендації з навчання української мови в основній школі. Програма курсу розрахована для учнів 11-х класів, які вивчають

українську мову на базовому рівні.

Програма спецкурсу розрахована на 34 години (1 година на тиждень) і передбачає не тільки повторення вивченого матеріалу з пунктуації, а й комплекс тренувальних вправ для відпрацювання пунктуаційних навичок.

Основна мета курсу – узагальнення, поглиблення та систематизація знань із пунктуації. Ця мета реалізується за допомогою вирішення низки **завдань**:

навчальної: розширення знань учнів з тем, вивчених раніше, навчання вмінню самостійно узагальнювати, класифікувати, порівнювати та систематизувати матеріал із пунктуації;

розвивальної: розвиток пунктуаційної грамотності учнів, уміння застосовувати теоретичні знання на практиці; розширення загальнолінгвістичного й культурологічного світогляду учнів;

виховної: виховання прагнення до самостійної роботи з набуття знань і вмінь у різних сферах життя, інтересу до предмета, усвідомлення необхідності вивчення пунктуації;

практичної: оволодіння практичними навичками користування різними джерелами отримання інформації (інтернет, словники, довідкова література) для вирішення пунктуаційних завдань.

Основними видами діяльності було обрано лекції, практикуми та тренінги, необхідні для ефективного навчання учнів.

Програма курсу передбачає роботу відповідно до таких **етапів**:

I. Довідково-ознайомлювальний (лекція вчителя, складання таблиць, пам'яток, робота з літературою);

II. Тренувальний (практикуми, тестові завдання, вправи, тренажери);

III. Контрольний (диктанти, тести).

Зміст спецкурсу характеризується використанням на заняттях варіантного дидактичного матеріалу, навчанням школярів способам застосування пунктуаційних правил, своєчасним формуванням опорних умінь і навичок, застосуванням вправ попереджувального характеру, незнайомих учням випадків вживання розділових знаків.

Програма спрямована на формування теоретичних і практичних навичок

учнів з пунктуації, тому під час добору речень і текстів надавали переваги таким, що насичені вивченими пунктограмами та ілюструють особливості варіантів тієї чи іншої пунктограми.

Зміст курсу, 34 год (9 клас)

Тема 1. Пунктуація як система правил розстановки розділових знаків (3 год.)

Деякі відомості з історії української пунктуації. Основне призначення пунктуації, системний характер пунктуації. Принципи української пунктуації: граматичний, смисловий, інтонаційний.

Структура речення і пунктуація. Зміст речення, інтонація та пунктуація. Основні функції пунктуаційних знаків. Віддільні, видільні знаки пунктуації.

Розділи української пунктуації: 1) розділові знаки в кінці речення; 2) розділові знаки всередині простого речення; 3) знаки пунктуації між частинами складного речення; 4) розділові знаки при передачі чужого мовлення; 5) знаки пунктуації в зв'язному тексті.

Тема 2. Розділові знаки в кінці речення (1 год.)

Речення та його основні ознаки; інтонація кінця речень. Межі речення, їх відображення на письмі. Уживання крапки, знаків питання й оклику в кінці речення. Вибір розділового знака з урахуванням особливостей речення за метою висловлювання та емоційним забарвленням. Уживання трьох крапок при перериванні мовлення. Сміслова роль цього знака. Розділові знаки на початку речення: три крапки, лапки, тире в діалозі.

Тема 3. Розділові знаки всередині простого речення (13 год)

Розділові знаки між членами речення. Тире між підметом і присудком. Тире в неповному реченні; інтонаційні особливості цих речень.

Розділові знаки між однорідними членами речення. Граматичні та інтонаційні особливості речень із однорідними членами; інтонація переліку.

Однорідні члени, які не поєднані сполучником. Однорідні члени, поєднані неповторюваними сполучниками. Однорідні члени, поєднані повторюваними сполучниками. Однорідні члени, поєднані парними сполучниками. Інтонаційні та пунктуаційні особливості речень із узагальнювальними словами при

однорідних членах.

Однорідні й неоднорідні означення, їх розрізнення на основі семантико-граматичної й інтонаційної характеристики речення та його оточення (контексту).

Розділові знаки в реченнях з відокремленими членами. Інтонаційні особливості речень із відокремленими членами.

Відокремлені означення поширені й непоширені, узгоджені й неузгоджені. Дієприкметниковий зворот як особлива синтаксична конструкція. Граматико-пунктуаційні відмінності прикметникового і дієприкметникового зворотів.

Відокремлення додатків.

Відокремлення обставин, виражених одиничним дієприслівником і дієприслівниковими зворотом. Сміслові та інтонаційні особливості речень із відокремленими обставинами, вираженими іменником в непрямому відмінку.

Смістова й інтонаційна характеристика речень із відокремленими додатками.

Виділення голосом при вимові і знаками пунктуації на письмі уточнювальних, пояснювальних і приєднувальних членів речення.

Розділові знаки в реченнях з порівняльним зворотом. Порівняльний аналіз випадків виділення і невиділення на письмі звороту зі значенням порівняння.

Розділові знаки при словах, граматично не пов'язаних із членами речення. Інтонаційні та пунктуаційні особливості речень із вставними словами. Семантико-граматичні відмінності вставних слів від співзвучних членів речення. Доречне вживання в мовленні різних смислових груп вставних слів.

Інтонаційні та пунктуаційні особливості речень зі звертанням. Мовні формули звертань, які використовуються на письмі.

Пунктуаційне виділення вигуків, стверджувальних, заперечних, запитально-окличних слів (що ж, як же, що усе тощо).

Тема 4. Розділові знаки між частинами складного речення (7 год.)

Грамматичні та пунктуаційні особливості складних речень. Види складних речень. Розділові знаки між частинами складносурядного речення. Інтонаційні й смислові особливості речень, між частинами яких ставляться знаки тире, кома і

тире, крапка з комою.

Вживання розділових знаків між частинами складнопідрядного речення.

Семантико-інтонаційний аналіз як основа вибору розділового знака в безсполучникового складному реченні.

Граматики-інтонаційний аналіз речень, що складаються з трьох і більше частин, і вибір розділових знаків всередині складної синтаксичної конструкції.

Розділові знаки при поєднанні сполучників. Поєднання знаків пунктуації.

Тема 5. Розділові знаки при передачі чужого мовлення (3 год)

Пряма і непряма мова. Оформлення на письмі прямої мови й діалогу.

Різні способи оформлення на письмі цитат. Розділові знаки при цитатах. Лапки при цитатах. Три крапки при цитатах. Розділові знаки при посиланні на автора і на джерело цитати. Великі та малі літери в цитатах.

Тема 6. Розділові знаки у зв'язному тексті (4 год.)

Зв'язний текст як сукупність речень, об'єднаних однією думкою, загальною стилістичною спрямованістю та єдиним емоційним настроєм. Пошуки оптимального пунктуаційного варіанта з урахуванням контексту. Авторські знаки.

Абзац як пунктуаційний знак, що передає структурно-сміслову членування тексту.

Тема 7. Функціонально-цільове використання пунктуації (3 год.)

Розділові знаки в текстах розмовного, офіційно-ділового, наукового, художнього стилів.

Навчально-тематичний план (34 год).

Пунктуація (34 години, 1 година на тиждень)

№	Тема	К-ть год	Форма проведення	Дата
1.	Пунктуація як система правил розстановки розділових знаків. Деякі відомості з історії української пунктуації. Основне призначення пунктуації,	1	Лекція	

	системний характер пунктуації. Принципи української пунктуації: граматичний, смисловий, інтонаційний.			
2.	Структура речення і пунктуація. Зміст речення, інтонація та пунктуація. Основні функції пунктуаційних знаків. Віддільні, видільні знаки пунктуації.	1	Лекція	
3.	Розділи української пунктуації: 1) розділові знаки в кінці речення; 2) розділові знаки всередині простого речення; 3) знаки пунктуації між частинами складного речення; 4) розділові знаки при передачі чужого мовлення; 5) знаки пунктуації в зв'язному тексті.	1	Лекція	
4.	Розділові знаки в кінці речення Речення та його основні ознаки; інтонація кінця речень. Межі речення, їх відображення на письмі. Уживання крапки, знаків запитання й оклику в кінці речення. Вибір розділового знака з урахуванням особливостей речення за метою висловлювання та емоційним забарвленням. Уживання трьох крапок при	1	Практикум Пошукове дослідження	

	перериванні мовлення. Сміслова роль цього знака. Розділові знаки на початку речення: три крапки, лапки, тире в діалозі.			
5.	Розділові знаки всередині простого речення. Розділові знаки між членами речення. Тире між підметом і присудком. Тире в неповному реченні; інтонаційні особливості цих речень.	1	Практикум Тренінг	
6.	Розділові знаки між однорідними членами речення. Граматичні та інтонаційні особливості речень із однорідними членами; інтонація переліку. Однорідні члени, які не поєднані сподучником. Однорідні члени, поєднані неповторявдбними сполучниками. Однорідні члени, поєднані повторюваними сполучниками. Однорідні члени, поєднані подвійними сполучниками. Інтонаційні та пунктуаційні особливості речень із узагальнювальними словами при однорідних членах.	1	Практикум Груповий тренінг	
7.	Однорідні й неоднорідні означення, їх розрізнення на основі семантико-граматичної й	1	Практикум Груповий тренінг	

	інтонаційної характеристики речення та його оточення (контексту).			
8.	Розділові знаки в реченнях з відокремленими членами. Інтонаційні особливості речень із відокремленими членами.	1	Практикум Груповий тренінг	
9.	Відокремлені означення поширені і непоширені, узгоджені й неузгоджені. Дієприкметниковий зворот як особлива синтаксична конструкція. Граматико-пунктуаційні відмінності прикметникового і дієприкметникового зворотів.	1	Практикум Груповий тренінг	
10.	Відокремлення додатків. Смилова й інтонаційна характеристика речень із відокремленими додатками.	1	Практикум Груповий тренінг	
11.	Відокремлення обставин, виражених одиничним дієприслівником і дієприслівниковими зворотом. Смилові та інтонаційні особливості речень із відокремленими обставинами, вираженими іменником в непрямому відмінку.	2	Практикум Груповий тренінг	
12.	Виділення голосом при вимові і знаками пунктуації на письмі	1	Практикум Тренінг	

	уточнювальних, пояснювальних і приєднувальних членів речення.			
13.	Розділові знаки в реченнях з порівняльним зворотом. Порівняльний аналіз випадків виділення і невиділення на письмі звороту зі значенням порівняння.	1	Практикум Тренінг	
14.	Розділові знаки при словах, граматично не пов'язаних із членами речення. Інтонаційні та пунктуаційні особливості речень із вставними словами. Семантико-граматичні відмінності вставних слів від співзвучних членів речення. Доречне вживання в мовленні різних смислових груп вставних слів.	1	Практикум Тренінг	
15.	Інтонаційні та пунктуаційні особливості речень зі звертанням. Мовні формули звертань, які використовуються на письмі.	1	Практикум Пошукове дослідження	
16.	Пунктуаційне виділення вигуків, стверджувальних, заперечних, запитально-окличних слів (що ж, як же, що усе тощо).	1	Практикум	
17.	Розділові знаки між частинами складного речення Грамматичні та пунктуаційні особливості складних речень. Види складних речень.	1	Практикум Груповий тренінг	

18.	Розділові знаки між частинами складносурядного речення. Інтонаційні й смислові особливості речень, між частинами яких ставляться знаки тире, кома і тире, крапка з комою.	2	Практикум Тренінг	
19.	Вживання розділових знаків між частинами складнопідрядного речення.	2	Практикум Тренінг	
20.	Семантико-інтонаційний аналіз як основа вибору розділового знака в безсполучникового складному реченні.	1	Практикум	
21.	Граматикино-інтонаційний аналіз речень, що складаються з трьох і більше частин, і вибір розділових знаків всередині складної синтаксичної конструкції. Розділові знаки при поєднанні сполучників. Поєднання знаків пунктуації.	1	Практикум	
22.	Розділові знаки при передачі чужого мовлення. Пряма і непряма мова. Оформлення на письмі прямої мови і діалогу.	2	Практикум Груповий тренінг	
23.	Різні способи оформлення на письмі цитат. Розділові знаки при цитатах. Лапки при цитатах. Три крапки при цитатах. Розділові знаки при посиланні на автора і на	1	Практикум Пошукове дослідження	

	джерело цитати. Великі та малі літери в цитатах.			
24.	Розділові знаки у зв'язному тексті. Зв'язний текст як сукупність речень, об'єднаних однією думкою, загальною стилістичною спрямованістю та єдиним емоційним настроєм. Пошуки оптимального пунктуаційного варіанта з урахуванням контексту. Авторські знаки.	2	Аналіз тексту	
25.	Абзац як пунктуаційний знак, що передає структурно-сміслову членування тексту.	1	Аналіз тексту	
26.	Ф у н к ц і о н а л ь н о - ц і л ь о в е використання пунктуації. Розділові знаки в текстах розмовного, офіційно-ділового, наукового, художнього стилів.	2	Аналіз тексту	
27.	Підсумкова контрольна робота з теми «Особливості української пунктуації»	1	Контрольна робота	

Методичні рекомендації щодо теоретичного опанування спецкурсу

Змістовний компонент побудовано в логічній послідовності досліджуваних тематичних розділів і забезпечується розподілом навчальних годин за тематичними розділами дисципліни.

У процесі впровадження спецкурсу, на наш погляд, необхідно звернути особливу увагу на пунктуаційні норми сучасної української літературної мови; принципи української пунктуації; особливості створення та оформлення

писемних текстів різних стилів.

Практикум зі спецкурсу спрямований на формування **вмінь** володіти понятійним апаратом; пояснити вибір варіативної постановки розділових знаків з метою запобігання пунктуаційних помилок; проводити пунктуаційний аналіз текстів різних стилів; створювати різні типи текстів відповідно до норм сучасної української літературної мови; **навичок** грамотного письма; здатності вирішувати пунктуаційні завдання, залучаючи до цього знання з морфології та синтаксису; аналізу різних мовних одиниць; самостійного створення різних типів текстів відповідно до норм сучасної української літературної мови.

Важливу роль у формуванні пунктуаційної компетентності під час провадження спецкурсу було відведено **вправам і завданням**. Досить активно використовувалися на уроках вправи, спрямовані на формування пунктуаційної пильності. Наприклад:

Прочитайте текст. Визначте смислові відрізки тексту та поставте відповідні розділові знаки.

Дехто каже, що краще було б якби всі люди говорили однією мовою Тоді не треба було б затрачувати часу щоб вивчитися чужих мов Чудне це бажання

Наш світ тим і красний що він не однаковий тим і земля наша хороша що вона покрита то горами високими то долинами глибокими то рослиною усякою Зробіть так щоб усе рівно було щоб однакова рослина вкривала землю і пропала її краса Ви занудитесь від тієї рівнини та однаковості Чого ж тоді хочеться однакової задля всіх мови Мова така сама жива, як і народ що її витворив Коли він кине свою мову то буде смерть для його душі для всього того, чим він відрізняється від інших людей Він повинний буде згинутися стати іншим народом (За Панасом Мирним).

Прочитайте текст. Поставте розділові знаки. Поясніть функції пунктуаційних знаків.

Лежимо край степової доріжки причаєні, прищухлі і серця наші калатають у кожному вишумовує збурена хвилюванням кров Польова доріжка сіріє поміж стернями дядько Роман повагом наближається Ступаючи краєм дороги де менше пилуки, він удає що зовсім не помічає хлоп'ячих голів занурених

у полин причаєних то за кураїною то за клубком заячого холодку З найменшого поруху вусів з таємниче замкнутого але враз лукависто провітлілого обличчя цього степового чародійця нам уже ясно зараз щось буде (П. Загребельний).

До другої групи належали вправи, спрямовані на формування вміння використовувати розділові знаки для пунктуаційного оформлення тексту. Серед них використовувалися різні **види списування**, приміром:

- знайти (вказати, назвати, прочитати, підкреслити) смисловий відрізок і визначити, яке смислове значення він виражає;
- вказати на умови вибору місця для знака (знаків) пунктуації та самого розділового знака;
- пояснити вживання розділових знаків;
- вставити знаки пунктуації, пропущені при однорідних членах речення;
- вставити пропущені розділові знаки;
- переставити смисловий відрізок (наприклад, підрядне речення) на інше місце і поставити необхідні розділові знаки;
- ввести до речення такий смисловий відрізок (наприклад, звертання) і поставити необхідні розділові знаки.

Для формування пунктуаційної компетентності використовувалися також **різні види диктантів**. Учні записували, як правило, у словесній формі або в графічній, тобто у вигляді синтаксичної схеми, у якій графічно позначаються частини складного речення і члени простого речення. У ній учні ставлять необхідні розділові знаки. Така форма запису називається **графічним диктантом**.

З метою попередження пунктуаційних помилок проводилася зорова і слухова підготовка. Перша з них називається **зоровим диктантом**, а друга – **попереджувальним диктантом і коментуванням**. Для зорової підготовки використовувалися спеціальні вправи, для роботи над якими створювалися спеціальні пам'ятки. Слухова підготовка у вигляді попереджувального диктанта проводилася після сприйняття дітьми речення. Її завдання полягає в знаходженні на слух смислових відрізків, що вимагають пунктуаційного виділення, визначення місць розділових знаків та їх вибору. Під час написання будь-якого з

видів пунктуаційних диктантів учні виконували пунктуаційні завдання на знаходження смислових відрізків, що вимагають виділення розділовими знаками, і відділення їх. Наприклад:

Спишіть прислів'я та приказки, пояснюючи вживання розділових знаків.

Янгольський голосок, та чортова думка.

Борода, як у старого, розуму, як у малого.

Літній день за зимовий тиждень.

Краще з розумним знайти, ніж з дурним загубити.

На язиці медок, а на думці льодок.

Мати однією рукою б'є, а другою гладить.

На уроках активно використовувалися вправи, спрямовані на формування вміння пояснювати вибір пунктуаційних знаків – різні види пунктуаційного розбору. Наприклад, після вивчення теми «Розділові знаки в простому ускладненому реченні» можна запропонувати текст, на матеріалі якого учні повинні виконати завдання:

Прочитайте текст. Поясніть правила уживання розділових знаків в ускладненому реченні.

Сідало сонечко в сизо-червоні хмари; мов шматки розірваної ганчірки, висіли вони над горою, а зверху їх гоготіло червоне зарево. Коли зарево блідніло-зменшалося, хмари, мов живі страховища, роздimalися-піднімалися – і щось страшне бубоніли, блимаючи огненними очима. Ніч чорною марою налягла на землю – і зорі не хотіли їй звеселити. Темно, душно, парно, як буває душно і парно літньої ночі перед дощем. Ось і він не забарився... Шкваркнула блискавиця, обвиваючи огненным поясом тюрму, і спустилася стрілою у яр; гогонула земля, тіпаючи на своїх широких грудях, як пір'їну, здоровенні палати, височенні церкви і невеличкі хати; зацокотали шибки у вікнах; загуло-зашуміло в повітрі... Дощ, як з відра, линув на землю – і зразу покрив її калюжами (П. Мирний).

Перепишіть речення, підкресливши відокремлені й уточнювальні другорядні члени, з'ясувати відмінність між ними. Поясніть умови їхнього

відокремлення та розділові знаки в них.

1. А вгорі, над пагорбом, могутніми вітами підпирала небо верба, тримаючись за землю корінням (І.Щербатенко). 2. Закинувши тумани на плече, Бреде осіння ніч за далиною (О.Богачук). 3. Вдалині, на обрії багряному, Біла хмарка в гавань пристає (В.Густі). 4. Йде сніг, меланхолійний і лапатий, Вибілює дерева у дворі (В.Лазарук). 5. Хай вітає тепер мене Київ, мов друг... (В.Гей). 6. Там, за перелазами, три верби схилилися... (Т.Яковенко). 7. Пізніше, в 1911 році, цей привабливий образ Леся Українка втілила в драмі-феєрії «Лісова пісня» (Д.Міщенко). 8. Сахається розгублена душа, почувши раптом тихі кроки щастя... (Л.Костенко).

На завершальному етапі роботи пропонувалися вправи, що спрямовані на формування вміння знаходити й виправляти пунктуаційні помилки – пунктуаційна правка готового і самостійно створеного тексту.

Особливу увагу приділяли вправам, що сприяли формуванню вміння використовувати різні розділові знаки для пунктуаційного оформлення самостійно створюваного тексту, що пояснюється основним завданням навчання пунктуації.

Отже, розроблений спецкурс «Пунктуаційний тренінг» сприятиме ефективному формуванню пунктуаційних умінь і навичок учнів 11-х класів, допоможе усунути в мовленні найпоширеніші пунктуаційні помилки, що якісно підвищить мовленнєвий рівень школярів, сформує вміння доцільно послуговуватися пунктуаційними нормами на письмі, сприятиме глибшому розумінню природи розділових знаків та їх особливостей.

Ефективність розробленого спецкурсу залежатиме від таких умов: упровадження комплексу принципів, методів і прийомів; дотримання розробленої послідовності викладання теоретичного матеріалу і виконання системи тренувальних вправ; урахування комунікативно-діяльнісного підходу до вдосконалення пунктуаційної грамотності; розуміння учнями важливості оволодіння пунктуаційними нормами сучасної української мови.

3.3. Хід і результати експериментальної методики формування пунктуаційної компетентності в учнів

Експериментально-дослідна методика формування пунктуаційної компетентності не передбачала суттєвих відхилень від чинної програми з української мови. Головна увага була звернена на методику роботи, на вирішення завдань удосконалення пунктуаційної грамотності школярів.

Педагогічними умовами, за яких формувалася пунктуаційна вправність учнів 11-х класів, було дотримання і впровадження в освітній процес загальнодидактичних, лінгводидактичних принципів, методів і прийомів навчання, які були детально описані у п. 3.1 нашого дослідження.

У процесі формування пунктуаційної компетентності школярів дотримувалися таких основних положень:

1) максимальне використання наявних в учнів 11-х класів знань і навичок зі шкільного курсу фонетики, орфографії, морфології, синтаксису як основи, на якій формуються пунктуаційні вміння;

2) засвоєння пунктуаційних норм у процесі вивчення не лише синтаксису сучасної української мови, а й під час повторення та узагальнення знань з фонетики, орфографії, морфології, синтаксису;

3) застосування тексту як дидактичного матеріалу в процесі вивчення пунктуації;

4) організація пошукової діяльності учнів на текстовому й аудіооматеріалі щодо з'ясування порушень пунктуаційних норм і правильного їх використання у процесі писемної комунікації.

Експериментальне навчання здійснювалося протягом 2024-2025 н.р. За експериментальною методикою працювали учні 11-х класів Глухівської загальноосвітньої школи I-III ступенів №1.

У процесі дослідного навчання було здійснено поступове ускладнення і вдосконалення вмінь: від уміння бачити знаки пунктуації в писемному мовленні, чути й відтворювати різні типи інтонацій, які відповідають певним знакам

пунктуації, до вміння створювати власні висловлювання й передавати їх зміст на письмі за допомогою знаків пунктуації, ураховуючи зміст, інтонацію та структуру.

Процес формування пунктуаційної компетентності в учнів умовно розподілявся на чотири етапи, зокрема:

1. **Пропедевтичний**, що охоплював актуалізацію та закріплення набутих знань з пунктуації. Поняття «принципи пунктуації», «функції розділових знаків» є центральними в пунктуаційній системі та мають істотне значення для шкільного курсу української мови. Загальновідомо, що в основі сучасної української пунктуації покладено три принципи: граматичний, смисловий та інтонаційний, кожен із яких має своє призначення. Місце розділового знака визначається граматичним принципом. Вибір потрібного розділового знака з низки можливих визначається двома іншими: смисловим та інтонаційним. З метою формування в учнів умінь правильно оформлювати комунікативну одиницю необхідно навчити їх вибирати місце пунктуаційного знака, керуючись граматиною (структурою), а сам знак – або змістом, або інтонацією, або тим й іншим одночасно. Урахування принципів пунктуації в процесі побудови методики формування пунктуаційної компетентності забезпечує усвідомлене засвоєння пунктуації та міцне оволодіння пунктуаційними знаками як засобом оформлення зв'язного висловлювання в писемній формі.

2. **Мотиваційний етап**, на якому було визначено обсяг знань для засвоєння та які вміння й навички мають бути сформовані. Під час визначення знаннєвого компонента ми керувалися чинною програмою з української мови для учнів 11-х класів.

3. **Операційно-пізнавальний** – основний етап, у процесі якого досягалися навчальна, розвивальна й виховна мета формування пунктуаційної вправності учнів.

4. **Контрольно-оцінний**, яким завершувалося вивчення пунктуації та вдосконалення пунктуаційних умінь учнів й одержувалися об'єктивні дані про рівень сформованості пунктуаційної компетентності. Відповідно до цього етапу було сплановано організацію та проведення уроків.

На завершальному етапі дослідження було організовано контрольний зріз, процедура проведення й інтерпретація результатів якого здійснювалися аналогічно до завдань констатувального етапу педагогічного експерименту.

На підставі визначених у п. 2.2. критеріїв і показників рівнів сформованості пунктуаційної компетентності школярів, учасників експерименту було розподілено за означеними рівнями. Кількісні дані щодо рівнів сформованості пунктуаційної компетентності учнів ЕГ і КГ представлено у вигляді таблиці (таблиця 3.3.1)

Таблиця 3.3.1

**Рівні сформованості пунктуаційної компетентності учнів
експериментальної і контрольної груп (у відсотках)**

Групи	Р і в н і			
	<i>високий</i>	<i>достатній</i>	<i>середній</i>	<i>низький</i>
ЕГ	26,7	42	25,6	5,7
КГ	17,6	35,3	30,1	17

Згідно з отриманими даними 26,7% школярів віднесено до осіб з високим рівнем сформованості пунктуаційної компетентності, 42% – із достатнім, 24,6% – з середнім і 5,7% – з низьким. Щодо школярів контрольної групи, то лише 17,6% мають високий рівень, 35,3 – достатній, 30,1 – середній, 17% – низький. На основі цих даних побудовано діаграму (рис. 3.3.1).

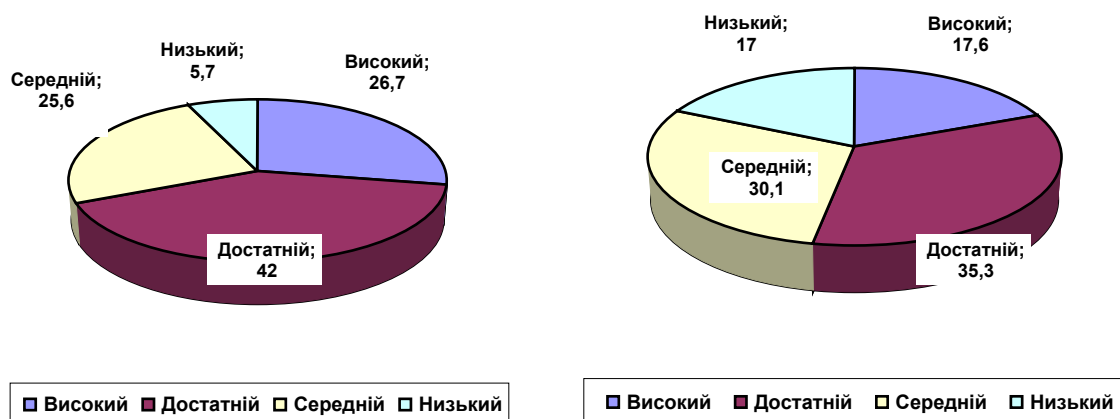

Рис. 3.3.1. Рівні сформованості пунктуаційної компетентності школярів

експериментальної і контрольної груп (у відсотках)

Наведена діаграма засвідчує, що 26,7% учнів експериментальної групи під час виконання тестових завдань продемонстрували високий рівень знань з пунктуації: вони могли чітко знайти правильну відповідь щодо вживання розділових знаків у простому, ускладненому та складному реченнях. В учнів експериментальної групи не виникло труднощів щодо пунктуаційного аналізу тексту: вони змогли пояснити пунктуаційні норми сучасної української мови; основні правила написання й уживання розділових знаків; визначати типи пунктуаційних помилок; вміли побудувати висловлювання з урахуванням основних правил пунктуації.

Більшість школярів експериментальної групи (42%) у цілому оволоділи необхідними знаннями й вміннями з пунктуації, що засвідчило *достатній рівень* сформованості пунктуаційної компетентності. Учні мали систематичні знання щодо пунктуаційних норм; могли самостійно застосовувати знання в запропонованих ситуаціях, їх відповідь – логічна, але розуміння не є узагальненим. Під час написання зв'язних висловлювань школярі допускали незначні помилки щодо дотримання пунктуаційних норм.

Середній рівень розвитку пунктуаційних умінь виявили 25,6% школярів експериментальної групи, які відтворювали основні поняття і визначення розділів курсу синтаксису та пунктуації, але досить поверхово, не встановлюючи взаємозв'язок між ними, могли сформулювати за допомогою вчителя основні пунктуаційні правила; допускали пунктуаційні помилки, які повною мірою самостійно виправити не могли. Не вміли обґрунтувати свої думки, відчували труднощі під час наведення прикладів.

Учні експериментальної групи з низьким рівнем сформованості відповідних умінь (5,7%) були спроможні сприйняти й відтворити лише незначну частину теоретичного матеріалу з пунктуації; допускали значну кількість пунктуаційних помилок. Під час виконання практичних завдань недостатньо осмислено й логічно виражали свої думки, у зв'язному висловлюванні були значні порушенням пунктуаційних особливостей

української мови.

Учні контрольної групи мали значно нижчі показники, що засвідчує представлена діаграма (рис.3.3.1). Школярі не усвідомлюють смисловий аспект пунктуації, у них недостатньо сформовані вміння передавати на письмі зміст висловлювання за допомогою пунктуаційних знаків, учнів не завжди можуть чітко слухати та відтворювати текст.

Отже, за результатами завершального етапу проведеного дослідження було встановлено, що запропонована методика формування пунктуаційної компетентності учнів виявилася належним чином теоретично обґрунтованою і, як засвідчило експериментальне навчання, практично доцільною.

ВИСНОВКИ

Науково-теоретичні узагальнення й емпіричний матеріал з теми дослідження надають об'єктивні підстави для таких загальних висновків.

Аналіз лінгвістичних праць з проблеми дослідження засвідчив, що поняття «принципи пунктуації (смісловий, формальний, інтонаційний)», «пунктограма», «пунктуаційне поле», «пунктуаційні норми», «функції розділових знаків» є центральними в пунктуаційній системі та мають істотне значення для шкільного курсу української мови. Урахування цих лінгвістичних понять під час побудови методики навчання розділових знаків забезпечує усвідомлене засвоєння призначення пунктуації та міцне оволодіння пунктуаційними знаками як засобом оформлення зв'язного висловлювання в писемній формі.

Подальшого розвитку надано трактуванню понять «компетентнісний підхід», «компетенція», «компетентність», «пунктуаційна компетентність» у системі мовної освіти. У магістерській роботі уточнено дефініцію понять «компетентність», «компетенція» й охарактеризовано компетенцію як властивість особистості, що визначає її здатність виконувати групу дій у різних сферах діяльності. Це відповідний рівень вимог до людини, що відповідає її ролі в суспільстві. Компетентність – це суб'єктивна категорія, здатність особистості до мобілізації й актуалізації своїй компетенції для вирішення реальних завдань на практиці.

Проведений аналіз науково-методичних досліджень у галузі лінгводидактики дозволив сформулювати визначення поняття **пунктуаційної компетентності** як інтегративної властивості особистості, яка володіє комплексом системних знань із пунктуації, пунктуаційними вміннями і навичками (здатність пояснювати доцільність уживання пунктуаційного знака в текстах різних типів, стилів і жанрів, виразно читати, дотримуючись відповідної інтонації, здійснювати пунктуаційний розбір речення та цілого тексту, правильно членувати письмове висловлювання на абзаци тощо).

У нашому дослідженні **пунктуаційну компетентність** розглядаємо як багатокомпонентну парадигму, у якій ураховано, такі рівні: **когнітивний**

(наявність в учнів знань про систему розділових знаків; принципи української пунктуації; класифікацію розділових знаків; функції розділових знаків; правила пунктуації тощо); **діяльнісний** (уміння відповідно до комунікативної ситуації вживати в усному та писемному мовленні різні типи речень за метою висловлювання та емоційним забарвленням; уміння виявляти й пізнавати знаки пунктуації в тексті, реченні, дотримуватися під час читання відповідної інтонації; уміння мотивувати вибір розділового знака з опорою на структурний, смисловий й інтонаційний принципи); **мотиваційно-практичний** (наявність в учнів позитивної мотивації до вивчення пунктуації, прагнення використовувати отримані знання в процесі створення цілісних висловлювань).

Аналіз сучасного стану формування пунктуаційної компетентності в учнів 11-х класів засвідчив, що в чинній навчальній програмі з української мови визначено основні знання та вміння з пунктуації; у підручниках засвоєння пунктуації здійснюється передусім під час вивчення синтаксису простого та складного речення. В аналізованих виданнях не передбачено ознайомлення учнів з такими важливими, на нашу думку, поняттями, як «пунктуаційні знаки», «пунктограма», «функції розділових знаків». Підручники з української мови сприяють формуванню пунктуаційної компетентності школярів, проте не вміщують достатньої кількості вправ і завдань, спрямованих на розвиток їхньої пунктуаційної грамотності.

Констатувальний зріз серед учнів, що охоплював виконання тестових завдань, контрольної роботи та підготовки зв'язних висловлювань відповідно до комунікативного завдання, засвідчив, що школярі мають недостатній рівень сформованості пунктуаційної компетентності. Учні показали низький рівень знання розділових знаків; вони не усвідомлюють смисловий аспект пунктуації. У школярів не сформовані вміння сприймати зміст висловлювання, передавати його на письмі за допомогою знаків пунктуації; учні недостатньо чітко відтворюють різні типи інтонації.

Відповідно до освітніх вимог до мовної підготовки школярів, компетентнісного підходу до навчання, чинної програми з української мови було визначено **когнітивний, діяльнісний та мотиваційно-практичний рівні**

пунктуаційної компетентності та розроблено критерії їх оцінювання.

Навчальний експеримент дозволив визначити найбільш ефективні підходи, форми, методи і прийоми, які сприяли формуванню пунктуаційної компетентності. Було розроблено й апробовано методичну систему, що базувалася на системно-функціональному, комунікативно-діяльнісному, лінгвокультурологічному підходах до формування пунктуаційної компетентності.

У дослідному навчанні визначено найбільш ефективні **загальнодидактичні** принципи (науковості, доступності, системності, послідовності, гуманізації, активізації пізнавальної діяльності, наступності та перспективності, практичної спрямованості) та **лінгвометодичні** принципи (принцип спостереження за логіко-предметною інформацією, вираженою в реченні; принцип спостереження за структурою речення, принцип спостереження за ритмомелодикою речення).

Успішне формування пунктуаційної компетентності в учнів залежало також від вдало відібраних методів і прийомів навчальної діяльності: **практичних** (підбір речень з досліджуваними пунктограми, письмові роботи з граматико-пунктуаційними завданнями), **теоретичних** (аналіз речень, виведення узагальнювального правила, відповіді на поставлені теоретичні запитання, формулювання учнями узагальнень з теми) і **теоретико-практичних** (пунктуаційний розбір, складання зведених таблиць, конструювання речень).

Найбільш ефективними **прийомами** формування пунктуаційної компетентності було визначено такі: синтаксичний розбір речення; пунктуаційний розбір речення та тексту; порівняння та зіставлення; заміна й розстановка розділових знаків; алгоритмізація; прийом використання графічних схем.

З метою формування пунктуаційної компетентності було розроблено спецкурс «Пунктуаційний тренінг», основна мета якого – узагальнення, поглиблення та систематизація знань із пунктуації. Упровадження спецкурсу було спрямоване на розширення знань учнів з тем, вивчених раніше; навчання вмінню самостійно узагальнювати, класифікувати, порівнювати та

систематизувати матеріал із пунктуації; розвиток пунктуаційної грамотності учнів, вміння застосовувати теоретичні знання на практиці; розширення загальнолінгвістичного і культурологічного світогляду учнів; виховання прагнення до самостійної роботи з набуття знань і вмінь у різних сферах життя, інтересу до предмета, усвідомлення необхідності вивчення пунктуації; оволодіння практичними навичками користування різними джерелами отримання інформації для вирішення пунктуаційних завдань.

Важливу роль у формуванні пунктуаційної компетентності було відведено системі вправ: *аналітичних*, спрямованих на вдосконалення в учнів розумових операцій на матеріалі речень та тексту (виділення пунктуаційних знаків та їх груп; «читання» розділових знаків, обґрунтування їх уживання в тексті); *аналітико-конструктивних*, що забезпечували формування вмінь працювати з текстом на пунктуаційному рівні (пунктуаційна правка, пунктуаційне оформлення готового або внутрішньо генерованого тексту; пунктуаційні редагування; написання початку твору за запропонованим початком чи назвою; складання розповіді на відповідну тему; вільний, творчий диктанти; висловлювання з граматичним завданням; переклад з російської мови на українську і навпаки; зіставлення функцій одинарних і подвійних знаків пунктуації); *конструктивно-творчих*, спрямованих на розвиток умінь виділяти в тексті складне синтаксичне ціле та складати на цій основі план для переказу його змісту (відновлення частини тексту, заміна складного речення кількома простими; трансформації простих речень у складні; складання тексту за поданою схемою; складання зв'язного висловлювання відповідно до пунктуаційних норм).

У процесі дослідного навчання підвищився в учнів рівень володіння такими вміннями: розпізнавати в писемному та усному мовленні різні види речень, орієнтуючись на зміст, інтонацію, розділові знаки; помічати в мовному матеріалі розділові знаки та виразно їх «читати»; співвідносити смисловий та інтонаційний аспект висловлювання. У результаті експериментальної роботи підвищився рівень володіння вміннями свідомо вживати в усному та писемному мовленні різні типи речень за метою висловлювання та емоційним забарвленням.

Окрім того, значно скоротилася кількість пунктуаційних помилок в письмових роботах учнів під час виконання різного виду вправ і завдань.

Отже, результати нашого дослідження засвідчують ефективність розробленої методики формування пунктуаційної компетентності, а також доповнюють й удосконалюють теорію та методику навчання української мови у закладах загальної середньої освіти і водночас можуть слугувати підґрунтям для глибшого дослідження окремих її розділів.

Перспективним для подальших пошуків у напрямі дослідження вважаємо науково-практичне обґрунтування формування інших ключових компетентностей у здобувачів освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авраменко О. Українська мова : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. Київ : Грамота, 2017. 160 с.
2. Бевзенко С. П., Литвин Л. П., Семеренко Г. В. Сучасна українська мова: Синтаксис: навч. посіб. Київ: Вища шк., 2005. 270 с.
3. Бевзенко С.П. Структура складного речення в українській мові. Київ: Видво Київського держ. пед. ун-ту, 1987. 79 с.
4. Біляєв О.М. Лінгводидактика рідної мови : навч.-метод. посіб. Київ : Генеза, 2005. 180 с.
5. Божко О. П. Сучасні підходи до формування текстотвірних умінь учнів під час вивчення синтаксису складного речення. *Педагогічні науки: зб. наук. праць* / Херсон. держ. ун-т; відп. ред. проф. Є. С. Барбіна. Вип. 64. Херсон: ХДУ, 2013. С. 94–100.
6. Бондаренко Н. Лінгвістичні засади компетентнісної методики навчання синтаксису. *Українська мова і література в школі: наук.-метод. журнал*. 2015. № 3. С. 10–14.
7. Бондаренко Н. Наукові засади перебудови шкільного курсу синтаксису на основі сучасних підходів. *Українська мова і література в школі: наук.-метод. журнал*. 2016. № 2. С. 20–24.
8. Бурячок А. А. Розділові знаки // Українська мова : енциклопедія / НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Інститут української мови ; ред. В. М. Русанівський та ін. Київ : Українська енциклопедія, 2000. С. 521.
9. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови: монографія. Київ: Наук. думка, 1992. 224 с.
10. Глазова О. П. Українська мова : підруч. для 8 класу закладів загальної середньої освіти. Харків : ФОЛІО, 2016. 288 с.
11. Глазова О.П. Українська пунктуація: правила, тренувальні вправи, контрольні завдання, диктанти. Харків : Веста : Ранок, 2004. 352 с.
12. Головань М. Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду.

- Освіта України*. 2008. № 3. С. 23–30.
13. Голуб Н. Б., Шелехова Г. Т., Ярмолюк А. В. Навчання української мови учнів 5 класу на засадах компетентнісного підходу: метод. посіб. Київ, 2014. 198 с. 118.
  14. Голуб Н. Категорійний апарат сучасної української лінгводидактики (виступ на засіданні круглого столу з проблеми методів навчання української мови). *Українська мова і література в школі*. 2013. № 3. С. 2-6.
  15. Голуб Н. Підходи до навчання української мови в основній школі. *Українська мова і література в школі: наук.-метод. журнал*. 2015. № 3. С. 2–10.
  16. Голуб Н. Робота з текстами на уроках української мови у процесі вивчення синтаксису й пунктуації у 8–9 класах. *Українська мова і література в школі: наук.-метод. журнал*. 2017. № 1. С. 2–8.
  17. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 374 с.
  18. Горошкіна О. М., Кузьмішина О. С., Мордовцева Н. В., Нікітіна А. В. Формування мовної особистості учня / Упр. освіти і науки Луган. облдержадмін., Луган. обл. ін-т післядипл. пед. освіти; за заг. ред. О.М. Горошкіної. Луганськ: СПД Рєзніков В. С., 2009. 304 с.
  19. Грибан Г. Пунктуаційна грамотність як одна із складових формування мовної особистості. *Науково-дослідна робота майбутніх педагогів з проблем культури української мови та методики її викладання в закладах освіти. Науково-методичний збірник*. Житомир, 2010. С. 59 – 64.
  20. Гуйванюк Н. В. Слово – речення – текст: вибр. праці. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. 664 с.
  21. Гуйванюк Н. В., Максим'юк О. В., Китар Ф. Д., Вандишева К. В. Основи пунктуації сучасної української мови. Чернівці : Рута, 2002. 117 с.
  22. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrainska-shkola-2/derzhavniy-standart-bazovoi-serednoi-osviti> (дата звернення: 31.03.2025)

23. Дика Н. М. Реалізація концепту мовної особистості в сучасній лінгводидактиці. *Педагогічний процес: теорія і практика: зб. наук. пр.* 2016. № 2. С. 32–37.
24. Дудик П.С., Прокопчук Л.В. Синтаксис української мови: підручник. Київ : Академія, 2010. 380 с.
25. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
26. Житар І., Матвійчик Т. Українська мова : Синтаксис і пунктуація. Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. 240 с.
27. Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк: ТОВ “ВКФ “БАО”, 2011. С. 354–991.
28. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису: монографія. Вид. 2-ге, виправл. і допов. Донецьк: ДонНУ, 2007. 294 с.
29. Загнітко А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с.
30. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: Монографія. Донецьк: ДонНУ, 2001. С. 48-67.
31. Захлюпана Н. М., Кочан І. М. Словник-довідник з методики української мови / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Франка, 2002. 250 с.
32. Караман С. О., Караман О. В., Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл./ за ред. С.О. Карамана. Київ : Літера ЛТД, 2011. С. 305–558.
33. Ковальчук Н. Система роботи над формуванням пунктуаційних навичок в учнів основної школи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук.: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання української мови». Київ, 2008. 20 с.
34. Ковальчук Н.П. Наукові підходи до класифікації пунктуаційних вправ. *Педагогічні науки: Збірник наукових праць. Випуск 37.* Херсон: Видавництво ХДУ, 2004. С. 89 – 96.
35. Ковальчук Н.П. Психологічні і лінгводидактичні основи навчання

- пунктуації. *Вісник Донбасу*, 2006. № 5. С. 74 – 80.
36. Ковальчук Н.П. Пунктуаційна грамотність як одна із складових формування мовної особистості. *Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та вищих навчальних закладах. Проблеми формування особистості учнів середніх загальноосвітніх закладів*: Збірник наукових праць. Випуск 4. Рівне, 2006. С. 87 – 94.
37. Ковальчук Н.П. Пунктуаційний аналіз як засіб удосконалення зв'язного усного і писемного мовлення учнів середніх класів. *Інноваційні технології викладання української мови та літератури в школі і ВНЗ: проблеми та пошуки* (Матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції). Житомир: Полісся, 2004. С. 145 – 149.
38. Ковальчук Н.П. Типологія пунктуаційних помилок та причини їх виникнення. *Науковий потенціал світу – “2005: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. Том 18. Філологія. Методика викладання мови та літератури*. Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2005. С. 11 – 13.
39. Ковальчук Н.П. Формування пунктуаційних навичок у процесі вивчення синтаксису. *Нова педагогічна думка*. 2004. №4. С. 38 – 42.
40. Ковальчук Н.П. Функціонально-комунікативний підхід до вивчення пунктуації в основній школі. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства: Збірник наукових праць*. Ч.І: Вип. 3. Хмельницький: ХНУ, 2007. С. 253 – 256.
41. Козленко І.В. Українська пунктуація. Київ : Київський університет, 2009. 320 с.
42. Компетентнісний підхід до навчання української мови в основній школі: матеріали круглого столу. *Українська мова і література в школі: наук.-метод. журнал*. 2012. № 4. С. 51–64.
43. Компетентнісний підхід у неперервній освіті: кол. монографія/за наук. ред. І. Г. Єрмакова. Донецьк: Каштан, 2012. 260 с.
44. Кулик О. Д. Граматико-стилістичний аспект вивчення синтаксису складних багатокomпонентних речень учнями основної школи. *Молодий*

- вчений*. 2017. № 5 (45) травень. С. 384–388.
45. Кулик О. Д. Особистісно орієнтований підхід до навчання як важливий чинник мовленнєвого розвитку учнів. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2017. № 2. С. 50–53. URL: <http://pftp.kubg.edu.ua/numbers/52-arkhiv-nomeriv-2017-r.html>. (дата звернення: 20.07.2021).
  46. Кулик О. Д. Пріоритетність текстоцентричного підходу до навчання української мови в загальноосвітній школі. *Теоретична і дидактична філологія: зб. наук. праць*. Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич, 2013. Вип. 15. С. 38–48.
  47. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Вид. 2-е. – Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. 303 с.
  48. Кучерук О. А. Лінгводидактичні засади формування комунікативної компетентності учнів основної школи. *Вісник Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника: зб. наук. праць*. 2013. Вип. 49. С. 184–189.
  49. Кучерук О. А. Система методів навчання української мови в основній школі: теорія і практика: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2011. 420 с.
  50. Кучерук О. Методи навчання в системі понять сучасної лінгводидактики. *Українська мова і література в школі: наук.-метод. журнал*. 2013. № 3. С. 10–15.
  51. Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І., Рожило Л. П. Удосконалення змісту і методів навчання української мови: метод. вказівки. Київ: Рад. шк., 1982. 216 с.
  52. Методи навчання української мови у системі компетентнісної освіти. *Дивослово*. 2013. № 6. С. 12–23.
  53. Методика вивчення української мови в школі / О. Біляєв, В. Мельничайко, М. Пентилюк та ін. Київ : Радянська школа, 1987. 246 с.
  54. Методика викладання української мови в середній школі / І. Олійник, В. Іваненко, Л. Рожило, О. Скорик. Київ : Вища школа, 1979. 306 с.
  55. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / за

- редакцією М. І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2004. 400 с.
56. Новий тлумачний словник української мови (у трьох томах). Том 1. А — К / Укладачі: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Київ : Вид-во «АКОНІТ», 2006. 926 с.
57. Новосьолова В. Вивчення синтаксису у 8–9 класах на засадах комунікативно-діяльнісного підходу. *Українська мова і література в школі: наук.-метод. журнал*. 2015. № 2. С. 15–19
58. Омельчук С. «Підхід до навчання» як базова категорія сучасної лінгводидактичної науки. *Українська мова і література в школі*. 2013. С. 2-7.
59. Омельчук С. А. Комунікативно-функційний підхід до вивчення синтаксису. *Дивослово*. 2007. № 1. С. 2–9.
60. Омельчук С. А. Формування мовленнєво-комунікативних умінь учнів основної школи на завершальному етапі вивчення синтаксису : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандид. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (українська мова)». Київ, 2003. 20 с.
61. Пентилюк М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики: зб. ст. Київ: Ленвіт, 2011. 256 с.
62. Пентилюк М. І., Гнаткович Т. Д. Психологічні засади компетентнісного підходу до вивчення синтаксису. *Педагогічні науки: зб. наук. праць/ Херсон. держ. ун-т; відп. ред. проф. Є. С. Барбіна*. Вип. 64. Херсон: ХДУ, 2013. С. 88–94.
63. Пентилюк М.І., Окуневич Т.Г. Сучасний урок української мови. Харків: Основа, 2007. 176 с.
64. Плиско К. Викладання синтаксису української мови. Київ : Радянська школа, 1978. 82 с.
65. Плиско К.М. Організація навчання синтаксису в середній школі: посіб. для вчителя. Київ: Рад.шк., 1993. 135 с.
66. Попович І. До проблеми підвищення орфографічної та пунктуаційної грамотності учнів. *Українська мова і література в школі*. Київ, 2010. №3. — С. 13-18.

67. Розділові знаки // Мала філологічна енциклопедія / укладачі: Олександр Скопненко, Тетяна Цимбалюк. Київ : Довіра, 2007. 478 с.
68. Савченко І.С. Пунктуація сучасної української мови : 2-е вид., доп. і випр. Черкаси : Відлуння-Плюс, 2008. 152 с.
69. Савченко І.С. Способи реалізації функціонально-стилістичного принципу української пунктуації. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2012. Вип. 9. С. 152-155.
70. Сегін Л.В. Українська пунктуація. Вінниця : ДонНУ, 2015. 404 с.
71. Сидоренко В. Лінгводидактичні засади навчання синтаксису й пунктуації української мови учнів 8–9 класів в умовах оновленої освітньої парадигми. *Українська мова і література в школі: наук.-метод. журнал*. 2015. № 1. С. 7–19.
72. Сидоренко В.В. Педагогічна майстерність учителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : акме-синергетичний аспект : термінологічний словник-довідник. Донецьк: Каштан, 2013. 100 с.
73. Сидоренко В.В. Теоретичні і методичні засади розвитку педагогічної майстерності вчителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти : дис. ...д-ра пед. наук: 13.00.04; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. Київ, 2013. 486 с.
74. Синявський О. Розділові знаки. Норми української літературної мови. Львів, 1991. С. 348-357.
75. Словник-довідник з української лінгводидактики : навч. посібник / О. Горошкіна, Н. Єсаулова, О. Лук'янченко, Н. Мордовцева та ін.; за ред. М. Пентиліук. Київ: Ленвіт, 2003. 149 с.
76. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: підручник/ А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Коломийцева та ін. Київ: Знання, 2010. С. 161–372.
77. Сучасна українська мова: підручник/ О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л.Ю. Шевченко та ін.; за ред. О. Д. Пономарева. Вид 4-те. Київ: Либідь, 2008. 488 с.

78. Терлак З.М. Пунктуаційний словник-довідник. Львів: Світ, 2019. 396 с.
79. Ткаченко Є. М. Українська мова. Пунктуація : правила, вправи, диктанти. Харків : Консум, 2001. 288 с.
80. Українська (рідна) мова: 10-11 класи. Рівень стандарту : Програма для загальноосвітніх навчальних закладів / Авт. Голуб Н.Б., Котусенко О.Ю., Горошкіна О.М., Новосьолова В.І., Романенко Ю.О., Кондесюк Т.В., Тарасенко О.О., Сергеева Н.В., Ткачова Г.В. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-10-11-klas> (дата звернення: 12.02.25).
81. Христіанінова Р. О. Складнопідрядне речення в сучасній українській літературній мові: монографія. Київ: Ін-т укр. мови; ВД Дмитра Бураго, 2012. 368 с.
82. Шабат-Савка С.Т., Максим'юк О.В., Шатілова Н.О. Пунктуація української мови. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2016. 240 с.
83. Шульжук К. Ф. Основи української пунктуації. Синтаксис української мови. Київ, 2004. С. 377-387.
84. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови. Підручник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.
85. Ющук І. Роздум про мету викладання рідної мови в школі. *Дивослово*. Київ: Преса України. 2004. № 9. С. 10 – 14.
86. Ярмолюк А. Шляхи реалізації сучасних підходів до навчання синтаксису складного речення у 9 класі. *Українська мова і література в школі*. 2015. № 5–6. С. 7–11.
87. Яцимірська М.Г. Сучасна українська мова : практикум із пунктуації. Київ : Знання, 2009. 262 с.
88. Булаховський Л.А. Українська пунктуація. Розділові знаки. Львів, 1947.
89. Українська мова (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / Н.Б. Голуб, О.М. Горошкіна, В.І. Новосьолова, Київ : Педагогічна думка, 2019. 232 с.
90. Українська мова (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. загальн. середн. освіти / Олександр Авраменко. Київ : Грамота, 2019. 208 с.

ДОДАТОК А
АНКЕТА ДЛЯ ВЧИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНOSTІ ПУНКТУАЦІЙНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ В ШКОЛЯРІВ

Шановні колеги! З метою проведення дослідження стану сформованості пунктуаційної компетентності в учнів; з'ясування причин зниження якості писемного мовлення учнів та визначення шляхів підвищення пунктуаційної грамотності школярів просимо Вас відповісти на запитання анкети. Ваші відповіді допоможуть нам сформуванати об'єктивне уявлення про ситуацію, що склалася.

1. Розкрийте сутність поняття «пунктуаційна компетентність учня».

---

2. Як ви оцінюєте рівень пунктуаційної компетентності учнів?

---

3. Які пунктуаційні помилки найчастіше трапляються в писемному мовленні школярів?

---

4. Як, на вашу думку, основні причини зниження пунктуаційної грамотності школярів?

---

5. Які форми і методи Ви використовуєте під час формування пунктуаційної компетентності в школярів?

Дякуємо за відповіді.

ДОДАТОК Б
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ
ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ СФОРМОВАНOSTІ КОГНІТИВНОГО РІВНЯ
ПУНКТУАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ 11-Х КЛАСІВ

1. Яке з визначень пунктуації як розділу мовознавства є правильним:

- а) розділ мовознавства, який вивчає закономірності системи пунктуаційних знаків, їхніх функцій та норми вжитку;
- б) розділ граматики, що вивчає синтаксичну будову мови, форму і зміст синтаксичних одиниць, особливості їх функціонування у мовленні;
- в) розділ граматики, що вивчає правила сполучення слів між собою;
- г) вчення про поєднання слів у процесі мовлення.
- д) це система пунктуаційних знаків.

2. Знайдіть речення з дієприкметниковим зворотом, що відокремлюється комами (розділові знаки пропущено):

- а) Буде бите царями сіянеє жито! (Т. Шевченко).
- б) Долинка вишита сонцем пускає їм в очі веселі сліпучі зайчики (М. Стельмах).
- в) Рівно й спокійно дише натомлена з праці земля (М. Рильський).
- г) На випускний вечір до закинutoї в полтавські степи школи не приїздили ні Тичина ні Вишня (П. Загребельний).
- д) Маленькою хмаринкою темніє над глибоким яром закинutoй у степу хуторець (С. Васильченко).

3. Знайдіть речення, у якому допущено пунктуаційну помилку:

- а) І раптом, налетів шквальний вітер, здійняв у повітря здорову хмару пилу (С. Васильченко).
- б) На сивій од роси траві по долу пасуться коні (Григір Тютюнник).
- в) Жебонять голоси, як весною набрана з річки вода (В. Терен).
- г) Молодий парубок сидів на возі і навіть не поганяв волів (І. Нечуй-Левицький).
- д) А тим часом у таборі запорожців почалися незгоди (М. Слабошпицький).

4. Знайдіть речення, у якому тире поставлено неправильно:

- а) Руки твої роботящі – ось твоє щастя (О. Підсуха).
- б) Студентство вищих шкіл – то найкращий цвіт нації (І. Огієнко).
- в) Ще в давньому світі вчені прагнули скласти універсальні довідники з усіх галузей знань – енциклопедії (Н. Руденко).
- г) День, вечір, ніч, ранок — все біле, все тьмяне (Леся Українка).
- д) Педагогічна спадщина В. Сухомлинського – є скарбом української нації (3 журн.).

5. Знайдіть речення, у якому потрібно ставити кому між однорідними означеннями (розділові знаки пропущено):

- а) А над усім тим густо стелиться дух свіжого степового сіна (С. Васильченко).
- б) Незабаром у плавні прийшла тиха спокійна осінь (3 журн.).
- в) В зеленім березовім гаю над Дністром весело щебетали пташки (І. Франко).
- г) Як я вас люблю лісові осінні гості (О. Донченко).
- д) Вишгород розкинувся по широкому невисокому шпилі (І. Нечуй-Левицький).

6. Знайдіть речення, у якому потрібно виділити вставне слово (розділові знаки пропущено):

- а) Повітря було наскрізь сухе не випадала навіть роса на світанку (О. Гончар).
- б) Вершники здавалось зрослися з підібраними грудастими кіньми (М. Стельмах).
- в) Було очевидно що вчора про підготовку до нападу ніхто нічого не знав (М. Стельмах).
- г) Дахи в українській селах були переважно солом'яні (3 журн.).
- д) У виробках народних майстринь Полісся переважають здебільшого червоний та чорний кольори (3 журн.).

7. Знайдіть речення, у якому перед сполучником «як» кома не ставиться (розділові знаки пропущено):

- а) Вдома Семен довго розмірковував як краще побудувати свій виступ на зборах (3

журн.).

б) Неволя як той чад задурманила людям голови (Панас Мирний).

в) Культ вогню як відомо дійшов до нас із язичницької доби (В. Скуратівський).

г) Досить у народу знищити пам'ятки культури і він уже в другому поколінні перестане існувати як самостійна нація (З журн.).

д) Я квітку не можу зірвать бо їй як людині болять (В. Сосюра).

8. Знайдіть речення, у якому немає звертання (розділові знаки пропущено):

а) Україно моя мені в світі нічого не треба тільки б голос твій чути і ніжність твою берегти (А. Малишко).

б) Не по формі зустрічаєте старших лейтенанте! (О. Коломієць).

в) Ти живий я вірю друже не підвладний смерті ти (Г. Донець).

г) Ой летіла зозуленька все вгору та вгору (Нар. творч.).

д) Прощай синє море безкрає просторе (Леся Українка).

9. Знайдіть складне речення:

а) В тихому осінньому погідді осокори стояли під сонцем, наче вилиті з прозоро-жовтуватої вошини (І. Цюпа).

б) Десь спереду гукнув паровоз і здригнулись вагони (А. Головка).

в) Першим порухом Олени було бігти, попередити, захистити (І. Вільде).

г) Пурхне очеретянка понад водою, сяде на комишину і гойдається разом із нею (М. Коцюбинський).

д) Тоді бійці, товплячись біля вікон, з радістю впізнавали штурмовані свої верховини, голосно звертались до них, як до живих істот (О. Гончар).

10. Визначте, який розділовий знак вжито неправильно:

І вся земля, (А) росяніючи, (Б) тепер здається, (В) колискою, (Г) колискою життя, (Д) надій (М. Стельмах).

11. Знайдіть речення, у якому перед сполучником «і» кома не ставиться (розділові знаки пропущено):

- а) Життя торкає серця струни чулі і я на крилах пісні лину знов (В. Сосюра).
- б) Сонце зійшло і враз над Києвом знялося ревище гудків (Ю. Смолич).
- в) Багряний вечір догорів і попіл падає на місто переливається намисто понаддніпрянських ліхтарів (М. Рильський).
- г) Коло хат у садках темніли купи вишень і стриміли здорові старі дикі груші (І. Нечуй-Левицький).
- д) Це були чудові вечори і я їх ніколи не забуду (М. Хвильовий).

12. Знайдіть речення, у якому допущено пунктуаційну помилку:

- а) До пишного розмаїття мальв усі давно звикли, і стали вони невід'ємною частиною родини (І. Цюпа).
- б) Я люблю їздити на поле тоді, як ниви зеленіють та хвилюються зеленими хвилями (І. Нечуй-Левицький).
- в) Дівчина троянди поливала і кудись котилась хмар навала, і сміялась осінь за вікном (В. Сосюра).
- г) Ми на землі благали Бога, щоб рідний край благословив (Олександр Олесь).
- д) Ясно ще осіннє сонце сяє, та холодом осіннім в повітрі потягає (І. Франко).

13. Потрібно визначити, де неправильно вжито розділовий знак:

Звичаї, (А) а також, (Б) мова — (В) це ті найміцніші елементи, (Г) що об'єднують окремих людей в один народ, (Д) одну націю (О. Воропай).

14. Знайдіть у реченні неправильно поставлені коми:

І, (А) здається мені, (Б) що, (В) минувши потемнілі вітряки, (Г) я входжу в синє крайнебо, (Д) беру з нього свою зірку та й навпростець полями поспішаю в село (М. Стельмах).

15. Визначте, які з розділових знаків використані неправильно:

Учитель — (А) просте, (Б) звичайне слово, (В) яке щодня повторюємо, (Г) і ми, (Д) і наші діти (В. Кучер).

ДОДАТОК В

ЗАВДАННЯ

ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ СФОРМОВАНOSTI ДІЯЛЬНІСНОГО РІВНЯ ПУНКТУАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ 11-Х КЛАСІВ

Завдання 1. Прочитайте текст. Для чого в ньому використані знаки пунктуації? Запишіть усі відомі вам розділові знаки. Розподіліть знаки пунктуації на групи: 1) видільні знаки; 2) віддільні знаки.

Україна на зламі тисячоліть

За легендою, апостол Андрій Первозваний на одному з пагорбів, де нині Андріївська церква, напрозорив: “На горах цих возсіяє благодать Божа, буде город великий і воздвигне Бог багато церков”. Передбачення збулося: на високому дніпровському березі народився золотoverхий Київ.

Минали роки – слава про Київську Русь гриміла на весь світ, адже на зламі першого тисячоліття тут бурхливо розвивалися торгівля, право, освіта, культура. Королівським дворам Європи було за честь поріднитися з володарями Києва. Промовистим є такий факт: Анна, високоосвічена дочка Ярослава Мудрого, ставши королевою Франції, підписувала державні акти своїм ім’ям, тоді як її чоловік, король Генрик Перший, ставив усього-на-всього хрестик.

Наша історія славна ще й звитяжними боями: упродовж століть відчайдушні козаки захищали Україну й усю Європу від дикої орди. Прикро, що на зламі другого тисячоліття нам, українцям, ціною життя найкращих синів доводиться боронити від східних сусідів свій європейський вибір. Сьогодні ми по-особливому розуміємо Шевченкову настанову любити Україну “во врем’я люте” і знаємо, що вистоїмо, бо за нами правда й славна історія.

Завдання 2. Прочитайте текст. Письмово поясніть розстановку в цьому тексті розділових знаків. Поясніть їх функції в тексті.

Тихої осінньої години, коли листя на деревах починає палахкотіти різнобарвним густим вогнем, є в садку і жовті спокійні фарби; і багряні, що

пробуджують тривогу; і блакитні, які ніколи не засинають і не дають заснути твоїй душі. Кожне дерево має свій настрій. Груші – коричневі та мідянисті – наче аж байдужі до всього. Вишні схожі на молодих жінок, до котрих уперше навідався смуток, але вони веселі й не скоро іще відцураються радощів. Сливи трохи супляться, немов звідали в цьому житті більше, ніж усі дерева. А яблуні... А яблуні по-всякому: та журиться безтурботно, та немов тішиться, але й не забуває про скору зиму; а та стоїть гідно і поважно, ні з ким не перемовляється, ні про що, здається, й не думає (*Є. Гуцало*).

Завдання 3. Поставте пропущені розділові знаки в тексті.

Місто Ічня на Чернігівщині де я народився одне з кращих містечок на Україні Уже багато минуло років як я виїхав з нього проте ще й тепер я часто з вдячністю згадую ічнянські поля та ліси стави між садами навіть бур'яни. Осталась у пам'ятку моєму Ічня ще своїми піснями та напрочуд хорошими голосами

Батько мій козак Василь Панасенко був ремісник-швець обслуговував він більше сусідні глухі села де як відомо до шевців ставили одну вимогу щоб чоботи не були тісні і міцні були Влітку в жнива вся сім'я виходила на заробітки жати за сніп чуже Мати наймала щороку грядку на городину Хата була стара напівзруйнована У цій хаті ми й жили якось великою сім'єю вісім душ. Хоч наша родина дуже бідна проте в хаті було життя тихе лагідне (*За С. Васильченком*).

ДОДАТОК Г

ЗАВДАННЯ

ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ СФОРМОВАНOSTІ МОТИВАЦІЙНО-ПРАКТИЧНОГО РІВНЯ ПУНКТУАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ 11-Х КЛАСІВ

1. Написати зв'язне висловлювання на одну із запропонованих тем:

1. «Напевно, усі успішні люди — кар'єристи...» .
2. «Чи можна пробачити зраду?»
3. «Вік живи — вік учися»
4. «Що важливіше: бути освіченим чи мудрим?»
5. «Чи замінить Інтернет телебачення, книжки, театр?».
6. «Чи змогла б людина прожити без природи, без гармонії з довкіллям?»
7. «Без знання минулого немає майбутнього».
8. «Як добро має перемагати в нашому недоброму світі?».
9. «Майбутній фах потрібно вибирати за престижністю чи за покликанням?».
10. «Чи повинна людина відповідати за свої помисли та вчинки?»
11. «Чи вічне кохання?»
12. «Чи справді закони моралі є найкращими життєвими орієнтирами?»
13. «Чи потрібно дослухатися до порад дорослих?».
14. «Чи потрібно визнавати свої помилки?».
15. «...Мова є критерієм того, на якому рівні перебуває людська культура».
16. «Час не має влади над коханням».
17. «Здоров'я — найвища цінність».
18. «Сильного доля веде — слабкого волочить».
19. «Справжній інтелігент — це людина «духу».
20. «Які людські якості найбільше потрібні молоді в сучасному світі».

ДОДАТОК Д

ВПРАВИ, СПРЯМОВАНІ НА ФОРМУВАННЯ ПУНКТУАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

1. Запишіть речення, поставте, де потрібно, розділові знаки. Поясніть їх вживання. Накресліть схеми речень, дайте загальну характеристику.

1. Лише гул копит степом котився та хліба шелестіли. 2. Зеленіють жита і любов одцвіта і волошки у полі синіють. 3. Тато одразу розгадав мої хитрощі і в мене покваснішало на душі. 4. Недалеко блиснуло далі загриміло і ще раз тріснуло наостанку. 5. Довго не розходились біля хати-читальні а й потім ще купами стояли біля воріт допізна. 6. Раптом десь у середині будинку заграв баян і почулася пісня. 7. Акація і береза були ще зелені але ніжний клен уже ронив своє листя. 8. Довженко поет у всьому і це його виділяє з – поміж багатьох як митця. 9. Десь понад Ташанню у вербах шумів вітер і глухо клекотіла вода. 10. Українська пісня має своє глибоко національне прекрасне звучання а в ідейному розумінні вона є історичним літописом народу.

2. Записати текст. Поставити розділові знаки, пояснити їх вживання. Дати загальну характеристику безсполучниковим складним реченням. З'ясуйте їх роль у побудові тексту. Зробити морфемний, морфологічний та фонетичний розбори виділених слів.

Стверджують у золотистому щільно замкнутому бутоні тюльпана певний час перебуває людське щастя. Ніхто не міг дістатися до нього хоча і намагалися дістатися різними способами. І йшли до тієї чарівної квітки свідчить легенда і старі й молоді йшли царі зі шляхетним почтом і жебраки з ковінькою. Але все марно щастя не давалось до рук. Та ось одного разу луками де росла ця квітка йшла жінка зі своїм маленьким сином. Раптом хлопчик побачивши осяйний батончик вирвався з рук і дзвінко сміючись кинувся до тюльпана. Не встиг доторкнутись бутон розкрився сам по собі (М.Золотницький).

3. Прочитайте текст, визначте функції розділових знаків.

Ясніє небо над містом. Легко відступає ніч. Блякнуть зорі у високості.

Тільки місяць хизується своєю вродою, віддзеркалюючись у дніпровій хвилі, та сонце вже гаряче пламеніє на сході, опаливши виднокруг своїм жаром. Нечутно з степу широким фронтом, наче в облогу, бере місто світання... (За Н.Рибакон).

4. Поставте розділові знаки у безсполучникових реченнях, поясніть їх уживання.

1. Можна все на світі вибирати сину вибрати не можна тільки Батьківщину (В. Симоненко). 2. Подивись в безкраїм небі сонце-велетень палає (Б. Грінченко). 3. Сонце заходить цілує гай квіти кивають йому на добраніч (М. Вороний). 4. Вербовий частокіл до самого берега прийнявся й пустив од себе широке гілля вербові гілки густо повтикані в землю, стали високими вербами (І. Нечуй-Левицький). 5. Защобече соловейко в лузі на калині заспіває козаченько, ходя по долині (Т. Шевченко). 6. І мені здається твої очі в мою душу світять з вишини (В. Сосюра). 7. Догоріли погасли останні огні облетіло жоржиною літо (В. Сосюра). 8. Говори говори моя мила твоя мова - співучий струмок (П. Тичина). 9. Хмари розповзлися виглянуло сонечко (К. Гордієнко). 10. Вранці полк вийшов на відкрите узлісся і, вражений, зупинився в німому зачаруванні далеко на горах уже видно було їм золотoverхий Київ!

5. У реченнях з прямою мовою поставте пропущені розділові знаки. Зробіть заміну прямої мови непрямою.

1. Чого зажурився мій любий козак питає дівчина вродлива. 2. От і купив, от тобі й нива думав Роман, ходячи вздовж та поперек поля. І як це могла лучитися мені така пригода. 3. То, мабуть, Рудик не витримав подумав Тихович коли б ще лиха собі не напивав, бо на кордоні не вільно стріляти. 4. Мемет вдивлявся у море. Буде буря обіззався він, не обертаючись. Вітер дужчає — он на човні збирають вітрила... 5. Живися, кумонько, не погордуй, люба моя, припрошує Журавель. 6. А йдіть, діточки, полуднувать та й батька кличте крикнула Кайдашиха тонким голосом. 7. Поволі обвів зором широкий майдан, море голів, дітей на деревах і на дахах — майнула думка Ці колись розкажуть... І далі дивився в очі тих, що стояли близько.

6. Спишіть речення, ставлячи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте пунктуаційне оформлення виділених у реченні цитат. Зробіть синтаксичний розбір першого речення.

1. За авторитетним судженням М. Рильського який письменника добре знав *Косинка був досить начитаний і мав гострий природний розум.* 2. Так, у 1929 році С. Щупак писав *Ось образ цілого селянського повстання з оповідання «На золотих богів».* 3. Автор наділяє Сірка богатирською силою і мужністю

Ми ж думали що дуб угору в'ється

Аж то козак Сірко та із ордою б'ється.

4. У щедрівках висловлювалися побажання мати в наступному році *великий і без втрат приплід худоби бджіл які дадуть медочку повні судини.* 5. *Ще тепер почала малювати вчитися* пише Марко Вовчок О. В. Маркевичу наприкінці грудня 1863 року *давно вже хотілося мені. Вчитель каже що аби хотіла то й навчуся добре і самая бачу що йде не по-лихому.*

7. Переписати речення, поставивши, де потрібно, розділові знаки. Пояснити їх вживання.

1. Він Шевченко також виріс із фольклору і спираючись на національний ґрунт сягнув вершин світової культури. 2.Йду в простори я чулий тривожний. 3. За Брянським Багіров справді не вагаючись пішов би в вогонь і в воду. 4. Настав довгожданий день свято першого хліба. 5. Все здавалося прекрасним і простим: вітер хвилі і сонце над нами.

8. Перепишіть, ставлячи, де потрібно, розділові знаки. Поясніть, чим ускладнене речення.

1. Ясноокі хлоп'ята вам легко усе далось! 2. Життя людське унікальне і по суті невичерпне. 3. Сучасне життя всі ми це відчуваємо тримає людину в постійному нервовому напруженні.

9. Перепишіть речення. Знайдіть відокремлені члени речення, поставте необхідні розділові знаки та поясніть умови відокремлення.

1. Хліб на нашому столі. Він лежить перед нами, осмислений і обласканий народним прислів'ям, наснажений людською вірою в його насущність і

животворну силу (*О.Довженко*). 2. Володар таємниць художнього слова, він знав і таємниці музики (*Ю.Мартич*). 3. А з гори, з бур'янів, линув той же голос, все більше доймаючи, більше жалю надаючи, ніби намагаючись мури якісь робить (*С.Васильченко*). 4. Ніхто з живих істот, крім людини, не піде на смертельний ризик в ім'я істини (*Р.Іваничук*). 5. Квітка познайомився з ним давненько, ще в Києві, і таки в них же, у Косачів (*М.Олійник*).

10. Перепишіть речення, поставте необхідні розділові знаки при вставних і вставлених конструкціях. Дайте їм характеристику з погляду семантики.

1. Ольжич-Предславський вважав себе (не без потурання деякої частини громадськості) великим теоретиком міжнародного права (*П.Загребельний*). 2. Література, за висловом письменника, наповнює ідеї плоттю й кров'ю (*І. Цюпа*). 3. Є, на жаль, люди, які вважають, що їм цілком достатньо сяк-так засвоєної російської мови, а вже, скажімо, українська їм ні до чого (*І.Дзюба*).

11. Перепишіть речення. Знайдіть звертання, схарактеризуйте їх за семантикою, морфологічним вираженням і стилістичною функцією. Поставте і поясніть розділові знаки при них.

1. То не треба, милий! Не треба, любий! Я не буду, щастя, не буду прислухатися, хороший! (*Леся Українка*). 2. Мужай, прекрасна наша мово, серед прекрасних братніх мов (*М. Рильський*). 3. Я вернувся. Трохи вже постарів, але, степе, ти помолодів (*С.Крижанівський*).

12. Проаналізуйте використання розділових знаків. Визначте провідні принципи вживання розділових знаків.

Співають у пісні, що нема найкращого на вроду, як ясна зоря в погоду. Отже, хто бачив дочку покійного сотника Таволги, той би сказав, може, що вона краща й над ясну зорю в погоду, краща й над повний місяць серед ночі, краща й над саме сонце, що звеселяє й рибу в морі, і звіра в діброві, і мак у городі. Гарна, дуже була гарна сотниківна! Знали її по всій Україні; бо в нас на Україні скоро, було, в кого виросте дочка хороша, то вже й знають усюди. Було, чи треба кому з молодого козацтва, чи не треба чого у Війтовці, їде за сто верст, аби тільки побачить, що там за дочка в сотника Таволги, що там за Оріся, що всюди

про неї мов у труби трублять... А Оріся була вже не дитина, вирівнялась і викохалась, як біла тополя в леваді. Подивиться було на її старий сотник, подивиться на її пишній зріст і хорошу вроду, порадуються батьківським серцем, що дождав на старість собі такої дочки, а часом і посумує: „Доспіла еси, моя ясонько, як повний колос на ниві! Та чи знатиме женчик, яку благодать бере собі од Господа милосердного? Єсть багато людей, і статечних, і значних, що залицяються на тебе, да не хотілось би мені оддавать тебе в руки сивому дідові: зв'ялить тебе, ревнуючи, як вітер билину в полі. Ой, не хотілось би мені оддавать тебе й за молодого шибайголову, що не поживе довго без степу да коня, поляже в полі буйною головою, а тебе заставить горювать з дітоньками!” Так собі думаючи та гадаючи, старий Таволга часом тяжко, тяжко сумує, аж сльоза покотиться йому з ока (За П. Кулішем).

13. Запишіть речення, поставте пропущений розділовий знак. Поясніть його вживання.

1. Зимовий день – короткий (*В. Мал.*). 2. Якщо мак прикрашає хлібні ниви нашого півдня, то їхня окраса на півночі – волошка. 3. До 1780 року люди користувалися при написанні гусячими перами, а після винаходу Самюеля Гаррісона – сталевими перами. 4. Зашебече соловейко в лузі на калині – заспіває козаченько, ходя по долині. 5. Їй [Соломії] жаль стало молодого змарнованого життя – і вона заплакала (*М. Коцюбинський*).

14. Виконати пунктуаційний аналіз тексту.

Тихої осінньої години, коли листя на деревах починає палахкотіти різнобарвним густим вогнем, є в садку і жовті спокійні фарби; і багряні, що пробуджують тривогу; і блакитні, які ніколи не засинають і не дають заснути твоїй душі. Кожне дерево має свій настрій. Груші – коричневі та мідянисті – наче аж байдужі до всього. Вишні схожі на молодих жінок, до котрих уперше навідався смуток, але вони веселі й не скоро іще відцураються радощів. Сливи трохи супляться, немов звідали в цьому житті більше, ніж усі дерева. А яблуні... А яблуні по-всякому: та журиться безтурботно, та немов тішиться, але й не забуває про скору зиму; а та стоїть гідно і поважно, ні з ким не перемовляється, ні про що, здається, й не думає (*Є. Гуцало*).

15. Перепишіть поданий текст, розставляючи усі розділові знаки.

Скрізь по обидва боки Раствавиці на покаті стеляться чудові городи жиріють тисячі соняшників що ніби поспинались та заглядають поверх бадилля кукурудзи на річку там далі набігли над річку високі коноплі й залили берег своїм гострим важким духом. В одному місці розрослись чималі вишніаки а далі од берега коло самих хат ростуть дикі груші та яблуні розкидавши своє широке гілля понад соняшниками а ондечки серед одного города вгніздилась прездорова стара широка та гілляста дика груша розклала своє гілля трохи не при землі на буряки та картоплю. Соняшники заплутались своїми жовтими головами в гіллі. Серед села Раствавиця входить у широкий ставок. Кругом ставка знов і осокори та верби то стоять рівною стіною то збились ніби в прездоровий круглий стовп то пішли берегом наче вирізаною зверху в зубчики оборкою. На ставу ніби плаває маленький острівець з високими старими тополями та осокорами. На греблі знов у два рядки видивляються в воді дуже старі товсті дуплиністі верби вкриваючи гіллям здоровий панський питель. Нижче од ставка Раствавиця знов повилася між зеленими левадами та вербами а далі сховалась в дубовий ліс та й уткнула в Рось *(І.С. Нечуй-Левицький)*.

16. У реченнях з прямою мовою поставте пропущені розділові знаки. Зробіть заміну прямої мови непрямою. Зробіть синтаксичний розбір одного з перебудованих речень.

1. Чого зажурився мій любий козак питає дівчина вродлива. 2. От і купив, от тобі й нива думав Роман, ходячи вздовж та поперек поля. І як це могла лучитися мені така пригода. 3. То, мабуть, Рудик не витримав подумав Тихович коли б ще лиха собі не напивав, бо на кордоні не вільно стріляти. 4. Мемет вдивлявсь у море. Буде буря обізався він, не обертаючись. Вітер дужчає — он на човні збирають вітрила... 5. Живися, кумонько, не погордуй, люба моя, припрошує Журавель. 6. А йдіть, діточки, полуднуйте та й батька кличте крикнула Кайдашиха тонким голосом. 7. Поволі обвів зором широкий майдан, море голів, дітей на деревах і на дахах — майнула думка Ці колись розкажуть... І далі дивився в очі тих, що стояли близько.